

UKRAINIAN
INSTITUTE
FOR THE FUTURE

Сергій Громенко
кандидат історичних наук

Іван Віссаріонович Путін

Як працює історична машина РФ

UKRAINIAN INSTITUTE FOR THE FUTURE

Український інститут майбутнього – це незалежний аналітичний центр, який тісно співпрацює з органами державної влади в Україні і допомагає Уряду в розробці та втіленні довгострокових програм соціально-економічного розвитку країни.

УІМ – це один з небагатьох українських think tank, який:

- прогнозує зміни і моделює можливі сценарії розвитку подій в Україні;
- надає компетентну оцінку українським подіям;
- пропонує ефективні рішення та конкретні рекомендації до дій;
- надає майданчик для дискусій на актуальні теми.

Український інститут майбутнього є спільним проектом представників українського бізнесу, політики й громадського сектора.

Заснований у 2016 році.

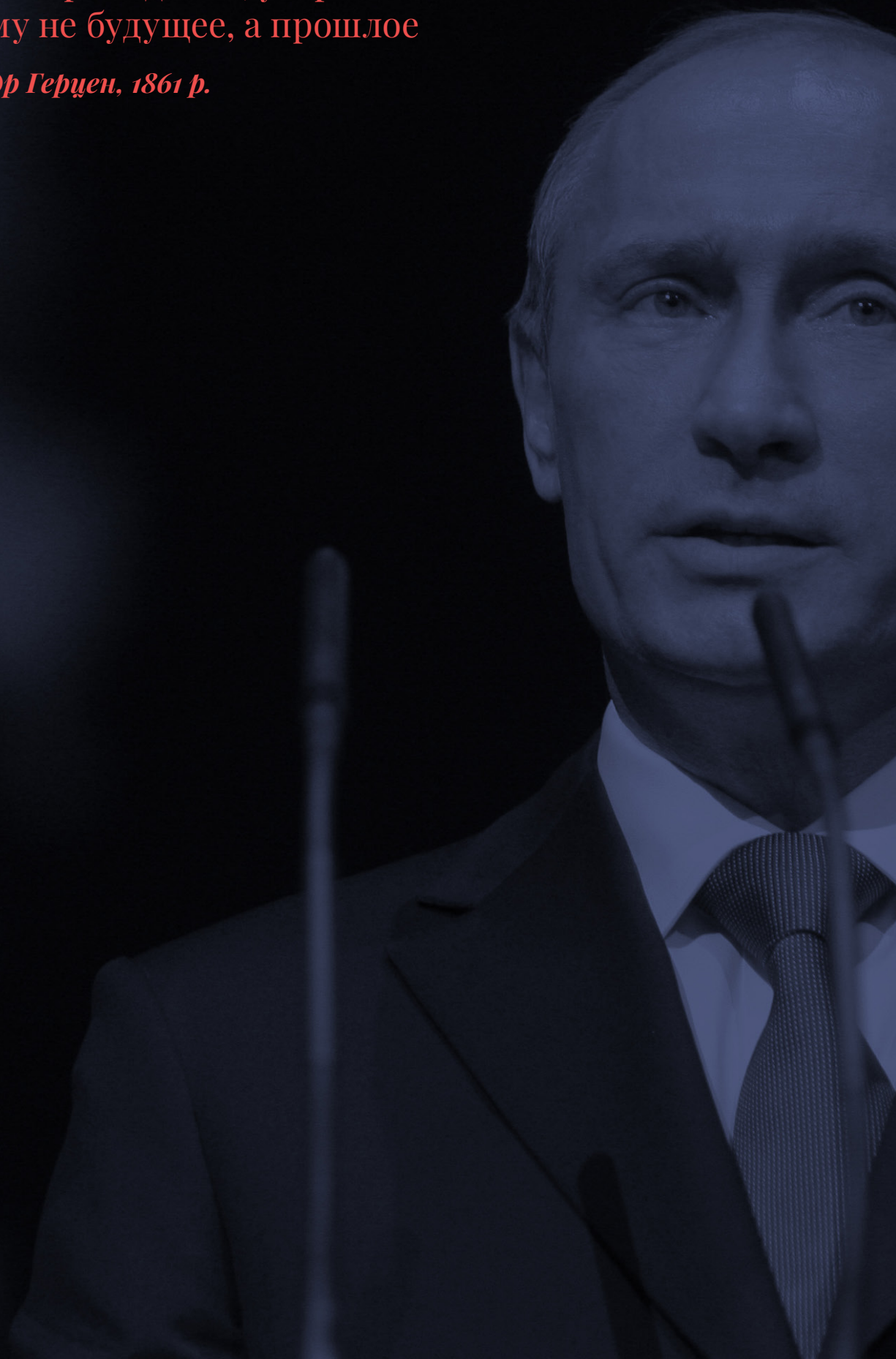
ЗМІСТ

03	Резюме
05	Передмова. Місце держави в історичній політиці
07	Вступ. Російська історична політика від гласності до пізнього путінізму: огляд
11	Частина 1. Головні тренди сучасної історичної політики в Росії: синтез
11	1.1. Загальна «історизація» суспільства
14	1.2. Культ «Великої Перемоги»
19	1.3. Культ «великої держави» та «сильної руки»
32	Інтермедія. Історія як інструмент зовнішньої політики Росії: огляд
35	Частина 2. Основи механізми реалізації історичної політики в Росії: аналіз
35	2.1. Законодавча база
36	2.2. Заяви і статті Володимира Путіна
39	2.3. Державні інституції
41	2.4. Шкільна освіта
42	2.5. Роль РПЦ
45	2.6. Монументальне мистецтво
48	2.7. Масові заходи
49	2.8. Преса
51	2.9. Кіно
54	2.10. Телебачення
56	2.11. Інтернет
58	2.12. Репресії проти істориків та активістів, цензура, ухиляння від відповідальності
63	Підсумки та прогнози

”

Русское правительство, как
обратное провидение, устраивает к
лучшему не будущее, а прошлое

Олександр Герцен, 1861 р.

Резюме

1а Історична політика провадиться будь-якою державою, в т.ч. і Росією. Однак російська ситуація характеризується кількома винятковими рисами, головна з яких – надмірна роль минулого в сучасній політиці, а також суттєвою відмінністю від світових трендів.

1б З 1985 до 2013 р. державна інтерпретація історії в Росії пройшла низку різномірних етапів, доки у 2013-14 рр. не набула сьогодинського вигляду – потужного і надзвичайно жорсткого інструменту внутрішньої та зовнішньої політики.

1в Історією постійно цікавляться більше половини росіян, величне минуле – це № 1 у списку того, чим вони найбільше пишаються. Зростання інтересу до історії – стабільний тренд з часів приходу до влади Володимира Путіна.

1г Причини такої «історизації» – фактична заборона в Росії публічної політики (відтак і перетікання дискусій про сучасність у площину минулого) та свідомі маніпуляції історією з боку влади для виправдання своїх дій.

2а Головною «скрепою» російського суспільства є «Велика Перемога» 1945 р. – найвидатніша, на їхню думку, подія і ХХ ст., і всієї історії. В Росії немає іншої події, яка б об'єднувала представників усіх етносів, релігій, верств та партій. Росіяни вважають винятковим внесок СРСР у розгром III Райху, визнають спроможність Союзу перемогти самотужки, вірять у головну роль росіян серед інших народів Союзу, виправдовують керівництво Йосифа Сталіна, при цьому транслюють радянські дискурси «раптового нападу» та «неготовності», а також підозріло ставляться до спроб глибше зануритися у вивчення війни.

2б Другою «скрепою» виступає культ «великої держави». Це простежується у майже тотальному схваленні протягом кількох років анексії Криму, зростанню гордості за армію, поступовому виправданню участі Росії у Першій світовій війні та радянського вторгнення до Чехословаччини.

Також наочним прикладом є покращення ставлення до Сталіна, який з 2012 р. стабільно очолює списки найвидатніших історичних діячів. Водночас зменшується і категоричність засудження політичних репресій, і обізнаність із ними, збільшується небажання порушити минуле. В руслі цього тренду покращується ставлення до Івана Грозного і погіршується – до Михайла Горбачова.

3а Головним інструментом впливу влади на сприйняття минулого є законодавство – найжорсткіше в Європі. Формально спрямоване на запобігання реабілітації нацизму, воно перетворилося на інструмент репресій.

3б Не менший вплив здійснюють промови і укази Путіна, який все частіше висловлюється на історичні теми і задає тренди, наприклад «найбільша геополітична катастрофа» чи «сакральна Корсунь».

3в Також в Росії існує кілька державних інституцій, покликаних впроваджувати «правильну» версію історії та карати за відхилення від неї. Російська православна церква аналогічно діє у державницькому руслі.

3г Просуванню офіційного наративу слугжить Єдиний історико-культурний стандарт, обов'язковий для всіх шкільних підручників, 9 з 10 з яких сьогодні видаються пропрезидентськими структурами.

3г Церква в Росії в дев'яностих та нульових претендувала на окремий історичний наратив, але з 2009 р. цілком вбудувалася у кремлівську історичну політику, вихваляючи не тільки православ'я, але й «єдність Русі», боротьбу з лібералізмом та західництвом, а також відмовившись від радикального антикомунізму.

3д «Генеральну лінію» підкреслює мону-ментальне мистецтво – більшість відкритих в останнє двадцятиліття пам'ятників присвячені російським імперським діячам, дещо менше – радянським перемогам. Натомість пам'ятники жертвам репресій обчислюються одиницями.

3е З масових заходів майже півтора десятки організовані державою і присвячені «Великій Перемозі», і лише 3 – незалежними структурами із альтернативним порядком денним.

3є Серед майже сотні тисяч друкованих видань ледь кілька десятків зберігають відносну незалежність, і лише кілька регулярно друкують нелояльні державному наративу статті про репресії. Натомість в офіційній пресі стабільно збільшується кількість згадок приємних владі конструкцій і зменшується – неприємних.

3ж Щорічно з 2001 р. в топ-10 найпопулярнішого російського кіно входять урапатріотичні фільми, вони ж складають 70% у топі найдорожчих стрічок за весь час. Однак їхній вплив на суспільство перебільшений, а виробництво здебільшого збиткове.

3з Існує кілька суто історичних каналів та десятки програм, але найважливіший інструмент маніпуляцій історією – це скандальні ток-шоу на федеральних каналах.

3і В Інтернеті у текстовому форматі з 2003 р. діють і мають успіх бригади тролів, які ведуть активну історичну пропаганду в коментарях до новин та соцмережах, однак YouTube поки що залишається відносно нелояльним державній пропаганді.

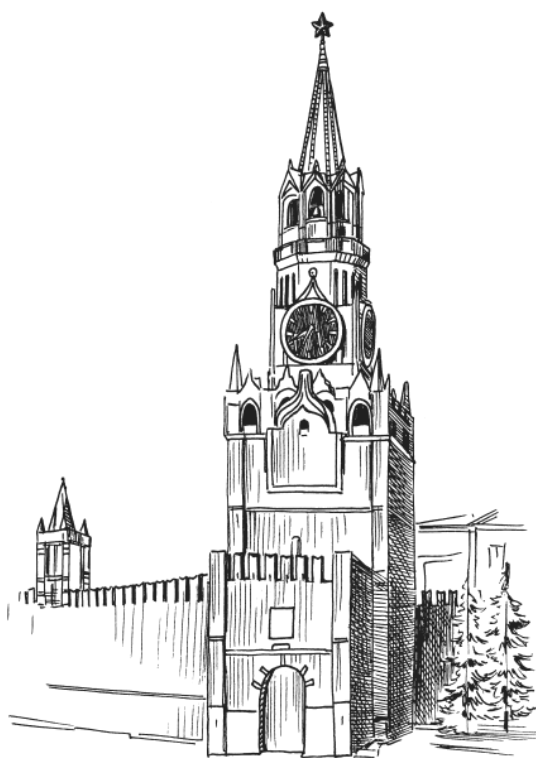
4 До противників офіційного наративу застосовуються десятки видів покарань. Штрафи та ув'язнення за адміністративним та кримінальним кодексом (10 тис. осіб); цензура друкованих видань, кіно та серіалів; тиск силовиків на публічних осіб та руйнування кар'єр професійних істориків (включно з позбавленням волі та, де-факто, життя); відмова розсекречувати архіви і допускати дослідників, цензурування справ; заборона масових акцій; перешкоджання діяльності ГО аж до закриття; замовчування злочинів держави; знищення «незручних» пам'ятників; не виплата компенсацій жертвам репресій та повільність процесу реабілітації; заборона на відкриття музеїв, встановлення меморіальних дощок; відмова від розслідувань актів вандалізму на меморіальних місцях тощо.

5а У найближчій перспективі кількість і якість маніпуляцій історією в Росії лише збільшуватиметься, що, зокрема, призведе до

посилення там антиукраїнських настроїв та погіршити можливості для переговорів.

5б В середньостроковій перспективі протиріччя всередині офіційного російського наративу наростатимуть, а сам він все гірше пояснюватиме поточну ситуацію.

5в У довгостроковій перспективі можливість Росії впроваджувати офіційні дискурси зникне, і як тільки влада не зможе утримуватися грубою силою, вона впаде, бо жодного спільного для всіх росіян об'єднавчого наративу («єдиної історії») немає.

Використані скорочення:

ВЦИОМ – Всероссийский центр исследований общественного мнения

КМІС – Київський міжнародний інститут соціології

Левада-центр/Левада – Аналитический Центр Юрия Левады

ФОМ – Фонд «Общественное мнение»

Передмова.

Місце держави в історичній політиці

Історична політика існує стільки ж, скільки політика загалом. Такі її базові форми, як знищення зображень опальних правителів чи встановлення стел на честь воєнних перемог (*навіть вигаданих*), зустрічаються ще у фараонівському Єгипті. Такий складний механізм, як «пакт про забуття» після громадянської війни, достовірно зафіксований в Афінах у 403 р. до н.е. Найбільшого масштабу подібні практики досягли у XX столітті.

Хоча вважається, що в сучасному світі інтенсивна історична політика є прерогативою «молодих» держав (*найчастіше у цьому контексті згадується Польща*), «стара» Європа також не уникла цього талану. Донедавна лідерами в ухваленні меморіальних законів були Німеччина, Франція та Іспанія, однак із піднесенням у 2020 р. руху BLM пальма першості у війнах пам'яті перейшла до США та Британії. Тож немає підстав вважати, що Росія могла б випасти із загальносвітового тренду*.

В Росії, як і в будь-якій іншій країні світу (навіть failed state), **державна історична політика переслідує дві споріднені мети:**

- а** легітимізація за допомогою історичних аргументів державного ладу, політичного режиму та територіального устрою в очах населення;
- б** мобілізація населення на захист держави, влади і кордонів країни.

Агентами історичної політики можуть бути політичні партії, громадські організації, національні об'єднання, релігійні осередки та навіть окремі особи, але держава посідає серед них особливе місце.

За рівнем впливу державних інститутів на історичну політику можна виокремити такі типи країн:

- 01** Держава є одним з агентів історичної політики, здійснюючи вплив через інститути освіти, свята тощо (*характерно для демократичних країн «старого» Заходу*);
- 02** Держава є першим серед рівних агентів історичної політики, маючи спеціальні інститути для впливу на неї (*характерно для «молодих» демократій та транзитних режимів Європи, зокрема України*);
- 03** Держава є головним агентом історичної політики, іноді обходячись взагалі без спеціальних інститутів, а інші агенти діють за умови відсутності суперечок із державою (*більшість країн світу*);
- 04** Держава є єдиним агентом історичної політики (*СРСР, сучасні азійські деспотії*).

За типом проваджуваної політики усі агенти, включно із державами, можуть бути класифіковані як:

- 01 ексклюзивні** – коли правильними вважаються лише їхні наративи, а чужі оголошуються хибними або замовчуються;
- 02 інклюзивні** – коли допускається вільне співіснування різних наративів;
- 03 ескапістські** – коли наративи циркулюють лише всередині певних спільнот, не вступаючи у публічну взаємодію;

* Відтак безглуздими є звинувачення України в «переписуванні історії», які регулярно лунають з боку Росії та її агентів в українських політичних і наукових колах, – це світове явище. А після «колумбопаду» і «ленінопад» вже годі називати «варварством».

04 абсентеїстські – коли агенти взагалі відмовляються від побудови наративів.

Нарешті, за ставленням до історії можливі режими відкритого та закритого доступу, які розглядають минуле як, відповідно, необмежений та обмежений ресурс:

- **необмежений ресурс** передбачає існування необмеженої кількості інтерпретацій історії та їхнє вільне використання усіма зацікавленими агентами;
- **обмежений ресурс** передбачає існування однієї чи кількох пов'язаних інтерпретацій історії, контроль над використанням яких знаходиться в руках одного агента – тобто держави.

Як буде показано у цій роботі, сучасна Росія під керуванням Володимира Путіна стрімко рухається до ситуації, коли держава є єдиним агентом історичної політики – з ексклюзивним наративом та трактуванням історії як обмеженого ресурсу.

Також російська політика, порівняно із сусідніми, вирізняється більшою агресивністю (*менше компромісів в дискусіях, суворіші покарання за порушення меморіальних законів*) та масовістю залучення громадян (*масштабні паради, загальнонаціональні заходи на кшталт «Георгіївської стрічки»*).

*Потому я призна
советскую власть?*

Вступ.

Російська історична політика від гласності до пізнього путінізму: ОГЛЯД

Сучасна державна історична політика в Росії пройшла кілька етапів.

01 1985–1991 рр.

Починаючи від гласності і до кінця СРСР. Цей етап характеризується поступовою «історизацією» радянського суспільства, зняттям заборон на обговорення сталінських репресій та реальної історії Другої світової війни. Починаються перші масові розсекречення та публікації архівних справ та перевидання заборонених авторів. Перший період – до кінця 1989 р. – суспільні дискусії точилися навколо «очищення» «первісної» ленінської моделі комунізму від сталінських та брежнєвських відхилень. Паралельно з'являються або виходять з підпілля організації православного та націоналістичного штибу (у т.ч. і під крилом КГБ). В другому періоді, зі скасуванням 1990 р. 6 статті конституції про керівну роль компартії, під критику потрапляє сама ідея комунізму і радянської державності (у тому ж році опублікований «Архипелаг ГУЛАГ»), запроваджується окремий гімн Росії – «Патріотична пісня».

02 1991–1995 рр.

Перший строк Бориса Єльцина. Активна антикомуністична пропаганда, процес проти КПСС (невдалий), просування наративів «свободи» та «західництва».

Публікації «розстрільних списків» Йосифа Сталіна та документів «Катинської справи» (1992). Кримінальна справа за фактом розстрілу царської родини (1993). Новий прапор – триколон (1991), новий герб – двоголовий орел (1993), обидва – царські символи.

03 1995–2004 рр.

Другий термін Єльцина та перший – Володимира Путіна. Після заворушень у Москві 1993 р., війни в Чечні та загального зубожіння населення «ліберальний» наратив був дискредитований. Почалася «багатовекторність» історичної політики – відмова від огульної «антирадянщини», у 1995 р. вперше проведений і став щорічним військовий парад на 9 травня, у 1996 р. 7 листопада стало Днем примирення, у 1998 р. поховали царську родину. У 2000 р. з'явився новий гімн на радянську мелодію, у 2003 р. Путін висловився про «тисячолітню історію» Росії як історичний подвиг її народу, у 2004 р. введено свято народної єдності 4 листопада.

04 2004–2008 рр.

Другий термін Путіна характеризується стабільною «рерадянізацією» історичної політики. Головна причина різкого повороту –

стрімке зростання у цей період ціни на нафту з **40 до 140 дол./бар.**, що призвело до зміцнення російської економіки та відновлення великодержавних амбіцій. З 2004 р. починається активне засудження «лихих 90-х», 2005 р. Путін назвав розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Зіграла свою роль Помаранчева революція та побудова в Україні відверто антирадянського та навіть антиросійського наративу (*від майже комічного Трипілля до мегавпливового Голодомору*). З 2005 р. в піку помаранчевим стрічкам починається просування «георгіївської стрічечки» десятками мільйонів штук. Остаточне формулювання «історико-політичної» доктрини Путіна зафіксоване у Мюнхенській промові 2007 р.: «Росія – країна з більш ніж тисячолітньою історією, і практично завжди вона мала привілей проводити незалежну зовнішню політику. Ми не збираємося змінювати цю традицію і сьогодні».

05 2008–2013 рр.

Президентство Дмитра Медведєва та повернення Путіна позначені спадом прорадянської активності, помітною за соціопитуваннями деґламізацією («ренесансу сталінізму не буде») та збалансованішою історичною політикою, не в останню чергу через світову економічну кризу та завдяки розгромній поразці Віктора Ющенка та приходу до влади «свого» Віктора Януковича, за якого в Україні комуністи очолювали УІНП та Держархів, а у підручниках знову з'явилася «Велика Вітчизняна». 2010 р. Росія офіційно «вибачилася» перед Польщею за Катинь. Створена за Медведєва Комісія з боротьби з історичними фальсифікаціям нічим не відзначилася.

06 2013 р. – сьогодні

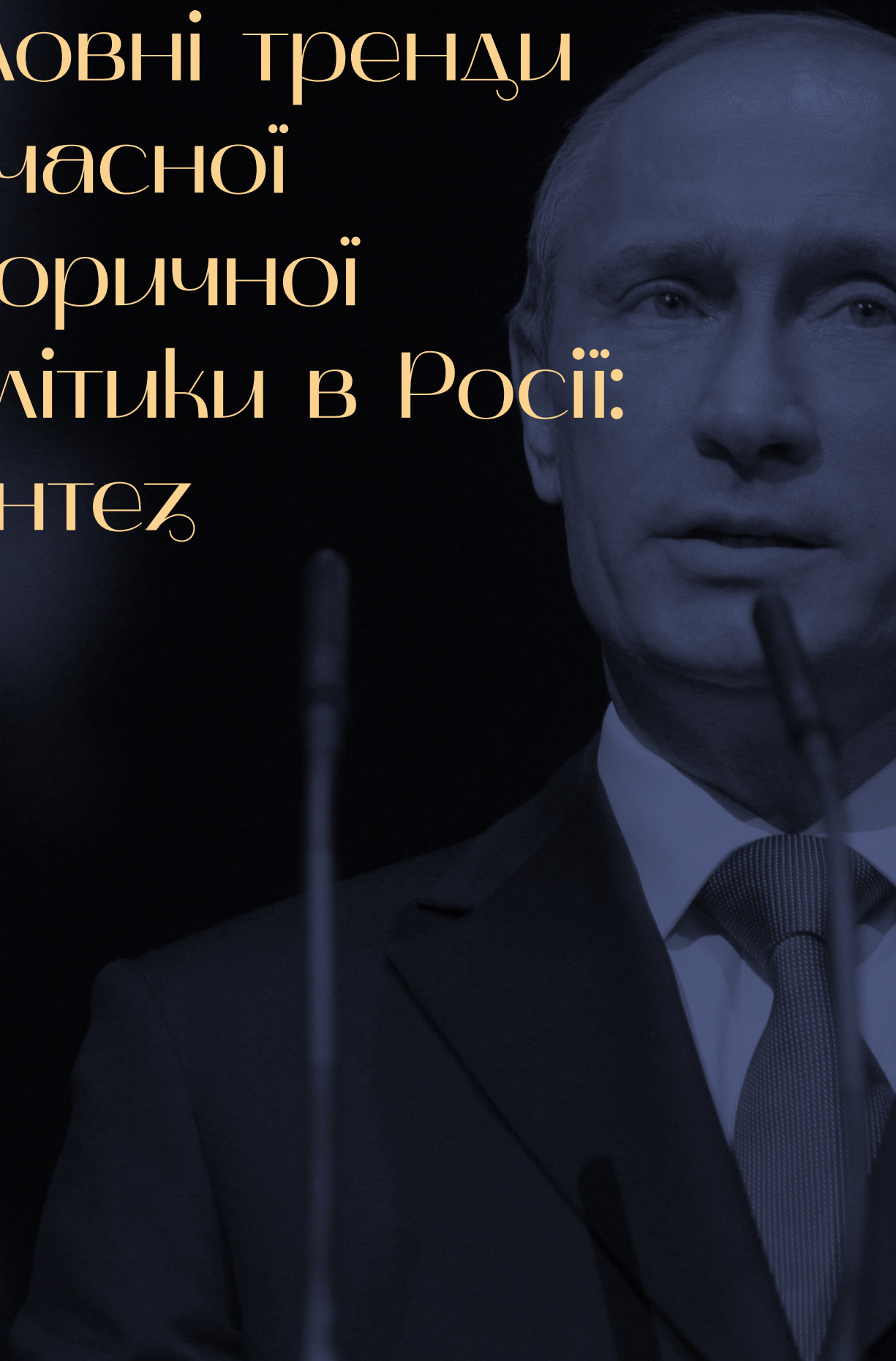
Зіткнувшись з протестами на Болотній 2011/2012 рр. та падінням цін на нафту, Путін де-факто перезаснував суспільний договір в Росії з «гроші в обмін на лояльність» на «велич в обмін на лояльність». 2013 р. Путін доручив створення єдиного підручника з історії та провів росіянам Олімпіаду. Перемога Революції гідності в Україні спонукала Росію не лише захопити і спробувати анексувати Крим та окупувати Донбас, але й перетворити історію на «скрепу» та інструмент репресій. Саме з 2014 р. там вводяться найжорсткіші за покаранням меморіальні закони, ламаються кар'єри нелояльних істориків, активізуються війни пам'яті з сусідами, небаченого розмаху набуває державна пропаганда, приватизується «Безсмертний полк» тощо. Починають закриватися чинні з 90-х просвітницькі організації, тема репресій зникає з порядку денного. У 2020–2021 рр. кремлівський режим поводить у царині історичної політики не як гібридний, а як класичний авторитарний, притлумлюючи усі форми активності – не лише опозиційно-ліберальні («Меморіал»), але й лояльно-націоналістичні («Русский марш», «Спутник и погром»).

Наскільки можна судити, процес інструменталізації історії в Росії лише поглиблюватиметься упродовж наступного десятиліття.

Частина 1

Головні тренди
сучасної
історичної
політики в Росії:
синтез

1.1 Загальна «історизація» суспільства

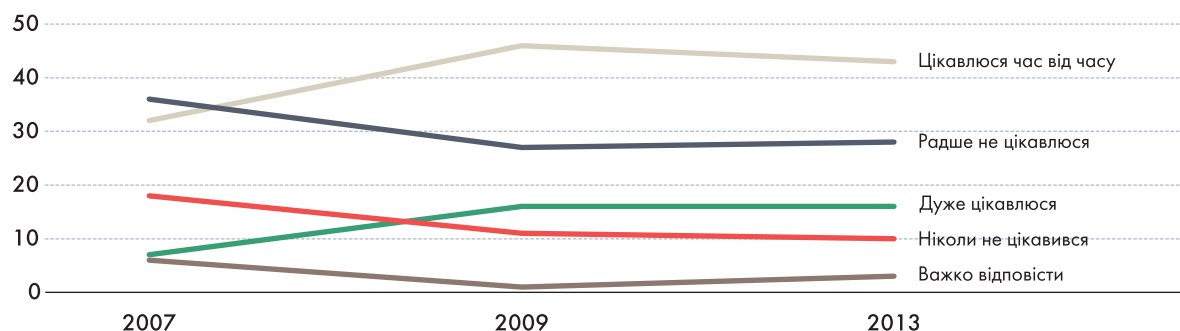
Розуміння того, що історія в Росії – це щось більше за «просто» історію, є загальним. Позаяк в країні відсутня публічна політика як така, а за спроби винести дискусії з кухонь на площі передбачено покарання, історичні суперечки стали однією з головних форм осмислювання сьогодення. Як і в радянські часи, надзвичайно потужно розвинулася езопова мова: якщо немає можливості критикувати Володимира Путіна, критикують Йосифа Сталіна – архетипного предка режиму. Якщо хочеться виправдати ГУЛАГ, але соромно, можна хвалити «жорстку руку» Івана Грозного.

Аналогічна позиція і у влади. Нинішня Російська Федерація народилася на руїнах радянської республіки у 1991-1993 рр.

Але визнавати це Кремлю ніяково, тому величезні зусилля він докладає для встановлення спадковості із СРСР у добу його слави («Велика Перемога»), Російської імперії в часи стабільності Александра III («У Росії є лише два союзники – армія і флот») та Русі (бажано без епітету «Київської») князів Володимира Великого та Александра Невського. Особливо це помітно у зовнішній політиці – за браком юридичних аргументів спроба анексії Криму виправдовується «відновленням історичної справедливості».

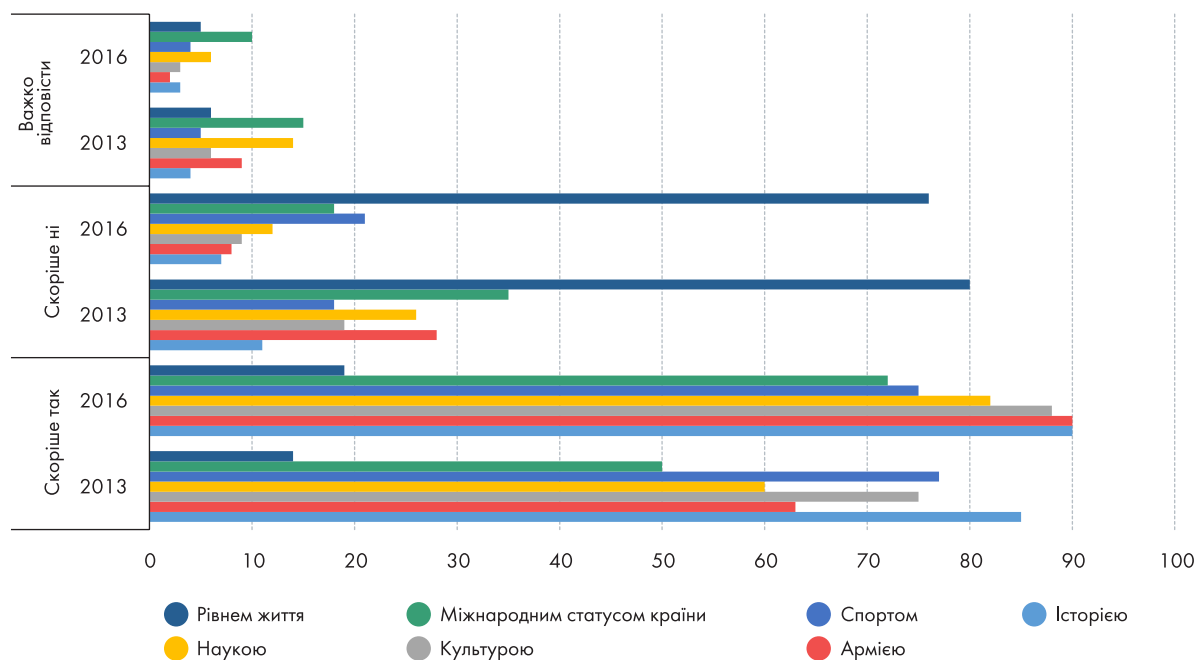
Дані опитувань малюють наступну картину «історизації» суспільства. За ВЦИОМ, **і повна, і відносна зацікавленість росіян своєю історією невпинно зростає:**

Чи цікавитеся ви історією

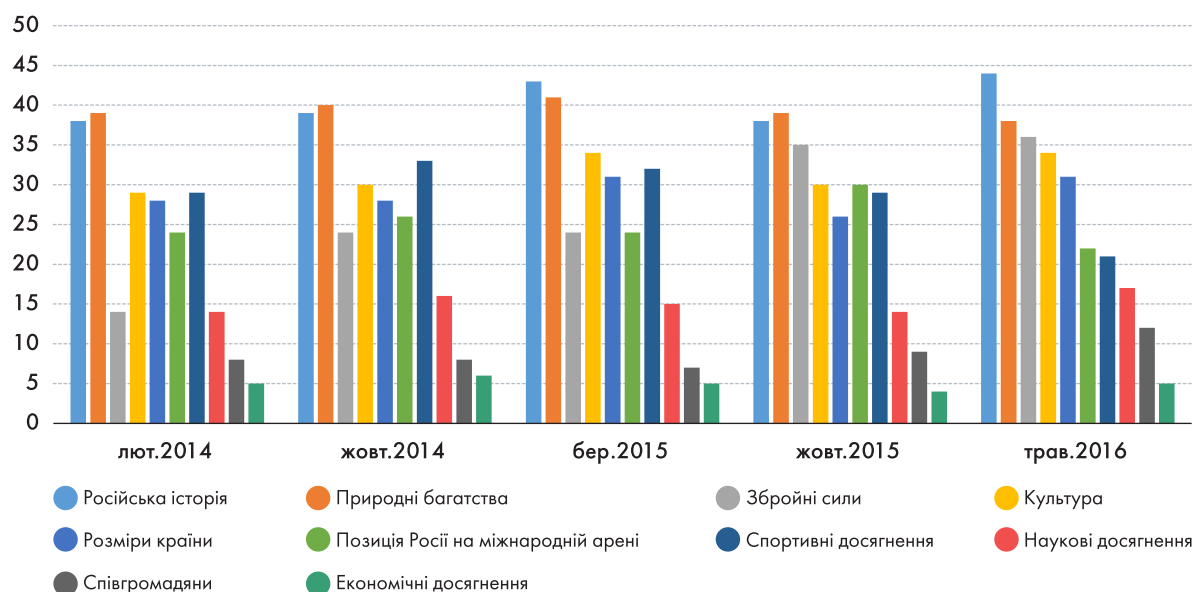
Та ж агенція подає такий перелік предметів гордості сучасних росіян, серед яких перше місце посідає саме історія:

Чи можете ви сказати, що пишастесь...

Левада-центр провів схоже опитування і отримав подібні результати (кілька відповідей, сума може бути більше 100%):

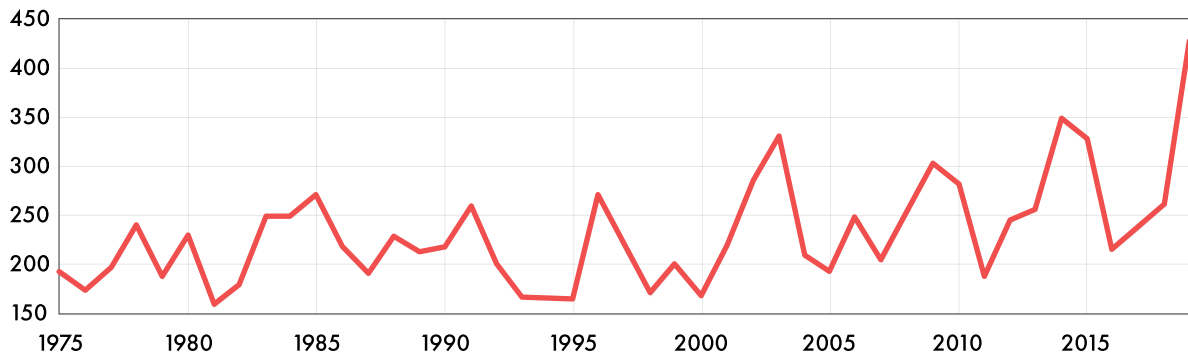
Що передовсім дає вам відчуття гордості за Росію?

Згідно з опитування ВЦИОМ, що 2018 р., що 2021 р. **70%** росіян вважали, що жартувати над історією не можна.

Для підтвердження, що ця ситуація характерна для російського суспільства в цілому, а не лише для «бульбашки» інтелігенції, скористаймося двома інструментами.

По-перше, звернімося до результатів запиту з Корпусу російської мови. Через багатозначність слова «история» (*діти вивчають в школі історію.../ цей роман – історія кохання.../ він втратив у неприємну історію...*) використаємо термін «прошлое», який вживається порівняно набагато менше, але точніше відображає ситуацію. На графіку представлена частота вживання усіх слів-форм «прошлое» на мільйон слів з 1975 до 2019 р.

Як бачимо, останнє десятиліття застою не надто надавалося до аналізу минулого.

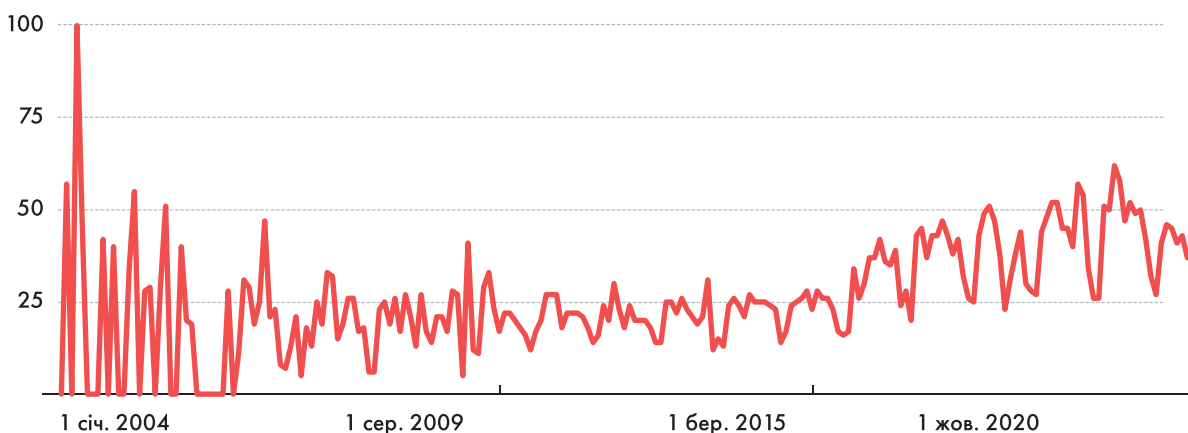
Натомість початок перебудови означав різкий сплеск інтересу до історії. У 90-х всім було не до минулого і середній рівень згадок впав, за винятком 1995/96 рр., коли після довгої перерви відновили паради на 9-е травня.

А от із приходом до влади Путіна (*байдуже, чи був він президентом, чи прем'єром*) починається поступове і невпинне, хоч і не рівномірне, збільшення частоти звернення до минулого у писемних текстах.

Дані за останні два роки в Корпусі поки не відображені, але жодних сумнівів у збереженні тенденції немає.

По-друге, скористаймося даними гугл-трендів для визначення популярності пошукового запиту «прошлое» з 2004 до 2021 р.

Дані за 2004-2007 рр. включно на малюнку очевидно спотворені малою кількістю користувачів і недосконалістю алгоритму – звідси такий хаос і екстремуми. Однак з 2008 р. ситуація нормалізується – і ми бачимо, як все частіше і частіше російських інтернет-користувачів цікавить минуле.

Таким чином, зростання громадського інтересу до історії – виразний тренд в Росії, причиною якого є дії влади: **заборона нормальної політичної дискусії в суспільстві та маніпуляції минулим.**

1.2 Культ «Великої Перемоги»

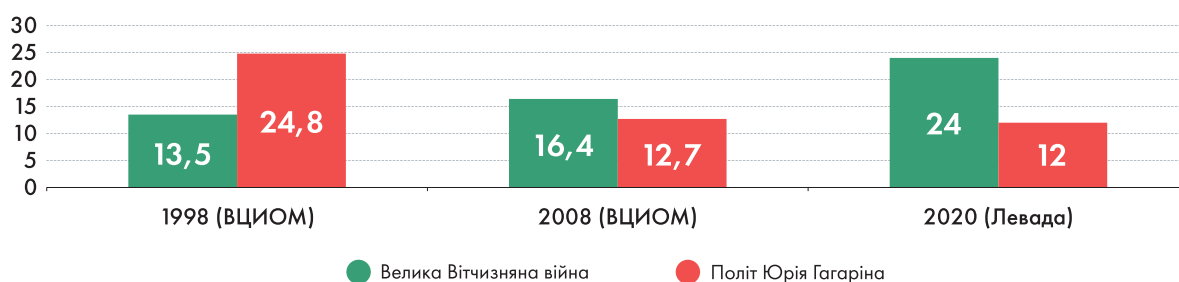
Саме культ «Великої Перемоги» є фундаментальною «скрепою» сучасного російського суспільства.

За даними ВЦИОМ 2004 р., лише для **22%** «Велика Вітчизняна війна» була простим фактом історії, як війна 1812 р. чи Перша світова. Натомість **76%** переконані в тому, що її значення сьогодні не стає меншим, оскільки це – найбільша перемога Росії протягом усієї її історії.

У 2020 р. **83%** повністю та ще **12%** частково погодились, що перемога у «ВВВ» є найважливішою подією російської минувшини.

Опитування цієї ж агенції свідчать про зростання частки тих, для кого ця війна – найвидатніша подія ХХ ст.

Найвидатніша подія ХХ століття

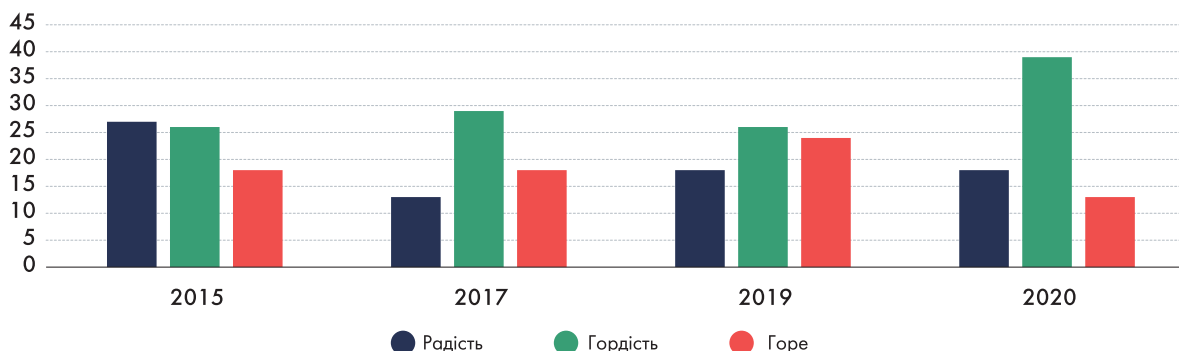
Результати дослідження ФОМ 2014 р. дають інші цифри через іншу методологію, але показують аналогічну тенденцію.

Найважливіша дата російської історії для **86%** – це перемога у «Великій Вітчизняній», друге місце – політ у космос (**76%**).

Далі йдуть хрещення Русі (**66%**), Жовтнева революція (**62%**) та розпад СРСР (**61%**).

Цікавим є відповіді на відкрите питання про асоціації із війною, поставленого ФОМ (беру першу трійку у %).

Які почуття, думки чи асоціації першими виникають у вас, коли ви чуєте слова «Велика Вітчизняна війна»?

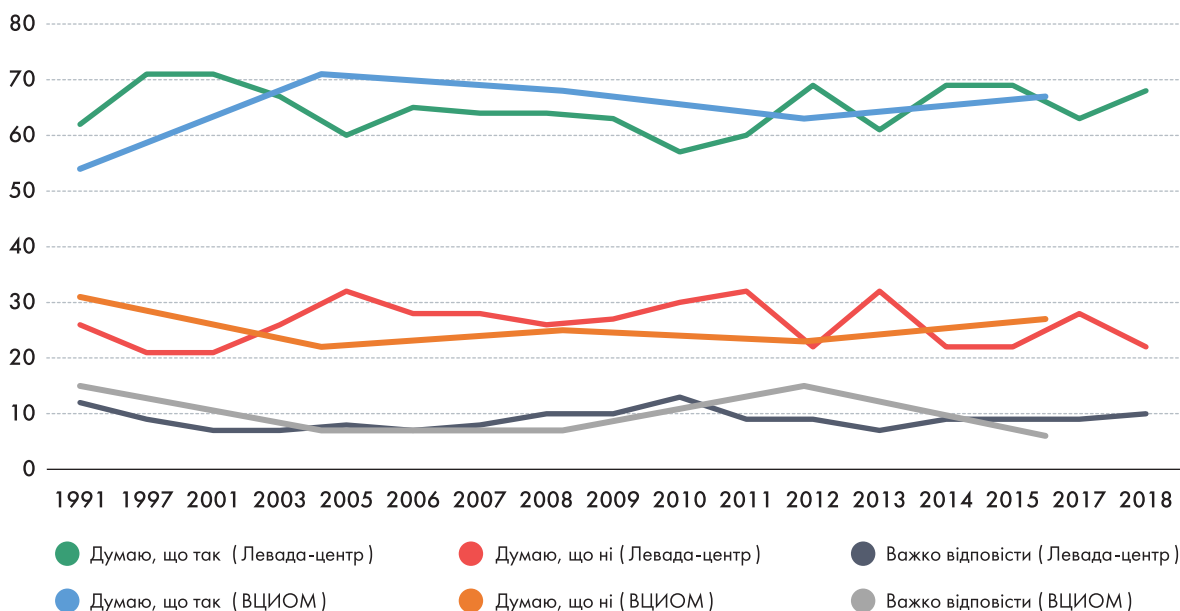
В ювілейні роки гордість та радість переважають, в звичайні збільшується розуміння ціни війни.

Основа гордості росіян – виняткова роль СРСР у війні. ВЦИОМ демонструє, що попри певне падіння, ідею про «основний внесок у перемогу» Союзу поділяє більшість: **92%** у 2002 р., **86%** у 2009 р. та **69%** у 2019 р.

Ту ж роль відводили США від **4** до **1%**.

А так Левада подає результати відповіді на питання, чи зміг би СРСР перемогти самотужки:

Як ви думаєте, міг би Радянський Союз перемогти фашистську Німеччину без допомоги союзників, чи ні?

Опитування ФОМ 2015 р. показало близьку картину. Лише **13%** визнали, що СРСР не зміг би перемогти без підтримки союзників. **33%** упевнені, що Союз упорався би і самотужки, хоч із значно більшими втратами. А **41%** переконаний, що СРСР переміг би із тим же самим результатом.

Характерним є погляд на роль Союзу у долі Європи. За даними ВЦИОМ, 2009 р. **77%** були упевнені, що «Радянська армія звільнила країни Східної Європи від фашистської окупації, давши їм можливість спокійно жити та розвиватися» і лише **11%** – що «натомість насадила там прокомуністичні диктаторські режими, які пригнічували людей і фактично позбавили ці країни незалежності».

Такі погляди є одним з «містків», які сполучають культ «Великої Перемоги» з імперіалістичним культом «великої держави».

Втім, у цій найбільш інтернаціональній «скрепі» Росії є своя червотока. На питання про значущість внеску окремих народів у спільну перемогу у війні **91%** відповів, що внесок росіян «*дуже значущий*», а про білорусів та українців так відповіли по **36%** (ВЦИОМ, 2010 р.). Це є наслідком заяви Путіна того ж року, що Росія перемогла б у ВВВ і без України.

Росіяни не тільки більше пишаться, але й більше святкують.

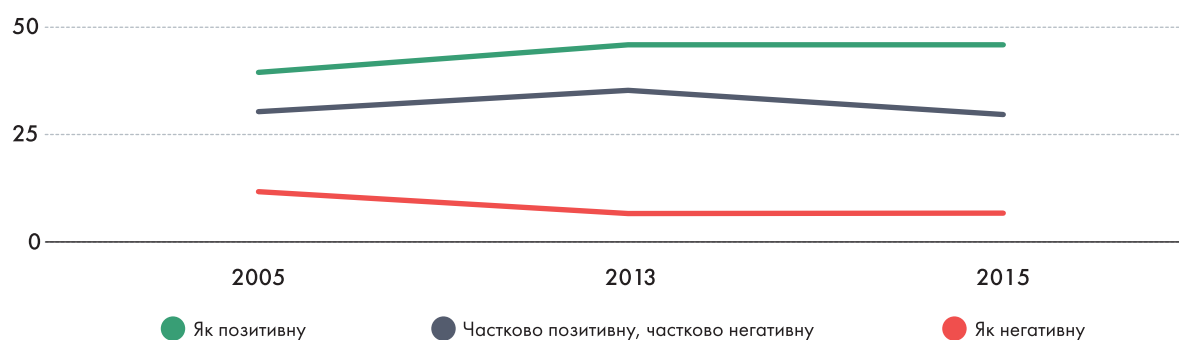
За даними ФОМ частка людей, які брали участь у масових заходах 9 травня, між 2012 та 2019 р. зросла з **60** до **78%**, частка ігнорантів свята упала з **30** до **19%**. ВЦИОМ демонструє зростання частки охочих святкувати між 2012 та 2018 р. з 37 до **55%** (рівно на ті самі **18%**).

Війна стала «виправданням» і для Йосифа Сталіна.

ВЦИОМ повідомляє, що 2008 р. **59%** не вважали за можливе відділяти роль вождя від ролі народу у війні, а по **18-19%** дотримувалися полярних точок зору: що війну виграв народ завдяки чи, навпаки, всупереч Сталіну.

ФОМ показує, що частка людей, які позитивно оцінювали роль Сталіна у війні, зросла, негативно – зменшилася:

Як ви оцінюєте діяльність І. Сталіна як керівника країни під час Великої Вітчизняної війни

Однак попри гордощі росіяни відчують потребу «захистити» перемогу. Ще 2009 р. **60%** підтримували ідею кримінального покарання «за заперечення перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні» і лише **26%** не підтримували.

У 2014 р. **66%** погоджувалися із необхідністю досліджувати історію війни та розсекречувати архіви, а **29%** були проти того, щоб порушити минуле (всі результати – ВЦИОМ).

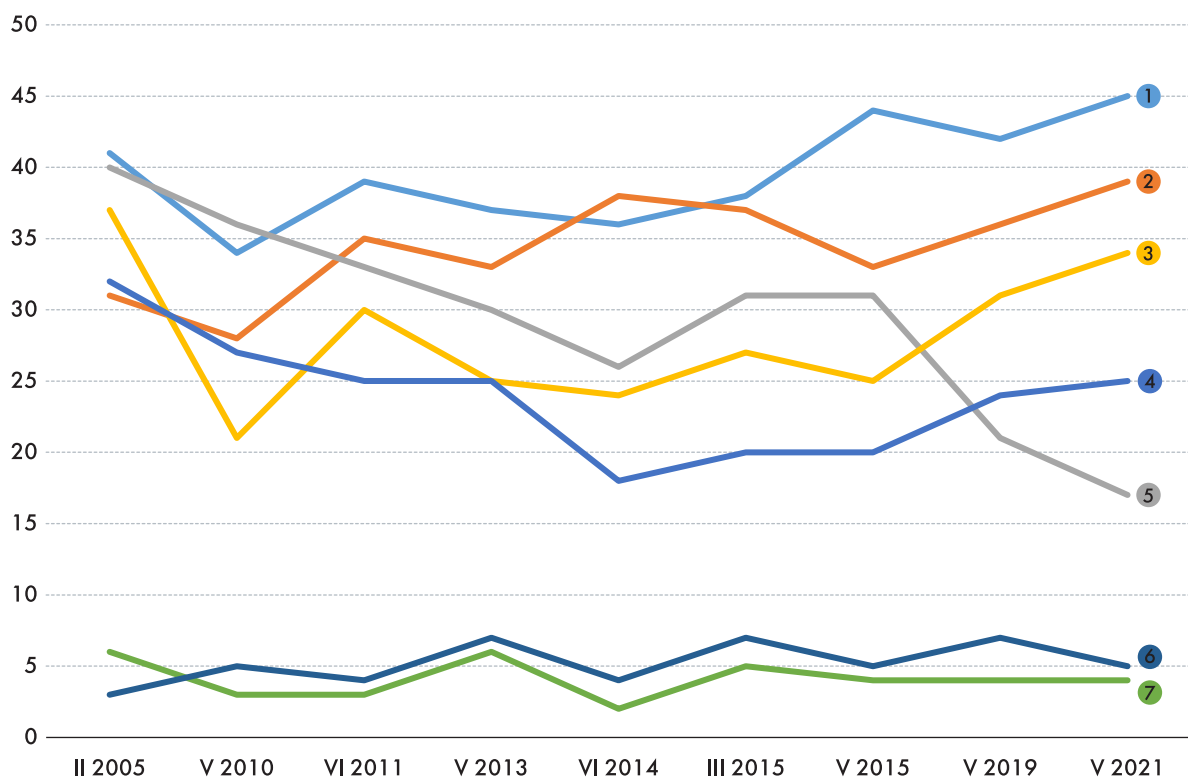
Левада-центр подає, що у 2013 р. не бажали порушити воєнне минуле **52%**, а прагнули в усьому розібратися – **37%**.

Також очікуваним є тлумачення росіянами початку війни.

На питання про причини перших поразок найпопулярніша відповідь за даними Левада-центру – «раптовість німецького нападу» (кілька варіантів відповіді).

Як ви думаєте, чому в перші місяці Великої Вітчизняної війни Червона армія зазнавала тяжких поразок?

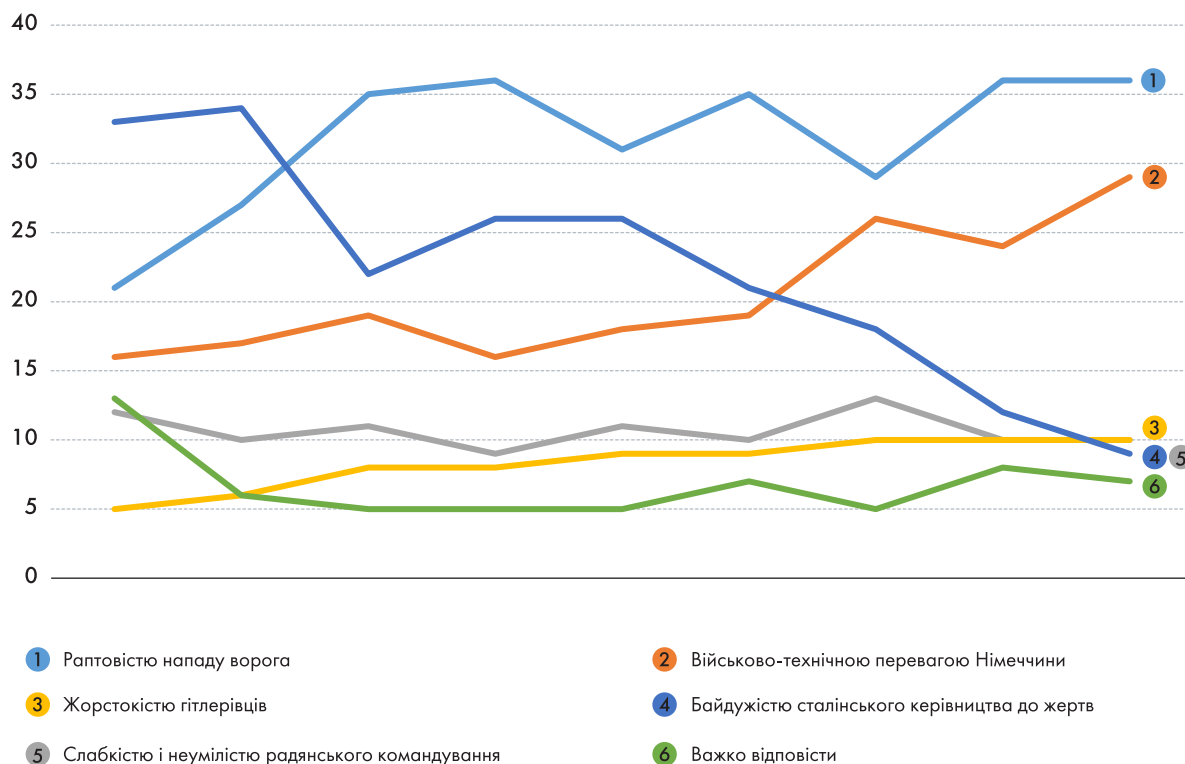

- 1 Раптовість німецького нападу
- 2 СРСР не готувався до війни, щоб не провокувати Німеччину
- 3 СРСР готувався, але не встиг підготуватися до війни
- 4 Червона армія була гірше навчена і озброєна за ворога
- 5 Знекровлення командного складу сталінськими чистками
- 6 Важко відповісти
- 7 Низький бойовий дух Червоної армії

Схожим чином росіяни відповідають двом різним агенціям на питання про причини величезних радянських втрат у війні (один варіант відповіді):

Втрати Радянського Союзу в цій війні значно перевищують втрати Німеччини. Чим, на вашу думку, це насамперед викликано?

Отже ми бачимо, як стрімко зростає популярність варіантів, які покладають відповідальність на зовнішні сили: на раптовість нападу ворога (з **21** до **36%**) та на його технічну перевагу (з **16** до **29%**). Натомість на особливу манеру Сталіна воювати, незважаючи на жертви, майже перестали звертати увагу (падіння з **33** до **9%**).

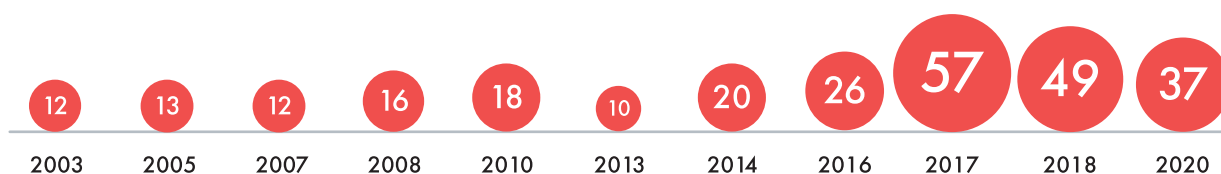
Небажання визнавати свої помилки та байдужість до долі гарматного м'яса – надзвичайно небезпечний симптом з точки зору підтримки населенням агресивного курсу Кремля.

1.3 Культ «великої держави» та «сильної руки»

Другою за своїм значенням «скрепою» є культ «великої держави» та похідний від нього культ «сильної руки».

Результати дослідження ВЦИОМ наочно демонструють різке зростання частки людей, упевнених, що Росія є великою державою (впадає в очі пік 2017 р. – після Криму та Сирії, однак помітне і поступове зниження в останні роки):

Росія і зараз залишається великою державою

Абсолютно закономірним виглядає топ-7 подій минулих років, якими пишаються росіяни за версією ВЦИОМ, у відсотках:

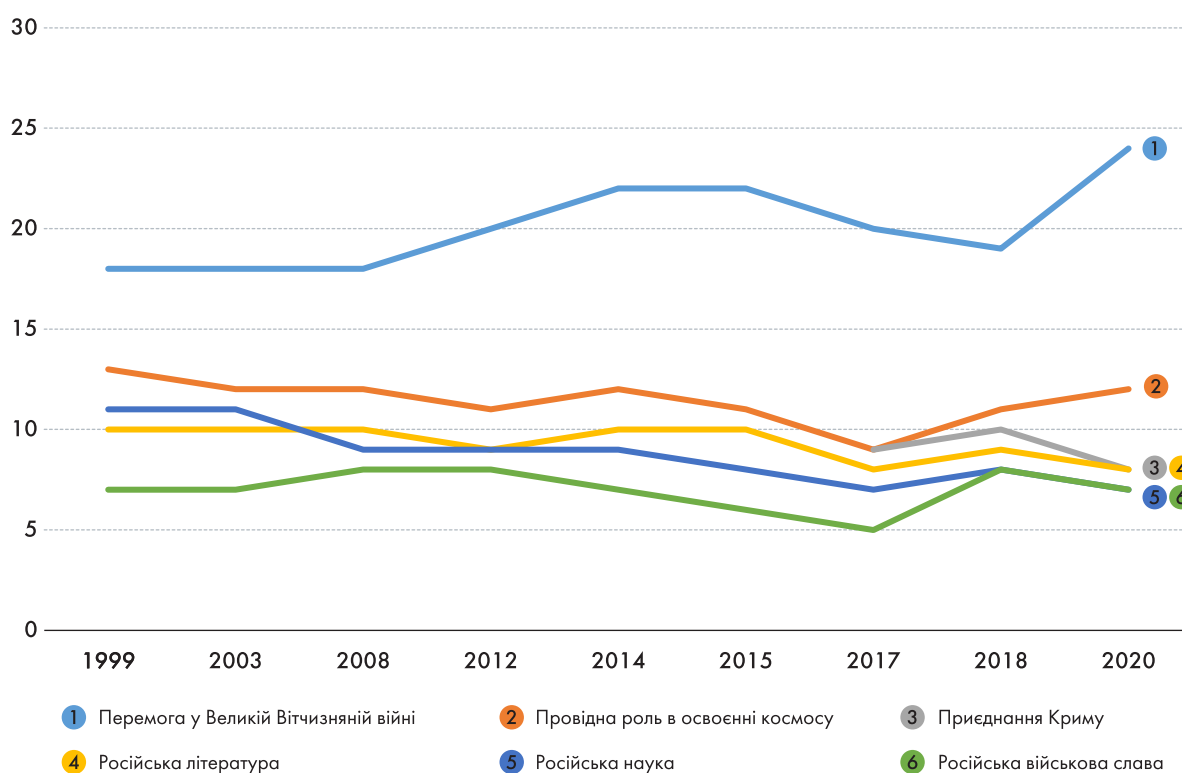
Чи були, на вашу думку, за останні 10-15 років у житті нашої країни значущі досягнення, успіхи чи ні? (відкрите питання, не більше трьох відповідей):

	2013	2016	2018	2020
Наукові досягнення	5	Приєднання Криму 14	Розвиток армії 18	Приєднання Криму 16
Розвиток спорту	4	Олімпіада в Сочі 12	Приєднання Криму 12	Олімпіада в Сочі 10
Зростання рівня життя	4	Розвиток армії 10	Олімпіада в Сочі 8	Розвиток армії 9
Економічний розвиток	3	Освоєння космосу 7	Освоєння космосу 5	Допомога Сирії 5
Олімпіада в Сочі	3	Зовнішня політика 5	Економічний розвиток 4	Чемпіонат світу з футболу 5
Освоєння космосу	2	Розвиток спорту 5	Розвиток спорту 3	75-річчя Перемоги 4
Зовнішня політика	2	Наукові досягнення 4	Розвиток аграрного сектору 3	Зовнішня політика 4

Як бачимо, економічні успіхи постійно «губляться» за війною та спортом, а після 2014 р. загарбання Криму та розвиток армії не полишають трійку лідерів.

Дані Левада-центру майже аналогічні (топ-5 + Крим, кількість відповідей необмежена):

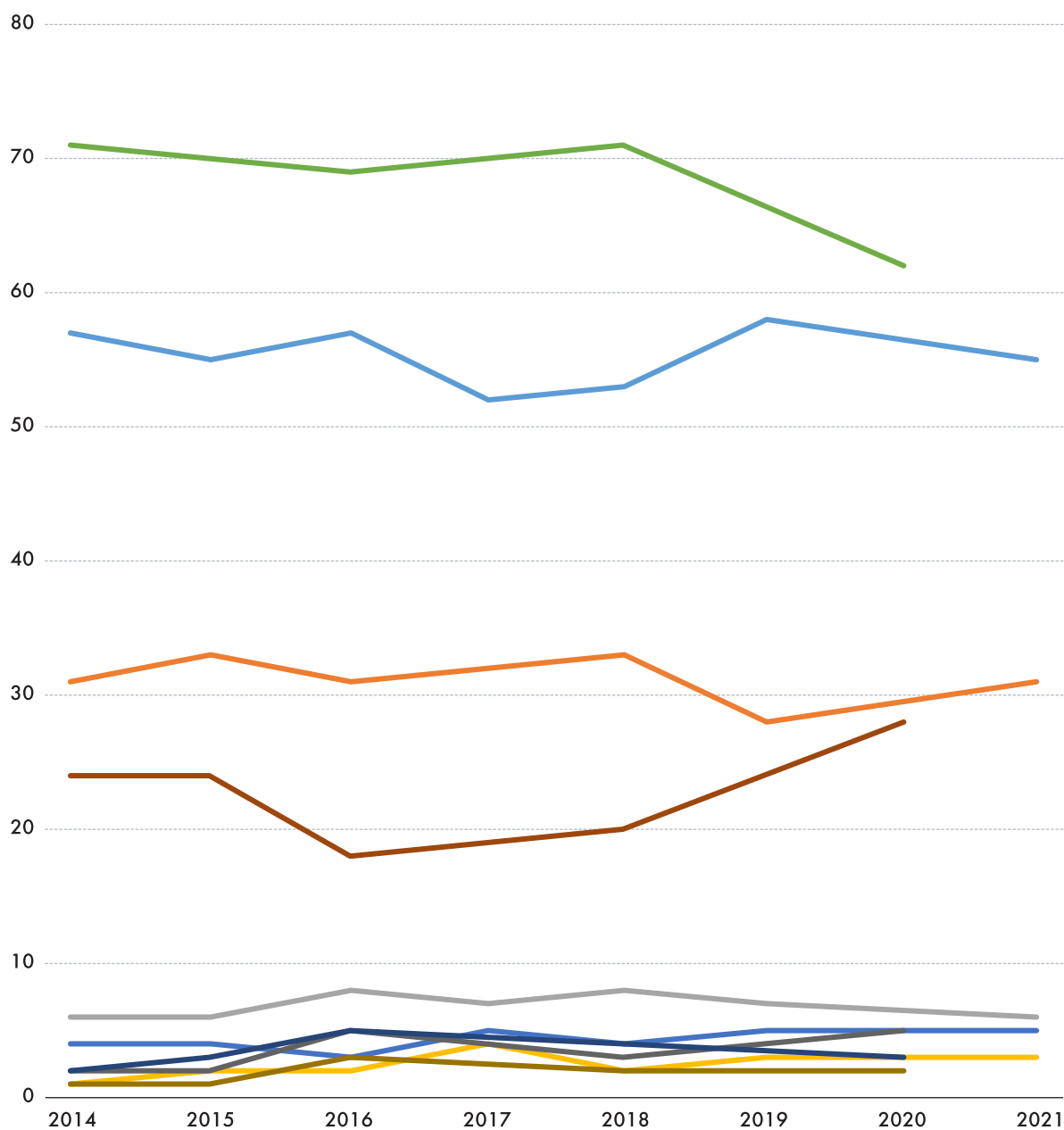
Які події та явища в історії нашої країни викликають у вас відчуття гордості?

Найяскравіший приклад популярності культу «великої держави» – реакція на захоплення в Україні Криму. Незважаючи на санкції та зубожіння, росіяни продовжують схвалювати загарбання чужої території.

Чи підтримуєте ви приєднання Криму до Росії? (Левада-центр)

Чи правильно вчинила Росія, приєднавши Крим? (ВЦИОМ)

Цілков так

Радше так

Левада-центр

Радше ні

Цілков ні

Важко відповісти

ВЦИОМ

Цілков так

Радше так

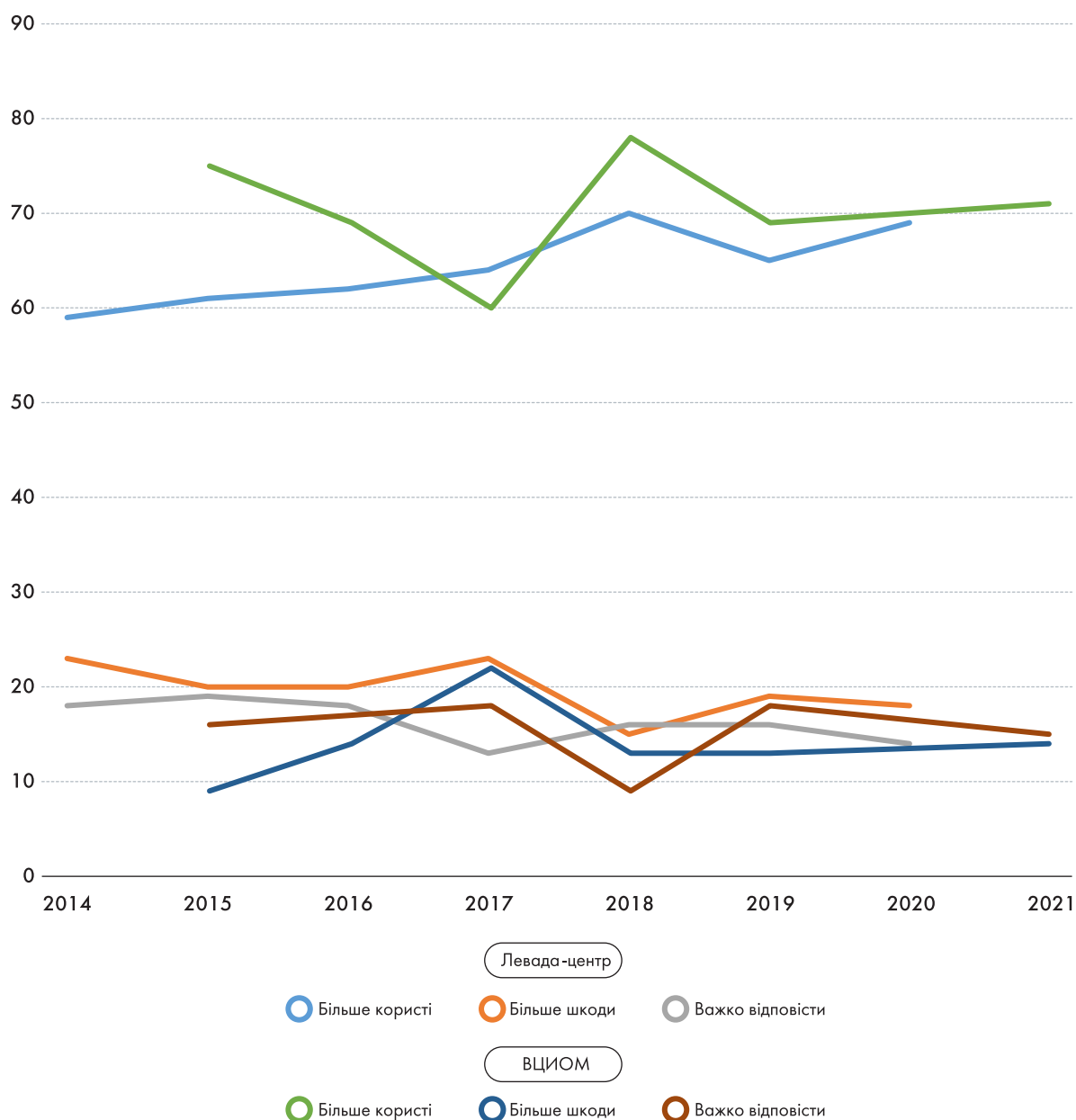
Радше ні

Цілков ні

Важко відповісти

Також попри все росіяни вважають, що захоплення Криму принесло Росії більше користі, хоча упевненості у цьому дещо менше.

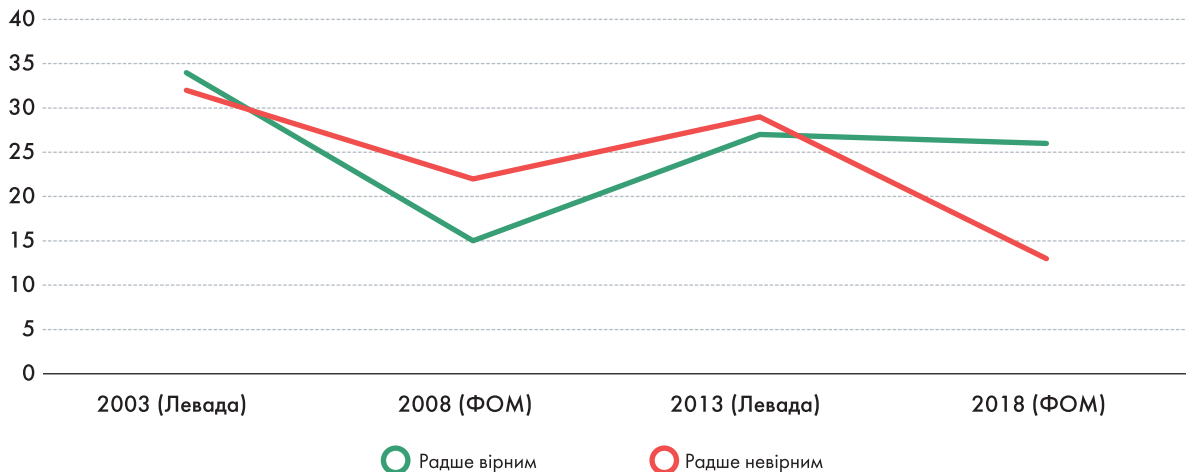
Приєднання Криму завдало Росії більшої користі чи більше шкоди?

Втім, опитування ФОМ засвідчили, що на житті більшості росіян «приєднання Криму» ніяк не відобразилося: у 2017 р. таких було **63%**, у 2021 р. – **60%**.

Не менш показовою є зміна ставлення до радянського вторгнення у Чехословаччину 1968 р.

Було вірним чи невірним рішення про введення радянських військ до Чехословаччини?

За даними Левада-центру, у 1991 р. лише **3%** вважали, що потрібно було вводити радянські війська до Афганістану, а у 2019 р. частка прихильників вторгнення склала вже **22%**. Те саме стосується запитання ВЦИОМ: «Чи потрібно було Росії брати участь у Першій світовій війні?». У 2014 р. «так» відповіли **30%**, «ні» – **42%**. У 2018 р. все помінялося: «так» – **42%**, «ні» – **36%**.

Опосередкованим свідченням імперськості свідомості росіян служать відповіді на такі питання ВЦИОМ: «Кому потрібно ставити пам'ятники в столиці?» (2015 р.) – «полководцям» і «вченим» по **36%**; «На чий честь називати аеропорти?» (2018 р.) – «військових» **34%**, «вчених» **33%**. Бачимо, як за пізнього путінізму зростає виправдання політики СРСР (читай – і Росії загалом).

Іншим проявленням культу є «сталінізація» громадського життя. Хоча формально Володимир Путін не виправдовує вождя, реального опору відновленню культу особистості він не чинить.

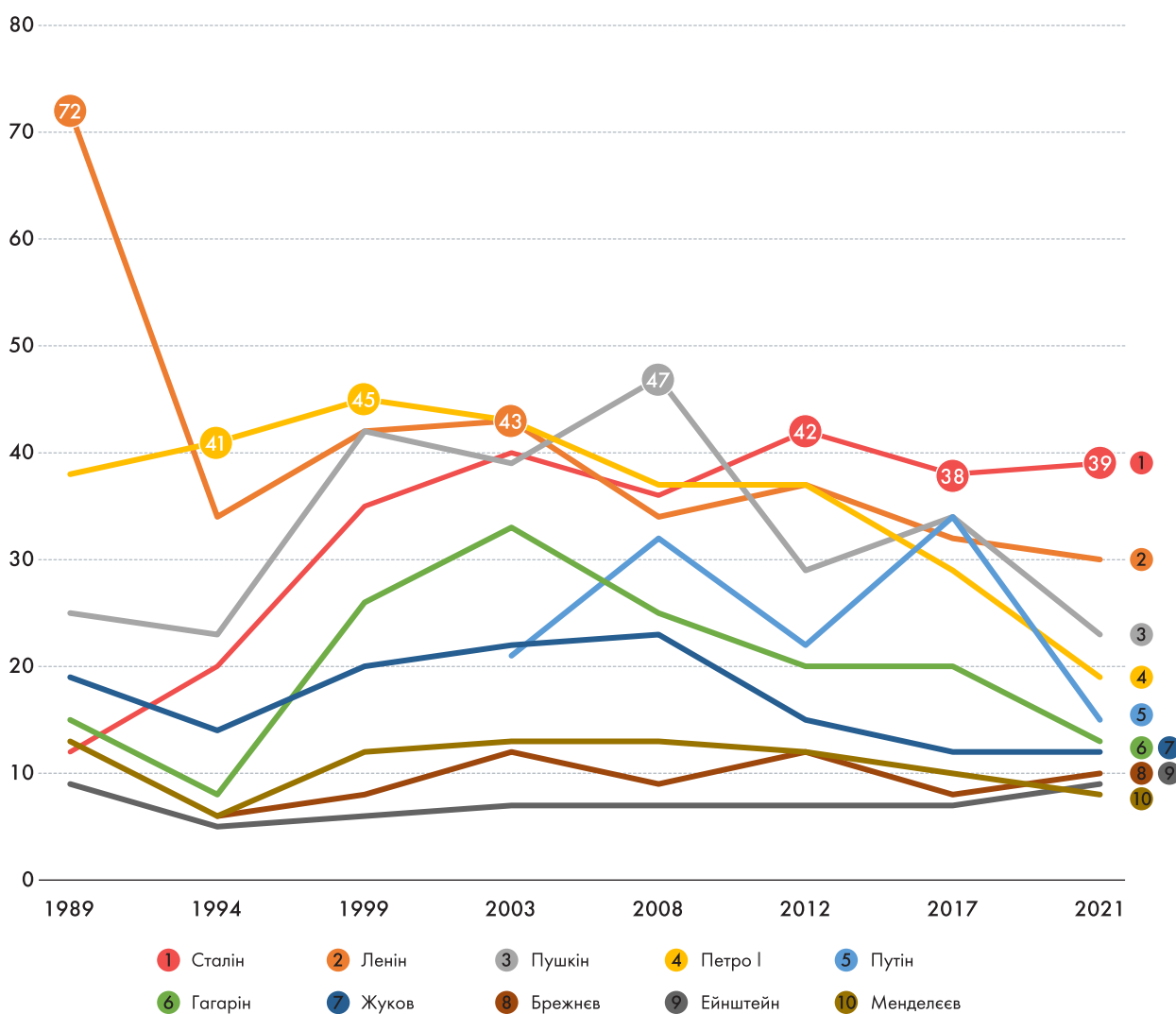
«Мені здається, що злишня демонізація Сталіна – це один зі способів, один зі шляхів атаки на Радянський Союз і Росію»,

сказав він Оліверу Стоуну 2017 р.

2013 р. влада Волгограда ухвалила рішення 9 днів у році, на дні військової слави Росії та області, додавати до сучасної назви титул: «Місто-герой Сталінград». Компартія РФ оголосила повернення імені Сталіна місту своїм завданням.

Результати такого ставлення добре видні в соціопитуваннях. Левада-центр з 1989 р. укладає список найвидатніших осіб усіх часів на думку росіян. От які результати він отримав (відкрите питання, топ-10 за результатами 2021 р.):

Назвіть 10 найвидатніших людей

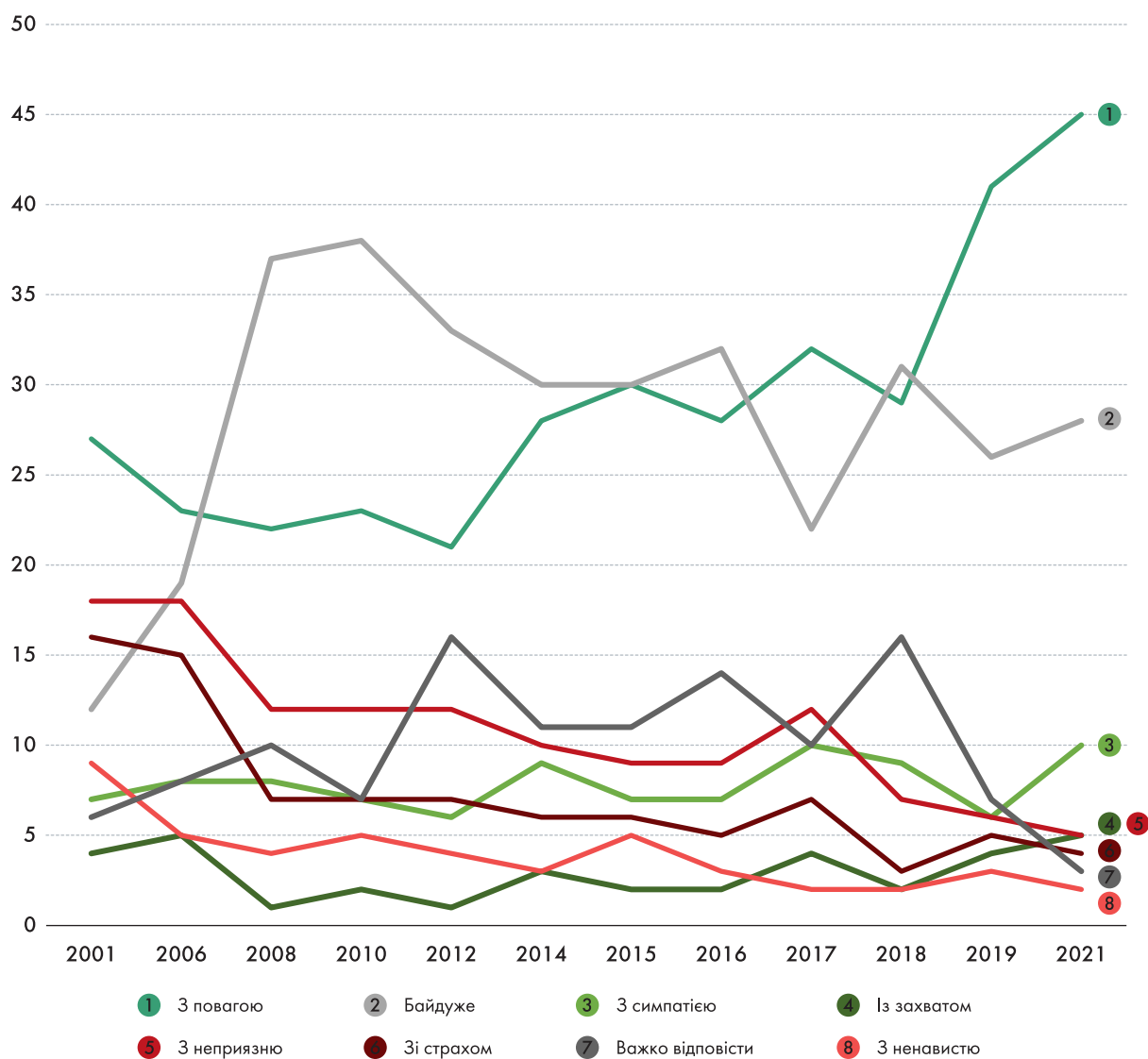
З 2012 р. Сталін незмінно очолює цей список. Опитування газети «Коммерсант» у Москві в березні 2003 р. дало таку п'ятірку найвидатніших росіян: Петро І (**40,2%**), Пушкін (**17,5%**), Сталін (**17,1%**), Путін (**16,1%**), Ленін (**15,8%**).

До топ-5 «російських кумирів ХХ століття» (ВЦИОМ, 2010 р.) потрапили Гагарін, Висоцький, Жуков, Толстой і, звичайно, Сталін.

Примітно, що 1999 р. місця Толстого і Сталіна займали два Андрії: Сахаров і Митрофанов.

На конкретне запитання Левада-центру про ставлення особисто до Сталіна результати відповіді були такими:

Як особисто ви ставитеся до Сталіна?

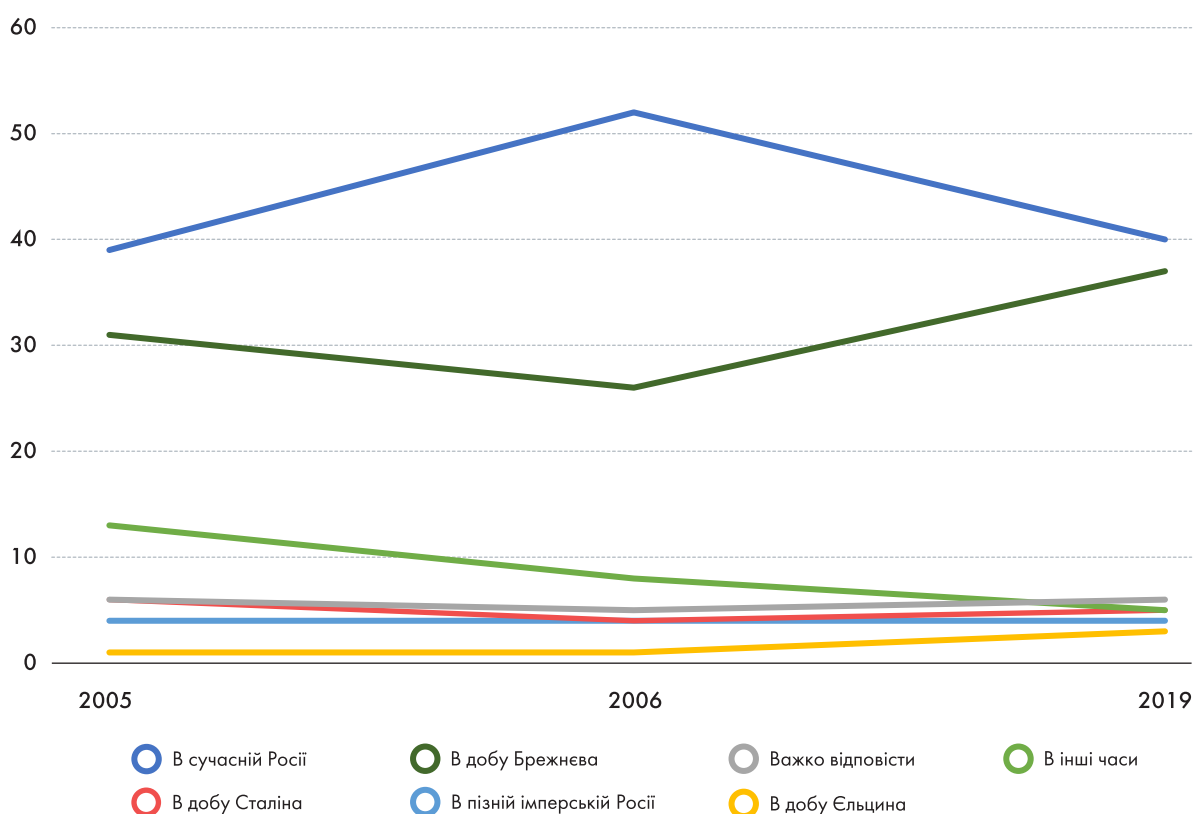
Як бачимо, у 2001 р. сума позитивних відповідей склала **38%**, негативних – **43%**, у 2021 р. позитивних – **60%**, негативних – **11%**. ВЦИОМ демонструє схожі тренди. 2005 р. співвідношення «симпатії» до «антипатії» щодо Сталіна становило **37** на **48%**, 2008 р. – **28/48**, 2017 р. – **52/30**, 2018 р. – **51/28**, 2019 р. – **58/16**. В обох випадках видно «просідання» Сталіна в добу Дмитра Медведєва і ріст популярності за Путіна. Не дивно, що **62%** висловилися за необхідність встановлювати пам'ятники і меморіальні таблички Сталіну, а проти – лише **31%** (ВЦИОМ, 2017 р.). Левада-центр подає таку динаміку прихильників пам'ятників Сталіну: **29%** 2005 р., **25%** 2010 р., **36%** 2015 р., **48%** 2021 р.

За даними ФОМ, якби 2021 р. було ухвалено рішення про випуск нових купюр, то росіян помістили б на них портрети таких осіб: Путіна (**11%**), Гагаріна (**10%**), Пушкіна (**9%**), Сталіна (**8%**) і Петра I (**7%**).

Однак важливо, що попри «любов» до Сталіна, жити в його добу росіяни не хочуть – це свідчить саме про нав'язаний згори політичний дискурс, якому громадяни лояльні, але втілювати в життя повністю не поспішають.

Ось дані ВЦИОМ:

В яку епоху ви хотіли б жити, якби у вас була така нагода?

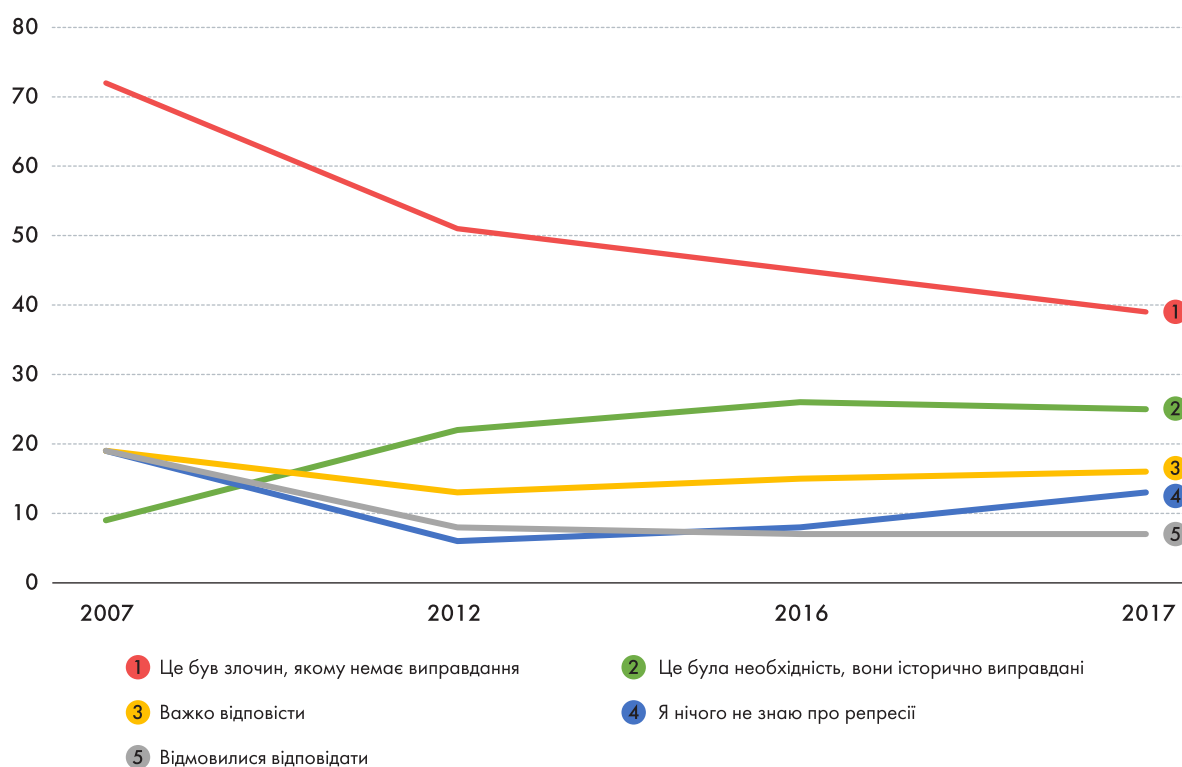

Очевидний початок формування запиту на «покій» після доби «вставання з колін».

Зростання позитивного ставлення до Сталіна неможливе без переоцінки проваджуваних ним політичних репресій. Хоча ані сам факт репресій, ані їхні масштаби більшістю не заперечуються, відбувається певне «заплющення очей» і затишання критичних голосів.

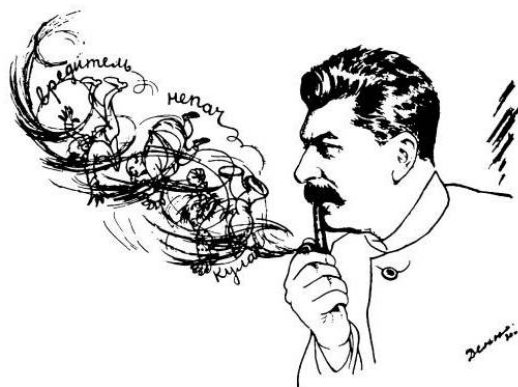
Так за даними ФОМ частка людей, згодних з фактом масових репресій, з 2001 до 2014 рр. впала з **75** до **66%**, а кількість ревізіоністів, які заперечували масовість репресій, за цей час подвоїлася – з **8** до **16%**! Опитування Левада-центру дали таку картину.

З якими з наступних думок про сталінські репресії ви б радше погодилися?

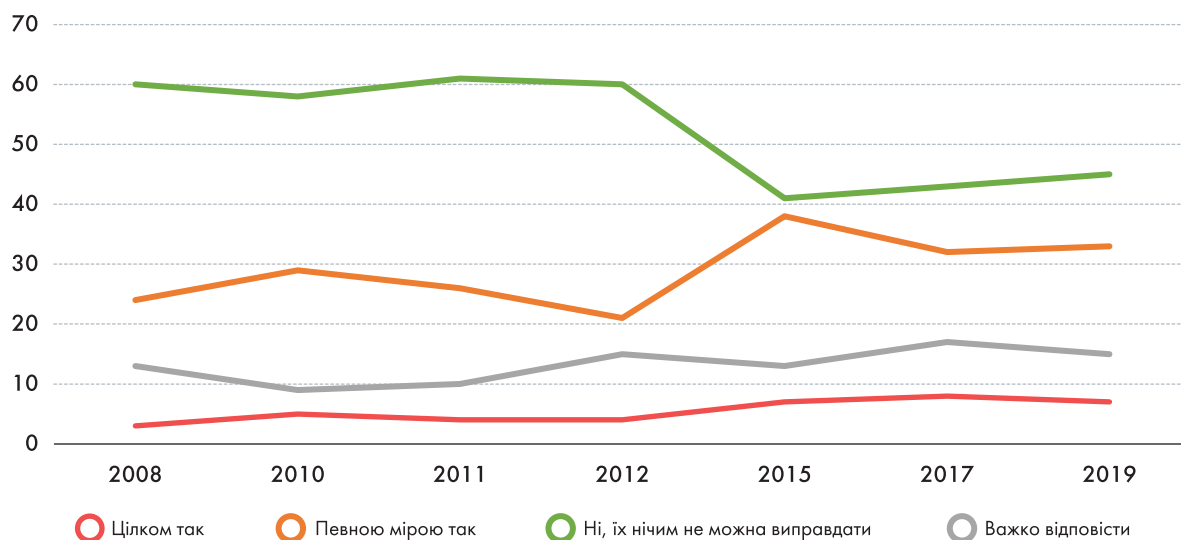

Як бачимо, частка тих, хто виправдовував репресії політичною необхідністю, майже не зросла, однак кількість тих, для кого репресії не мали виправдання, упала з **51** до **39%**. За даними ВЦИОМ 2017 р. не мали виправдання репресії для **49%**, були визнані вимушеним заходом для **43%**.

Окремо Левада-центр сформулював запитання, чи можуть бути виправдані жертви радянської доби великими досягненнями?

Як ви думаєте, чи виправдані жертви, які понес радянський народ у сталінську епоху, великими цілями та результатами?

Перелам у настроях, коли кількість готових виправдати репресії перевищила кількість опонентів, найімовірніше стався у 2014 р. внаслідок захоплення Криму.

Також важливо розуміти, що відповідальність за репресії покладається не на одного Сталіна. Для **33%** винуватий не лише особисто вождь, а вся система влади (ВЦИОМ, 2007 р.). Левада-центр показує, що упродовж 2009-2017 рр. від **44** до **48%** стабільно не визнавали Сталіна військовим злочинцем.

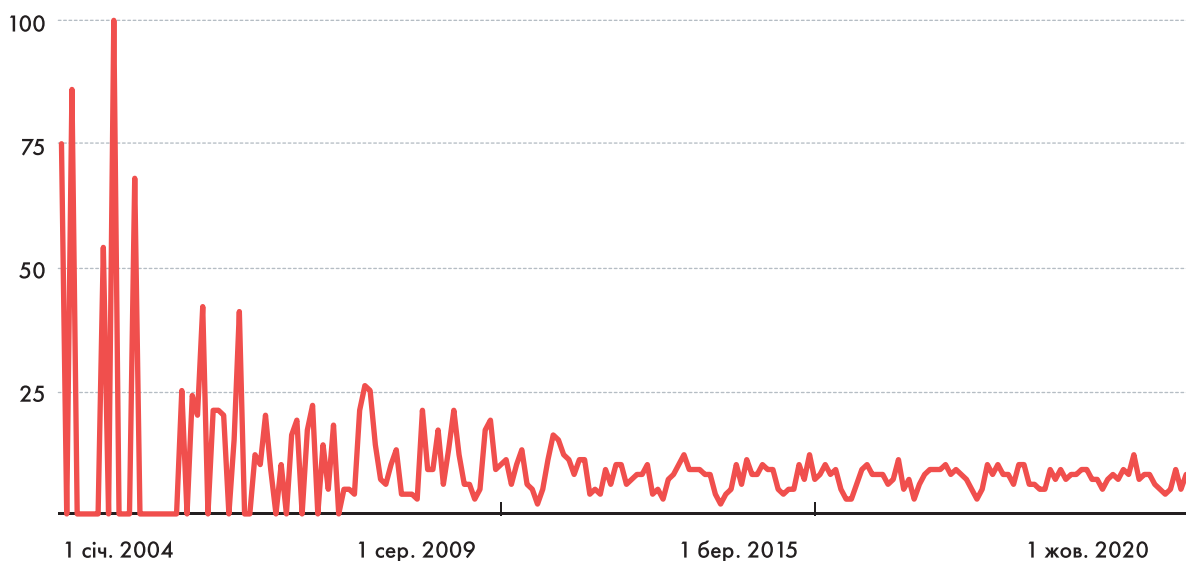
Готовності опрацьовувати колективну травму терору, за Левада-центром, у росіян немає. Частка охочих говорити про репресії зменшилася з 2007 до 2017 рр. з **42** до **38%**, а частка небажаючих порушити минуле зросла з **39** до **47%**. Що 2007 р., що 2017 р. **50%** були проти того, щоб судити організаторів та виконавців терору. Що 2011 р., що 2017 р. лише **53-52%** витупали за розсекречення архівів, а **36-32%** воліли обмежити доступ до цих архівів і допускати до них родичів репресованих, і якщо це не завдає шкоди державі.

Ухвалення 2009 р. резолюції Європарламенту про зрівняння і засудження злочинів сталінізму і нацизму позитивно, за даними ВЦИОМ, сприйняли лише **11%**, негативно – **53%**, з яких **59%** вважали, що мета резолюції – принизити авторитет Росії.

Найгірше – це поступове зниження рівня обізнаності із репресіями. За Левадою, з 2007 по 2017 р. не менше **75%** в той чи інший спосіб стикалися з інформацією про терор і лише **20%** майже нічого не знали (1991 р. таких було **13%**).

Однак серед молоді 18-24 років ступінь необізнаності із репресіями вражає: між **41%** (Левада, 2020) і **47%** (ВЦИОМ, 2018 р.).

Як надійно свідчать результати гугл-пошуків, з 2008 р. тема політичних репресій все менше цікавить росіян. І це при тому, що в зазначену тему потрапляють і медійно гучні справи останніх років!

Якщо Сталін – архетипний прабатько Путіна, то Іван Грозний відіграє ту ж роль стосовно самого Сталіна. Відповідно, переосмислюється і його місце в історії. За даними Левада-центру, найпопулярніші асоціації з ім'ям Грозного у 2016 р. були такі: «перший цар» **66%**, «убивця сина» **35%**, «нещадний тиран» **20%**, «розширювач держави» **17%**, «опричник» **16%**. В цілому схожу картину того ж року дав ФОМ: «цар» **25%**, «тиран, губитель» **18%**, «захисник, об'єднувач Росії» **15%**. За Левадою позитивно оцінили роль царя в історії Росії **49%**, негативно – **13%**. За ФОМ перших був **71%**, других також **13%**. Також, за Левада-центром, **53%** були за відкриття пам'ятника Грозному в Орлі, **19%** проти.

Медійним феноменом виглядає і Александр Невський, який немов би освячує своїм життям сучасну геополітичну орієнтацію Кремля. Його реальне місце в історичній пам'яті росіян не можна назвати почесним. В опитуванні «Коммерсанта» 2003 р. він опинився на 20 місці та жодного разу не увійшов до списку 20 найвидатніших історичних діячів за версією Левада-центру. Навіть у переліку найвидатніших полководців він посів 12-е місце (**3%**) у 2016 р. (Левада) та 9-е (**3%**) у 2019 р. (ВЦИОМ, відкрите питання; якщо список був визначений наперед – 5-е місце із **30%**, але все одно удвічі менше лідера Жукова). А найголовніше – Невський опинився аж на 20 місці в дослідженні ФОМ в рамках телепроекту «Имя России» 2008 р., того самого, в якому він начебто переміг за результатами телевізійного голосування!

Однак, судячи з кількості присвячених князю фільмів та пам'ятників, замовник його популярності – особисто Путін. Виглядає очевидним, що культ Невського – це перенос на минуле сьогоденного російського порядку денного. Як відомо, 1242 р. князь розбив війська Тевтонського ордену на Чудському озері, а 1252 р. допоміг монголам перемогти власного брата Андрія, який у союзі з Данилом Галицьким намагався відвоювати незалежність Русі. Боротьба Александра із Заходом та дружба зі Сходом стала взірцем для теперішнього російського керівництва.

Також нічим іншим, як поглядами Путіна на минуле, не можна пояснити започаткування культів князя Володимира Великого (*удостоєного 14-метрового пам'ятника прямо у Кремля*) та царя Александра III (*низка пам'ятників по всій Росії та в анексованому Криму*).

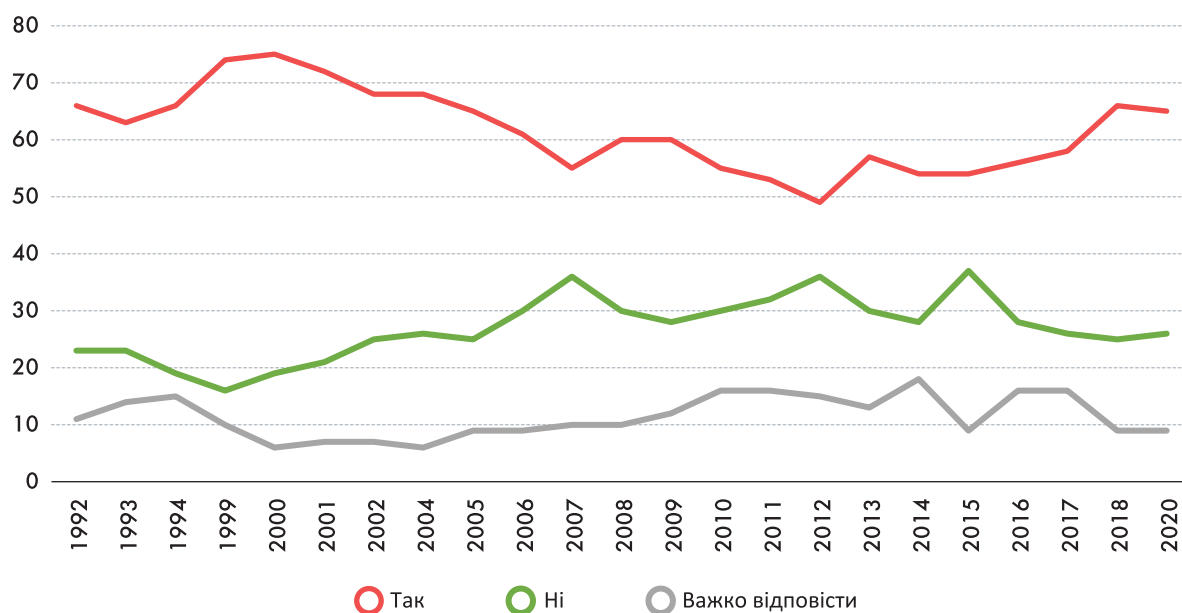
Перший наче уособлює погляди президента на «історичну єдність» російського та українського народів (*аргумент у зовнішній політиці*), другий відомий консервативним поворотом після ліберальних реформ (*аргумент у внутрішній політиці*).

Однак глибоко в народну свідомість ці персонажі поки ще не проникли. Лише **25%** змогли правильно назвати князя, за якого відбулося хрещення Русі (ФОМ, 2013 р.), лише **16%** правильно вказали рік (ФОМ, 2014). Царя поки немає у жодному топі історичних діячів Росії.

Нарешті, останнім безпомилковим індикатором імперськості є туга за Радянським Союзом.

Ось які дані наводить Левада-центр:

Чи шкодуєте ви про розпад СРСР?

52% тих, хто відповів «так», сумують за втратою приналежності до великої держави. Третина всіх «ностальгуючих» – молодь. Розпад Союзу викликав почуття сорому у **13%** 1999 р. та **19%** 2020 р. В Україні ностальгували за СРСР лише **34%** (молодь – **15%**), а половина опитаних – ні (КМІС, 2020 р.).

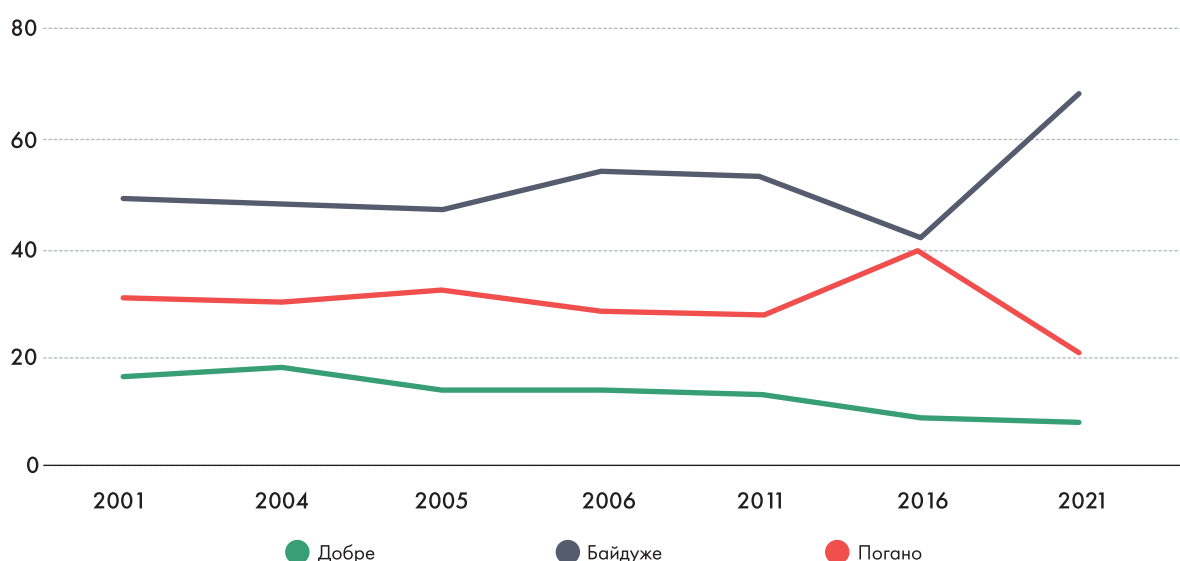
За опитуванням ВЦИОМ 2021 р. перша трійка асоціацій з СРСР виглядала так: «*віра у завтрашній день/світле майбутнє, стабільність*» (**21%**), «*ностальгія, радість*» (**13%**), «*молодість, молоді батьки*» (**11%**). Дефіцит з чергами і загальну бідність назвали **5** та **4%** відповідно, масові репресії не згадав ніхто.

Природно, що Михайло Горбачов розділив з Борисом Єльциним лідерство у списку «неправильних» керівників – **63-64%** у 2008 р. Частка людей, яка вважала його відповідальним за розвал СРСР злочинцем, зросла між 2010 та 2019 р. з **16** до **26%**, а 2021 р. становила **22%** (усі дані – ВЦИОМ).

ФОМ подає таку динаміку ставлення росіян до Горбачова:

Як ви зараз загалом ставитеся до Михайла Горбачова – добре, погано чи байдуже?

Таким чином, середньостатистичні росіяни сьогодні виглядають так:

01 вони в принципі цікавляться історією і неймовірно нею пишаються;

02 основними предметами їхньої гордості є перемога над нацистською Німеччиною (із відносною байдужістю до втрат і небажанням заглиблюватися в суть війни) та першість в освоєнні космосу;

03 вони вважають, що досі живуть у великій державі, і поведяться відповідно – підтримують захоплення чужих земель, цінують потужну армію та «проекцію сили» у зовнішній політиці, вшановують «сильну руку» Сталіна і його аватара Путіна, схильні виправдовувати репресії і не схильні ворухити минуле, шкодують за «розвалом» СРСР і ненавидять звинувачуваних у цьому «лібералів і демократів».

Все це можна охарактеризувати як «імперську історичну свідомість», і у цьому народ Росії вповні єдиний зі своїм керівництвом

Інтермедія.

Історія як інструмент зовнішньої політики Росії: огляд

Самоочевидним є те, що Кремль використовує історію не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці. Детальний розбір цієї теми вимагає окремого дослідження, зараз же є сенс лише окреслити головні «фронти» меморіальних війн Росії з її сусідами.

01 «Загальноєвропейський фронт»

Ухвалення європейськими організаціями низки антикомуністичних резолюцій (Ради Європи 2006 р., ОБСЄ 2009 р., Європарламенту 2019 р. тощо) сприймалося Кремлем саме як антиросійські випадки і навіть «русофобія». Це викликало гнівні відповіді з боку Москви – від окремих депутатів Держдуми до президента Володимира Путіна. Показовою є еволюція ставлення до пакту Молотова-Ріббентропа: від повного засудження 2009 р. до повного виправдання 2019 р.

02 «Український фронт»

Найгарячіший у тому сенсі, що історико-дипломатична полеміка тут в буквальному сенсі доповнена збройним зіткненням. «Наступ» Росії на Україну відбувається на двох напрямках. Перший – це заперечення права на незалежність всієї держави чи суверенітету над окремими її частинами («Вигадка Австро-Угорського генштабу», «Крим – споконвіку російська земля, подарована п'яним Хрущовим», «Від Харкова до Одеси – подарунки російських царів та генсеків» тощо).

Другий – декларування єдності «Русского мира», як мінімум – братерства російського та українського народів, яким «немає чого ділити», яких «розсварили політики»; український народ виступає в якості жертви іноземних інтриг та «кривавої хунти неонацистів-бандерівців». Окреме поле бою – декомунізація.

03 «Польський фронт»

Тут найголовніші баталії тривають навколо радянського вторгнення 1939 р., яке в Польщі називають агресією нацистського союзника, а в Росії – «визвольним походом». Ще гарячішою є проблема Катині. 2010 р. Путін став на коліна перед пам'ятником розстріляним полякам під Смоленськом, а 2020 р. меморіальні таблички на їхню честь здерли з будинку у Твері; сам же злочин почали «замилювати» згадками про загибель червоноармійців у польському полоні після 1920 р. Польща не запрошує Путіна на меморіальні заходи на честь початку Другої світової війни та жертв Голокосту, а той, натомість, їде до Ізраїлю, що перебуває з Польщею у стані меморіальної війни.

04 «Американський фронт»

Неочевидний і радше «холодний», але тривалий. Дрібні випадки Кремля йдуть у руслі радянських звинувачень США в імперіалізмі у Третньому світі та підтримки «кольорових революцій» в Європі, затягуванні відкриття другого фронту в 1944 р.,

запереченні важливості ленд-лізу, а також у расизмі. Однак вони залишаються переважно без відповідей, а в клінч країни вступають з іншого приводу – Росія регулярно ініціює в Генасамблеї ООН резолюції проти героїзації нацизму, США не менш регулярно голосують проти.

05 «Малі європейські фронти»

Традиційно – проти країн Балтії та Грузії, віднедавна – проти Чехії, періодично – Болгарії. Активізуються внаслідок перенесення чи знищення радянських монументів, проведення національних свят чи днів пам'яті з антирадянськими гаслами тощо.

06 «Німецький фронт»

Поки що перспективний, позаяк теперішня політика Берліна цілком вигідна Москві. Однак 2019 р., вперше з 1970-х, почалися розслідування злочинів нацистів на території СРСР, на сьогодні відкрито більше 10 проваджень по звинуваченню у геноциді.

07 «Казахстанський фронт»

Заяви типу «Північний Казахстан – споконвічна російська земля» довгий час залишалися уділом маргіналів, однак у грудні 2020 р. їх озвучили депутати путінської партії, у відповідь президент Казахстану завуальовано звинуватив Росію у голоді 1920-х. Наприкінці літа 2021 р. в російських медіа зафіксований спалах антиказахської істерії через начебто «русофобію» та «ксенофобію» в країні.

Апеляція до минулого покликана морально обґрунтувати проваджувану Росією зовнішню політику. Основна увага приділяється винятковості російського внеску у боротьбу проти нацизму у роки Другої світової війни, а також участі Росії у післявоєнному облаштуванні світу.

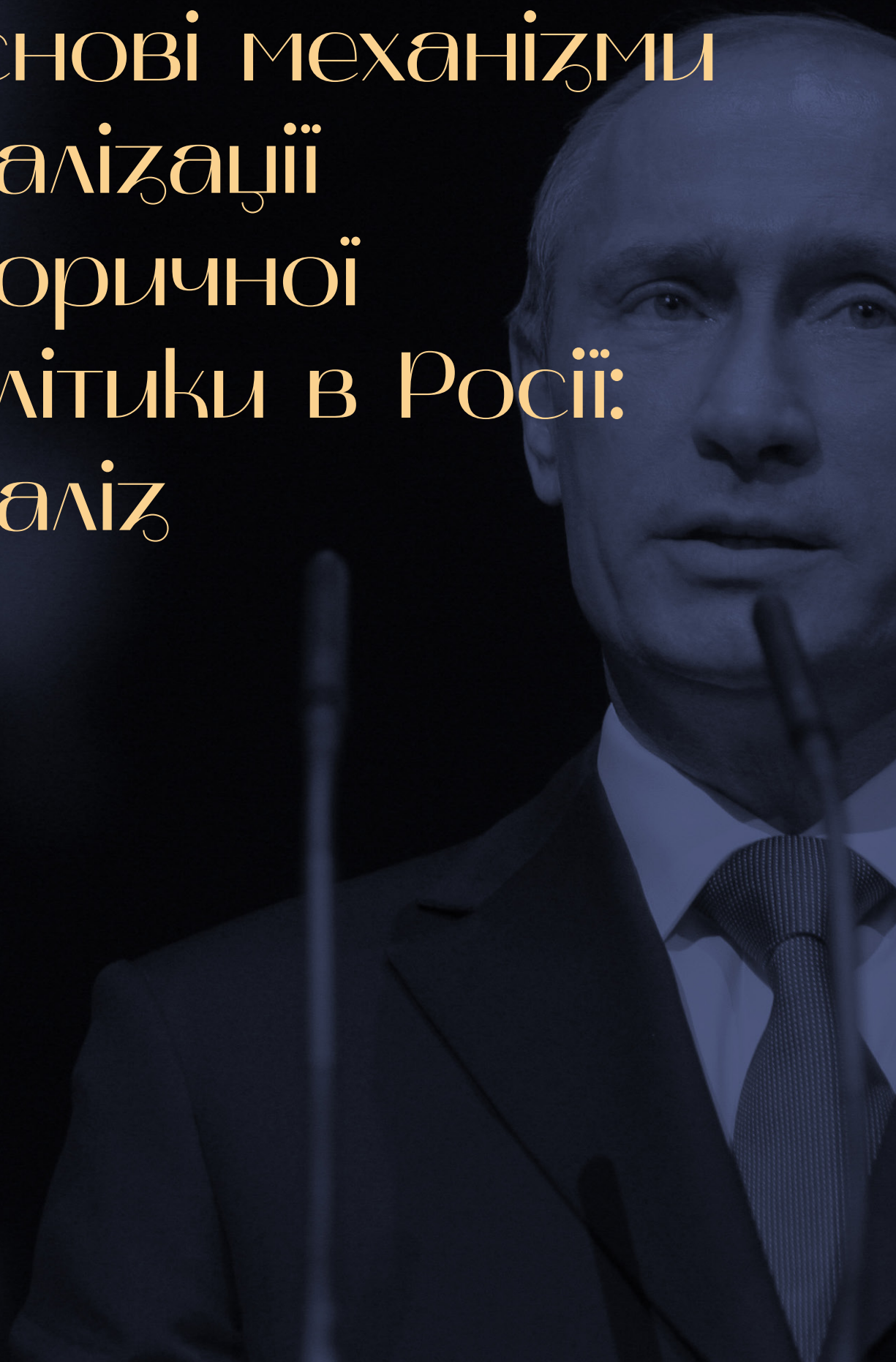
Перемоги минулого мають дати теперішньому Кремлю певну індульгенцію, наприклад, у вигляді сфер впливу у «ближньому зарубіжжі».

Однак такий стан речей є і ахіллесовою п'ятою режиму – коли кожен закид проти СРСР трактується як «русофобія» і вимагає ударів у відповідь.

Частина 2

Оснoві механізмів
реалізації
історичної
політики в Росії:
аналіз

2.1 Законодавча база

Росія довгий час обходилася без окремих меморіальних законів, що давало підстави деяким активістам і науковцям говорити про «вищість» російської історичної політики порівняно із сусідніми. Однак тепер ситуація змінилася на протилежну.

Перша спроба ввести меморіальний закон була здійснена у травні 2009 р. Проект передбачав кримінальну відповідальність за «спотворення рішення Нюрнберзького трибуналу», «оголошення злочинними дій країн-членів антигітлерівської коаліції», і «схвалення або заперечення нацистських злочинів». Тоді він викликав критику навіть в уряді й був знятий з обговорення.

Натомість на тлі війни з Україною, в якій, за словами Кремля, стався «фашистський путч», проект отримав нове життя. 5 травня 2014 р. Володимир Путін підписав зміни до кримінального кодексу РФ, в якому з'явилася стаття 354.1 «Реабілітація нацизму». Вона передбачає позбавлення волі за

«Заперечення фактів, встановлених вироком Міжнародного військового трибуналу..., схвалення злочинів, встановлених зазначеним вироком, а так само поширення завідомо неправдивих відомостей про діяльність СРСР в роки Другої світової війни, про ветеранів Великої Вітчизняної війни».

Штрафом каралося

«Поширення виражених з явною неповагою до суспільства відомостей про дні військової слави і пам'ятні дати Росії, пов'язаних із захистом Вітчизни, а так само осквернення символів військової слави Росії, образа пам'яті захисників Вітчизни або приниження честі й гідності ветерана Великої Вітчизняної війни».

5 квітня 2021 р. Путіним були підписані два закони, які вносили правки до згаданої статті кримінального, а також до статей 3.5 і 13.5 адміністративного кодексу. Відповідно до першого у в'язницю на 5 років можна було потрапити за «реабілітацію нацизму» в Інтернеті, другий передбачав штрафи до 5 млн рублів і конфіскацію техніки компаній, винних у «реабілітації».

1 липня 2021 р. набули чинності зміни до закону 1995 р. «Про увічнення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років». Відповідно до статті 6.1,

«Забороняється... ототожнення цілей, рішень і дій керівництва СРСР, командування та військовослужбовців СРСР з цілями, рішеннями і діями керівництва нацистської Німеччини, командування та військовослужбовців нацистської Німеччини..., а також заперечення вирішальної ролі радянського народу у розгромі нацистської Німеччини».

27 жовтня 2021 р. були внесені (зокрема, «кримською сенаторкою» Ольгою Ковітіді) пропозиції змін до адмінкодексу – стаття 13.47 – карати за таке ототожнення штрафом до 100 тис. руб. або арештом на 15 діб.

Стаття 20.3 адмінкодексу з 2001 р. передбачала штрафи або арешти за «пропаганду і публічну демонстрацію» нацистської символіки. Зміни до неї від 4 листопада 2014 р. замінили «і» на «або» та додали до переліку заборонених символіку «колабораціоністів» (очевидно, знов антиукраїнський випадок).

З цього часу почалося «полювання на свастику» по фізичному та кіберпростору (деталі див. в розділі 2.12). Лише 2 грудня 2019-го та 1 березня 2020 р. законом були встановлені винятки для демонстрації свастики в науково-освітніх та художніх цілях.

До законодавства з історичної політики можна зарахувати статті кримінального кодексу: 282 – «розпалювання ненависті та ворожнечі», і 205.2 – «публічне виправдання тероризму», а також статус «іноземних агентів», введений поправками 20 липня 2012 р. до закону «Про некомерційні організації» (деталі див. в розділі 2.12).

Ще одним актом, яким регулюється історична політика недержавних агентів, є т.зв. «закон про просвітницьку діяльність» від 1 червня 2021 р., фактично направлений на припинення такої діяльності без дозволу уряду РФ.

Своєрідною «компенсацією» може вважатися урядова Концепція державної політики з увічнення пам'яті жертв політичних репресій від 15 серпня 2015 р. (вперше запропонована ще 2011 р.), яка передбачає державне фінансування музеїв та спорудження меморіалів в пам'ять про терор.

Узагальнення державної історичної політики міститься у поправках до Конституції РФ, які набули чинності 4 липня 2020 р.

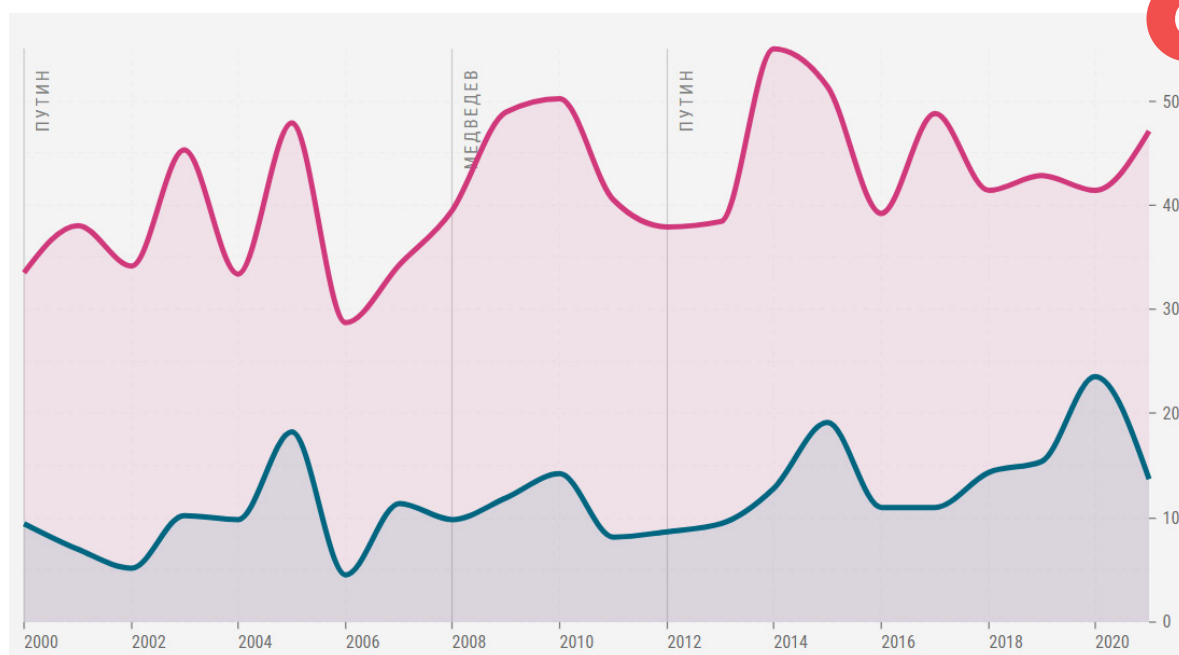
Відповідно до статті 67.1, Росія є правонаступницею СРСР; «об'єднана тисячолітньою історією», вона «визнає історично складену державну єдність»; «вшановує пам'ять захисників Вітчизни, забезпечує захист історичної правди», причому «применшення значення подвигу народу при захисті Вітчизни не допускається»; Також держава створює умови для «виховання патріотизму» в дітях.

2.2 Заяви і статті Володимира Путіна

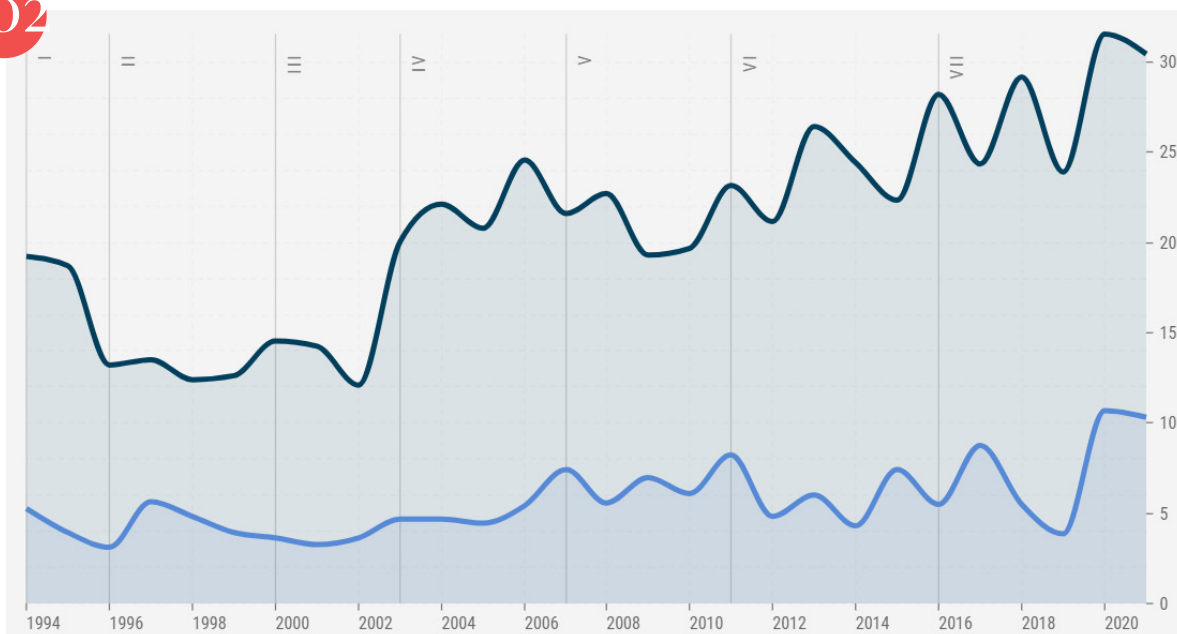
В Росії заяви президента, як офіційні, так і неофіційні, часто-густо мають більший вплив на політику, ніж законодавчі акти. Історичної політики це стосується у першу чергу. Фактично, від особистої позиції Володимира Путіна залежить ставлення російської держави до тих чи інших подій чи осіб. Цитує Путін Івана Ільїна – останки того урочисто перевозять до Росії (2005 р.), засуджує за передачу Криму Хрущов – і рівень несхвалення його правління зростає з **19%** у 2012 р. до **29%** у 2016 р.

Історія щороку відіграє все суттєвішу роль у політичній лексичі.

Як видно з укладених «Новой газетой» графіків, існує нерівномірний, але невідворотний тренд на збільшення частоти вживання слів «история» (верхня лінія) і «память» (нижня лінія) у президентських (мал. 1) та парламентських (мал. 2) виступах.

02

Контент-аналіз щорічних послань Федеральним Зборам РФ за 1994-2014 рр., здійснений Ольгою Малиною, показав серйозні зміни у використанні минулого президентами Єльциним та Путіним. Якщо перший звертався до «*легітимації традицією*» **9** разів, то другий – **16**, причому **11** з них припали на період анексії Криму. Так само перший звертався до «*авторитету попередників*» **5** разів, другий – **15**. Натомість якщо Єльцин 13 разів говорив про переоцінку минулого, то Путін – лише **8**, причому **7** з них припали на початок правління.

У посланнях 2015, 2018 та 2019 рр. конкретні історичні події не згадувалися. У посланні 2016 р. йшлося про «*об'єктивний, чесний, глибокий*» аналіз революції 1917 р., про «*неприпустимість тягнути розколи минулого у сьогодення*». Натомість послання 2020 р. **повністю підтвердило тенденції минулих років:**

«Цього року ми відзначатимемо 75-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Для Росії 9 Травня – найбільше і святе свято. Ми пишаємося поколінням переможців, шануємо їх подвиг, і наша пам'ять не лише данина величезної поваги до героїчного минулого – вона служить нашому майбутньому, надихає нас, зміцнює нашу єдність. Ми зобов'язані захистити правду про Перемогу, інакше що скажемо нашим дітям, якщо брехня,

як зараз, розповзатиметься по всьому світу? Нахабною брехнею, спробам переінакшити історію ми маємо протиставити факти. У Росії буде створено найбільший і найповніший комплекс архівних документів, кіно- та фотоматеріалів Другої світової війни, доступних і для наших громадян, і для всього світу».

У посланні 2021 р. йшлося про необхідність знайомити молодь із патріотичною версією історії.

Аналіз Малиною **173** пам'ятних промов президентів 2000-2014 рр. дав наступні результати. Найчастіше вони присвячувалися «*Великій Вітчизняній війні*» (**52**), «*Дню захисника Вітчизни*» (**15**), «*Дню Росії*» (**14**). Найрідше – 1 раз – «*Дню пам'яті жертв політичних репресій*». За минулі 7 років тенденція до звеличування героїчних та замовчування неприємних сторінок історії лише посилилася.

Якщо тематика «*Великої Перемоги*», яка перетворилася на системний міф Росії, була лише підхоплена Путіним, то ще щонайменше п'ять «*констант*» державної історичної політики були ним запроваджені особисто:

● «*історичний подвиг – збереження сильної держави на розлому просторі*» (послання 2003 р.)

- «лихі 90-і» (у різних формулюваннях з 2004 р.)
- розпад СРСР як «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття» (послання 2005 р.)
- «єдиний підручник історії» (Пряма лінія 2013 р.)
- «Крим – наш» («Кримська промова») і «сакральна Корсунь» (послання 2014 р.)

Інше джерело дослідження поглядів Путіна – це його статті на історичну тематику. Особливо цінними вони є для опису еволюції історичної політики Росії. У передостанній день 1999 р. вийшов текст під заголовком: «*Россия на рубеже тысячелетий*». У ньому тоді ще прем'єр Путін поставав державником, але надзвичайно адекватним, без мілітаристського ухилу.

«У сучасному світі державна міць країни проявляється не так у військовій силі, як у здатності бути лідером у створенні та застосуванні передових технологій, забезпеченні високого рівня добробуту народу, в умінні надійно охороняти свою безпеку та відстоювати національні інтереси на міжнародній арені».

А його погляд на радянську державність висловлений так, що можна засумніватися, чи той саме Путін править Росією зараз, що і 20 років тому:

«Майже три чверті минаючого століття Росія жила під знаком реалізації комуністичної доктрини. Було б помилкою не бачити, а тим більше заперечувати безперечні досягнення того часу. Але було б ще більшою помилкою не усвідомлювати ту величезну ціну, яку заплатили суспільство, народ під час цього соціального експерименту. Головне ж, мабуть, у тому, що влада Рад не зробила країну процвітаючою, суспільство – динамічно розитковим, людину – вільною. Понад те, ідеологізований підхід до економіки прирік нашу країну на неухильне відставання від розвинених країн. Як не гірко зізнаватись у цьому, але майже сім десятиліть ми рухалися тупиковим маршрутом руху, який проходив осторонь стовпової дороги цивілізації».

Як це контрастує з тезою про розпад СРСР як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття!

Інший приклад – статті Путіна про Другу світову війну у *Gazeta Wyborcza* (2009 р.) та *The National Interest* (2020 р.). Перша витримана у примирливому тоні, компліментарна до поляків, із поясненням, але засудженням «аморального» пакту Молотова-Ріббентропа, із Катинню як символом «спільної скорботи». Натомість у другій уся вина за розв'язування війни була покладена на польське керівництво та «зрадливих» західних союзників, а вторгнення радянський військ в Польщу оголошене вимушеним кроком.

Стаття ж «*Про історичну єдність росіян та українців*» (2021 р.) не просто присвячена обґрунтуванню винесеної у заголовок тези. У ній Україна змальована «*цілком і повністю дітищем радянської епохи*», значною мірою створеною за рахунок «історичної Росії».

Серед останніх «наукових відкриттів» Путіна (30.08.2021 р.) – публічні сумніви в тому, що саме Іван Грозний у 1569 р. убив митрополита Філіпа. І це не просто симптоматичний казус, а продовження генеральної лінії на відбілювання тиранів минулого.

Таким чином, Путін не лише визначає основні напрями розвитку державної історичної політики в Росії, але й бере безпосередню участь у меморіальних війнах із сусідами. Наскільки можна судити з публічних заяв і текстів, головна діяова особа історії для Путіна – сильна держава «з тисячолітньою історією», байдуже якого устрою. Боротьба за неї – однозначне благо, проти неї у будь-якій формі – зло (так особисто Путін не дозволив реабілітувати отамана Петра Краснова – білого вождя і німецького колабораціоніста; навіть академічні дослідження історії власовського руху – під заборону). Репресії, на думку Путіна, виправдовуються історичною необхідністю, а надмірні жертви держави – не привід сумніватися у діях влади. Саме через синкретичність особистих поглядів Путіна в офіційному порядку денному в Росії – вшанування одночасно і царів, і радянських лідерів. Саме через ставлення Путіна в країні відбувається ренесанс сталінізму і переглядається відповідальність за державні злочини.

2.3 Державні інституції

Хоча вважається, що в Росії немає відповідників східноєвропейських інститутів пам'яті, насправді державну історичну політику там здійснює чимала кількість спеціальних установ, не рахуючи «традиційних» міністерств освіти, культури чи оборони.

Чільне місце посідає Російський організаційний комітет «Победа» (під такою назвою з 2000 р.) – дорадчий орган при російському президентові, ним же і очолюваний. Його основні функції – підготовка меморіальних заходів до пам'ятних дат (*а відтак і їхня інтерпретація*), патріотичне виховання молоді та ветеранська політика. Рішення «Оргкомітету Перемога», оформлені президентськими указами, задають концептуальну рамку державної історичної політики. Комітет провів уже майже пів сотні засідань.

Якщо «Перемога» уособлювала патріотичний напрям держполітики, то Постійна комісія з історичної пам'яті в Раді з прав людини при тому ж президенті РФ – ліберальний. Вона існувала з 2011 р. під головуванням Сергія Караганова, однак між серпнем і листопадом 2019 р. була без оголошення розформована (найвірогідніше – за публічне засудження встановлення пам'ятників Йосифу Сталіну). До свого закриття зосереджувалася на питаннях реабілітації жертв політичних репресій (*частково успішно*) та розсекречення архівів (*безуспішно*).

Частина членів комісії увійшла до Міжвідомчої робочої групи з координації діяльності з реалізації Концепції державної політики з увічнення пам'яті жертв політичних репресій, утвореної президентом РФ 15 лютого 2016 р. Вона існує до сьогодні і встигла провести три десятки засідань.

З 15 травня 2009 до 14 лютого 2012 р. при президенті Дмитрі Медведєві існувала Комісія з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії, очолювана керівником його адміністрації, офіцером КГБ Сергієм Наришкіним.

Її завданням був аналіз інформації «про фальсифікацію історичних фактів і подій, направлену на применшення міжнародного престижу Ро-

сійської Федерації», а також вироблення рекомендацій з реагування на фальсифікації та координація протидії ним. Комісія провела лише 4 засідання.

Натомість уже 20 червня 2012 р. було «відновлено» (а фактично створене наново) Російське історичне товариство, яке очолив той-таки Наришкін – спікер Держдуми з кінця 2011 до кінця 2016 р. Саме на це товариство було покладене найвідповідальніше завдання – підготовка т.зв. «єдиного підручника історії» (*деталі див. в розділі 2.4*).

29 грудня 2012 р. президентським указом було створене Російське військово-історичне товариство, співзасновниками якого виступили Мінкультури та Міноборони РФ. Головою був обраний скандально відомий шахрайською дисертацією та висловлюваннями типу «кінчена мерзота» на адресу опонентів міністр культури Володимир Медінський.

12-14 квітня 2013 р. була утворена формально громадська, але насправді підконтрольна адміністрації президента РФ організація «Пошуковий рух Росії». А 17 листопада 2014 р. наказом Федерального агентства у справах молоді (*організатор молодіжних форумів «Селігер» і «Таврида» за участі президента*) був створений Всеросійський волонтерський корпус. 27 травня наступного року ця ініціатива була схована під вивіскою Всеросійського громадського руху «Волонтери Перемоги», діючого до сьогодні.

Аналогічно заснована у січні та зареєстрована 29 липня 2016 р. Юнармія є лише формально є громадським рухом, а фактично – структурою Міноборони РФ, покликаною впроваджувати державний дискурс «Великої Перемоги» серед школярів. В самому Міноборони з 2013 р. діють наукові роти – в т.ч. і на «історичному полі».

Президентським указом 6 квітня 2016 р. був створений Фонд «Історія Вітчизни» для фінансування заходів державної історичної політики. Голова фонду – Наришкін (*з кінця того ж року – очільник зовнішньої розвідки Росії*).

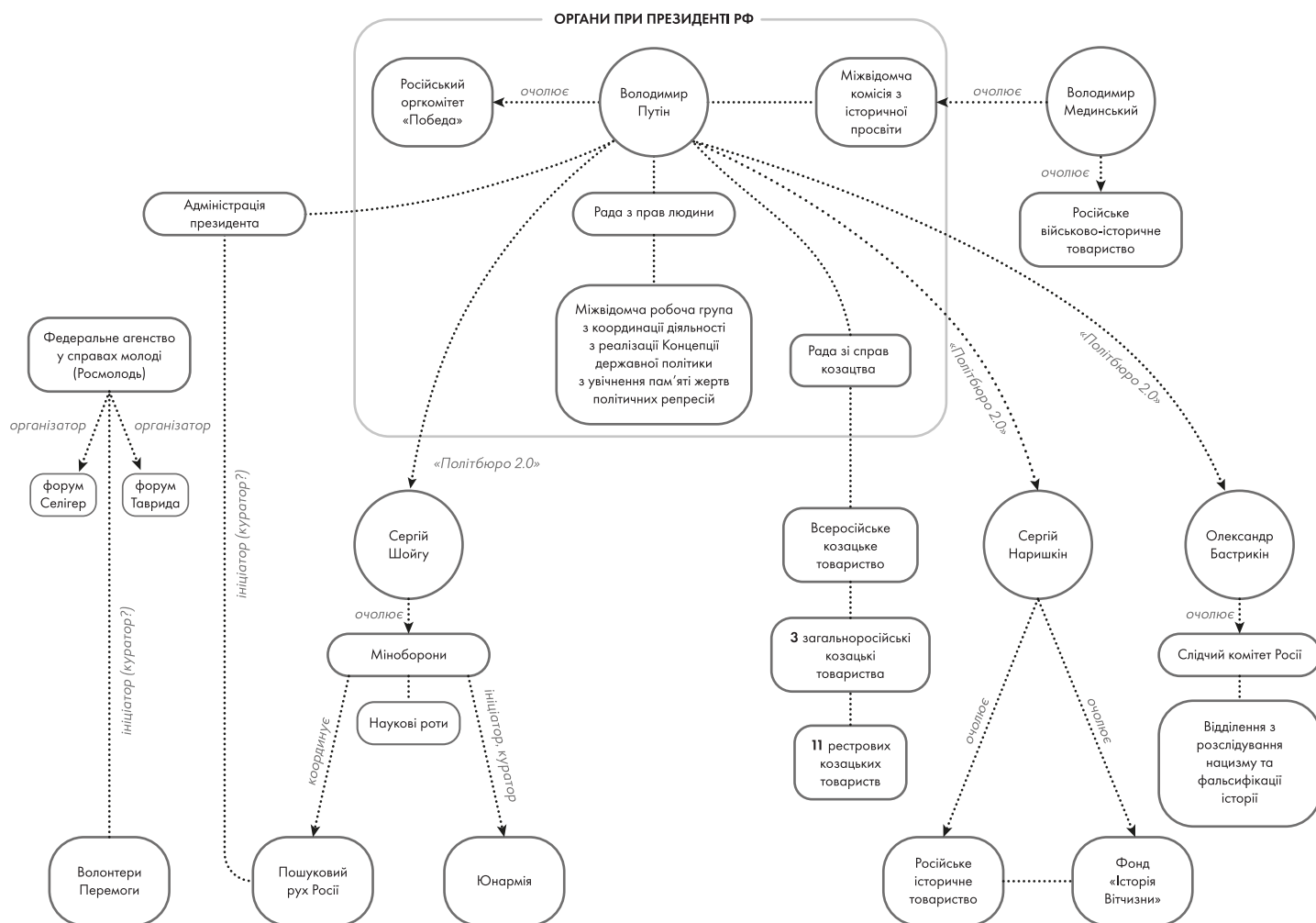
10 вересня 2020 р. у складі управління з розслідування минулих років Головного слідчого управління Слідчого комітету РФ було утворене відділення з розслідування реабілітації нацизму та фальсифікації історії, робота якого, за словами голови СК Олександра Бастрікіна, буде скерована на «запобігання спотворенню історичних фактів» (деталі див. в розділі 2.12).

Нарешті, 30 липня 2021 р. президентським указом створена Міжвідомча комісія з історичної просвіти.

Її метою є «попередження спроб фальсифікації історичних фактів», а також

«забезпечення планомірного та наступального підходу до питання відстоювання національних інтересів Російської Федерації, пов'язаних із збереженням історичної пам'яті та розвитком просвітницької діяльності в галузі історії».

Комісія займатиметься аналізом діяльності іноземних структур та осіб, «яка завдає шкоди національним інтересам Росії в історичній сфері». Голова – помічник президента Мединський.

2.4 Шкільна освіта

Шкільна освіта є наймасовішим, а відтак у довгостроковій перспективі – найефективнішим інструментом історичної політики. Розуміючи це, Росія взяла таку освіту під повний, небачений в інших європейських державах контроль.

Скандали зі шкільними підручниками – стандартне явище для Росії. Наприкінці 90-х – на початку 2000-х у них найчастіше потрапляли твори ліберального спрямування із засудженням сталінських репресій. Найяскравіший приклад – «Учебник новейшей истории» Ігоря Долуцького, видаваний ще з 1993 р. Окрім стандартних заяв «обуреної громадськості», він був розкритикований 2001 р. прем'єром Михайлом Касьяновим. Це ж видання під назвою «Отечественная история XX века» за критику Володимира Путіна було у 2003 р. позбавлене грифу Міносвіти. У січні 2004 р. Путін після «скарг ветеранів» на книгу дав доручення

«із залученням вчених-істориків розглянути стан справ із розробкою підручників з історії для середньої загальноосвітньої школи».

На зустрічі з делегатами Всеросійської наукової конференції викладачів гуманітарних та суспільних наук у червні 2007 р., Путін заявив:

«багато, багато підручників пишуть люди, які працюють за іноземні гранти. Так вони виконують польку, яку замовляють ті, хто платить».

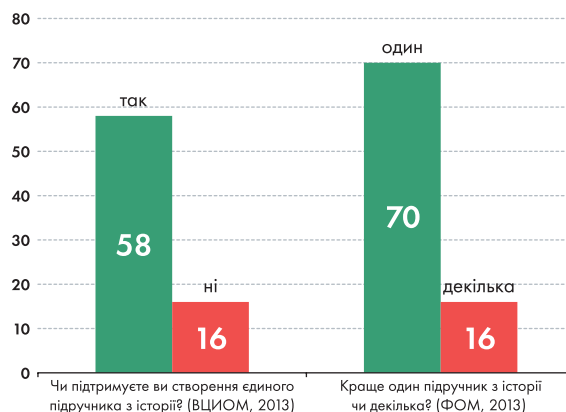
В результаті у 2007 р. вийшов друком посібник для вчителів, а потім підручник для 11-го класу «История России» за редакцією Олександра Філіппова. В роботі сталінський терор був названий прагматичним засобом керування, кількість жертв репресій применшена у 10 разів, не була згадана Катинь тощо. Прочитавши саме цей підручник одна школярка і написала у творі легендарну фразу про Сталіна – «ефективного менеджера».

Втім, і за доби Дмитра Медведєва у 2010 р. спалахнула гучна справа студентського посібника «История России. 1917-2009» Олександра Барсенкова і Олександра Вдовина.

Авторів звинуватили у антисемітизмі та чеченофобії, мали місце громадські обговорення, погрози, уряд Чечні зажадав цензурувати усі підручники в Росії. Друк посібника був припинений.

Врешті-решт 19 лютого 2013 р. Путін висловив думку про потребу єдиних підручників історії Росії для середньої школи, які будуть позбавлені внутрішніх протиріч та подвійних тлумачень. 25 квітня на захист своєї позиції він заявив, що 65 підручників – це занадто, що єдина лінійка має спиратися на єдину концепцію і містити офіційне тлумачення минулого.

Опитування ВЦИОМ 2013 р. показало, що ініціативу єдиного підручника підтримують **58%** (2009 р. таких було **79%**), не підтримують – **16%**. Опитування ФОМ у вересні того ж року засвідчило, що **70%** росіян надають перевагу радянській моделі єдиного підручника з історії, а **16%** втішені можливістю обирати з кількох варіантів.

У 2014 р. з'явився «Єдиний історико-культурний стандарт», підготовлений Російським історичним товариством. Протести істориків проти політизації предмету ігнорувалися. На 1 вересня 2016 р. в наявності були три перші лінійки підручників, укладених відповідно до нового стандарту. Станом на сьогодні, після низки скандалів, злиттів і поглинань та маніпуляцій з грифом Міносвіти **95%** усього ринку підручників належить структурам путінського олігарха Аркадія Ротенберга.

Підручники на пряму вимогу Путіна описують Євромайдан, захоплення Криму і війну в Україні та Сирії – зрозуміло, у компліментарному для Кремля ключі. **Наприклад:**

«Так революція, що почалася в Києві, стала явищем міжнародної політики, і на революційній хвилі виплеснула Кримський півострів, який вплив в іншому напрямку».

Природнім чином за російськими підручниками навчаються і в тимчасово окупованому Криму.

В лютому 2019 р. розгорівся скандал із *«Историей Крыма»* для 10-х класів, частиною першою.

Там стверджувалося, що

«більшість татарського населення лояльно ставилася до німців, а багато хто активно допомагав»,

а темі російського колабораціонізму було присвячено удесятеро менше місця.

В березні-травні підручники були відкликані, а в січні 2020 р. повернулися до шкіл із вирізаними сторінками.

Аналогічні акценти можна побачити в підручнику осені 2020 р. *«Историческое краеведение»* для учнів 5-го класу від *«Міністерства освіти і науки»* т.зв. *«ДНР»*:

«Події, що отримали назву «Руської весни», почалися стихійно, як протест проти беззаконня, яке творилося в країні, і були спрямовані на збереження тісних зв'язків з Росією і на захист статусу російської мови».

2.5 Роль РПЦ

Хоча Російська православна церква формально відділена від держави, вона де-факто є офіційною в Росії – з усіма плюсами та мінусами такого становища. Влада РПЦ проводить свою власну історичну політику, часами суголосну державній аж до злиття, однак на низовому рівні зберігається певний плюралізм аж до заперечення кремлівського наративу.

У 1990-ті рр. РПЦ доволі пасивно проявляла себе у російському меморіальному просторі, зосередившись на подоланні наслідків комуністичного правління: відновленні храмів, боротьбі із сектами та нетрадиційними рухами, впровадженні нових форматів відзначення православних свят та популяризації релігійного способу життя.

Перша заявка на всеросійський рівень у політиці пам'яті – надзвичайно суперечлива та резонансна канонізація імператора Ніколая II. Тодішній патріарх Алексій II вважав усі біди Росії у минулому столітті карою за царевбивство і вважав, що цей гріх ще не відмолений, тобто що російський досвід XX століття повинен залишитися предметом осмислення і покаяння.

Зарахування до лику святих є потужним інструментом меморіалізації – із іконами, молитвами, житіями, хресними ходами та навіть храмами – у той час спрямованими на увічнення жертв режиму.

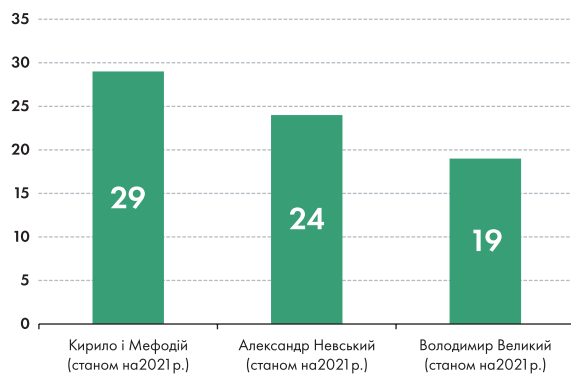
Того ж року оголосили святыми понад тисячу «новомучеників та сповідників», постраждалих від радянської влади.

Почалися масштабні пам'ятні заходи на Бутовському полігоні – місці масових розстрілів священства.

В період Алексія II (1990-2009 рр.) РПЦ відмовила у канонізації Івану Грозному та Григорію Распутіну (2004 р.), змусила прибрати з храмів ікону «Сталін і Матрона Московська» (2008 р.), не дозволила офіційно канонізувати «народних святих» з-поміж загиблих в Чечні та на субмарині «Курськ».

У ці часи головними «політичними» святыми РПЦ були просвітителі Кирило і Мефодій.

В Росії, Україні та Білорусі братам присвятили 29 пам'ятників, а Александр Невський та Володимир Великий помітно відставали – 20 та 18 відповідно (станом на 2017 р., за минулі 5 років Невський «приріс» 4 монументами, Володимир – 1).

Однак обрання 2009 р. новим патріархом Кирила цілком змінило орієнтацію РПЦ.

Ще до того, як стати патріархом, Кирило заявив, що *«абсолютна більшість людей у Росії є прихильниками цінностей, які історично сягають вітчизняної релігійно-культурної традиції»*.

Очоливши РПЦ, він відразу спробував завести до школи курс *«Основи православної культури»* (2006-2009 рр. – регіональний предмет, з 2010 р. – на федеральному рівні).

Цей курс був густо замішаний на великодержавності та мілітаризмі (крім Невського, святим з 2004 р. є адмірал Федір Ушаков).

На відміну від попередника, новий предстоятель вважав, що Росія свій гріх уже відкупила. Представляючи Невського на шоу *«Имя России»* 2008 р., Кирило порівняв монгольську навалу з ельцинськими часами, а князя – непрямо, натяком – з Володимиром Путіним. Перемога Невського на шоу (очевидно сфальшована) дала новий старт його культу в Росії.

На Всесвітньому російському народному соборі 2012 р. Кирило озвучив актуальну церковну версію історії держави і церкви.

До 1054 р., на його думку, католицький світ, Візантія та слов'яни були об'єднані *«єдиною купіллю Христового Хрещення»*, будучи *«єдиною християнською європейською цивілізацією, яка*

об'єднувала три культурних потоки: грецький, латинський та слов'янський». **Але після розколу церков починається зіткнення цивілізацій:**

«нашим предкам довелося не раз протистояти експансії, захищаючи своє національне буття, свою культуру та духовну ідентичність. Треба визнати, що на протязі останніх п'яти століть мало хто з народів витримав натиск такої сили, яку ми витримали. І небезпека цих агресій була в тому, що не лише наші землі і багатство потрібні були нашим завойовникам, їм потрібні були наші душі».

Переламними точками в історії держави стала боротьба із Заходом: **1242 (тевтонці) – 1612 (поляки) – 1812 (французи) – 1942 (німці)**, боротьба ж зі Сходом була оголошена неважливою з точки зору спасіння душ. Згодом патріарх прирівняв збитки Росії в 90-і рр. до втрат у Другій світовій.

Єдиним випадком знеславлення радянського минулого новим патріархом стало підписання під час візиту Кирила до Польщі в 2012 р. *«Спільного послання народам Росії та Польщі»* – документу без історичних оцінок *«в дусі взаємного прощення»*, але з загальним засудженням нацизму та сталінізму.

Однак уже того ж року РПЦ відмовилося підтримати протести на Болотній, порівнявши виступи проти сфальшованих виборів зі Смутою XVII століття, зате активно взяла участь у святкуванні ювілею Бородинської битви (патріарх навіть став почесним доктором МДУ). У 2014 р. Кирило підтримав Путіна у питанні підручників, висловивши сподівання, що

«єдина концепція шкільного підручника історії допоможе молоді перемогти «синдром історичного мазохізму», який виховували у школах у 90-ті роки».

Другою за впливовістю в РПЦ особою є митрополит Тихон, відомий як *«духівник Путіна»*. У 2008 р. вийшов його документальний фільм *«Загибель імперії. Візантійський урок»*, в якому автор використовував історію для підтвердження сучасних ідеологем: про зрадницький Захід, про благо вертикалі влади та вигнання олігархів, про проблеми через часто змінюваних правителів, про необхідність боротьби із *«помаранчевою загрозою»* (в кадрі розсипали апельсини).

Професійні історики розкритикували фільм, але марно.

З ініціативи Тихона у 2013 р. вперше, а з 2015 на постійній основі функціонує система мультимедійних парків «*Росія – моя історія*» (23 по всій країні, понад 10 млн відвідувачів). На цих виставках головна роль відводиться православ'ю та ідеї російської єдності, західна орієнтація подається як помилка, декабристи і дисиденти показані як заблукалі люди або іграшки в руках антиросійських сил.

Антизахідний та антиліберальний наратив виставок у перші роки ілюструвався фейковими цитатами, приписаними відомим людям. 2017 р. після критики професійних істориків фактологічні помилки були виправлені, але загальний консервативний тон не змінився.

Також 2015 р. Слідчий комітет відновив карну справу по факту розстрілу царської родини як – з подачі Тихона – ритуального убивства, а 2017 р. православні радикали зривали покази фільму «Матільда».

Але якщо верхівка РПЦ злилася з кремлівською вертикаллю, то в низових структурах панує розбід і хитання.

Зрозуміло, що більша частина кліру та вірних підтримують позицію керівництва, але існують також «дисиденти» консервативного та ліберального толку.

Так секта царбожників та ультраортодокси, до яких належить і колишній кримський прокурор Наталя Поклонська, нечисленні, але галасливі, відверто звинувачують Путіна і Кирила у зраді православ'я, а також ведуть небезуспішну кампанію проти вакцинації.

У 2016 р. Поклонська приєдналася до акції «Безсмертний полк» в Москві з портретом Ніколая II, в регіонах також помічалися спроби перетворити паради 9 травня на хресні ходи з іконами замість фотографій ветеранів.

Ліберальне крило представлене, зокрема, Преображенською співдружністю малих православних братств на чолі з Георгієм Кочетковим – давнім опонентом Тихона.

Ліберали ведуть проект «Карта пам'яті» – фіксує місця злочинів радянського режиму.

Нарешті, навіть мовчазна більшість православних виявилася противницею мовчазної більшості комуністів у голосуванні щодо пам'ятника на Луб'янці (див. 2.6). Розкол серед путінського електорату змусив владу припинити обговорення.

Отже, РПЦ у своїй історичній політиці пройшла два етапи (до і після 2009 р.), пов'язані з іменами патріархів.

За Алексія II підкреслювалася трагічна історія церкви у післяреволюційний період, радянська влада поставала в образі ката та осквернителя православних святинь, а духовенство зображувалося як головна жертва гонінь. Така позиція захищала РПЦ від нападок з боку громадської думки та «кошунників».

За Кирила церква намагалася дати «об'єктивну» оцінку трагедії XX століття і продовжити обговорення радянських злочинів, але при цьому ухилитися від різких висловлювань на адресу радянського ладу. Риторика стала менш категоричною – РПЦ прагнула втриматися у звичному для державних медіа дискурсі, в якому досягнення радянської держави та перемога над гітлеризмом урівноважували вину більшовиків у масовому терорі та воєнних злочинах. Більше того, саме Кирило став одним з найактивніших спікерів концепції «Русского мира».

У підсумку теперішня РПЦ не претендує на утворення альтернативного наративу, протилежного кремлівському. По-перше, зайва «незалежність» чи тим більше «опозиційність» у ревізії минулого не заохочується державою (так можна і свічковий завод, і тютюнові пільги втратити). А по-друге, навряд чи керівництво РПЦ саме психологічно готове до розмежування з радянським минулим, в якому так активно служило державі (Алексій II – агент «Дроздов», Кирило – агент «Михайлов»).

Якщо ж наступний патріархом ще за правління Путіна стане Тихон, то РПЦ можна буде сміливо перейменувати на Відомство православного сповідання.

2.6 Монументальне мистецтво

Пам'ятники є найбільш довговічним і одним з найбільш дієвих засобів історичної політики. Саме вони «закріплюють» у масовій свідомості панування того чи іншого політичного дискурсу. Щороку в РФ до реєстру пам'ятників потрапляє кількості об'єктів, але здебільшого вони – пам'ятки старовини. Натомість аналіз нових монументів, відкритих за участі перших осіб, наочно демонструє курс держави у морі пам'яті.

Отже, як і варто було очікувати, найчастіше – **8 разів** – Володимир Путін як президент відкривав пам'ятники **на честь героїв та жертв Другої світової війни** (всього в Росії таких приблизно 20 тисяч):

- *загиблим на Прохоровському полі разом із Олександром Лукашенком та Леонідом Кучмою (3.05.00);*
- *Шарлю де Голлю у Москві разом із Жаком Шираком (9.05.05);*
- *радянським солдатам в Ізраїлі разом із Шимом Пересом (25.06.12);*
- *радянським і російським солдатам в Словенії (30.07.16);*
- *героям спротиву в концтаборах та гетто у Москві (4.06.19);*
- *Данилу Граніну в Петербурзі (27.11.19);*
- *героям блокадного Ленінграда в Ізраїлі разом із Біньяміном Нетаньяху (23.01.20);*
- *радянському солдату у Ржеві разом із Лукашенком (30.06.20).*

Також 8 разів відкривалися ним пам'ятники культурним діячам:

- *Тарасу Шевченку в Петербурзі разом із Кучмою (22.12.00);*

- *Нізамі в Петербурзі разом із Гейдаром Алієвим (9.06.02);*

- *Расулу Гамзатову в Москві (5.07.13);*

- *Федору Достоєвському в Німеччині разом із Ангелою Меркель (10.10.06);*

- *Олександру Пушкіну в Кореї (13.11.13);*

- *Сергію Міхалкову в Москві (28.05.14);*

- *Івану Тургенєву в Москві (10.11.18);*

- *Олександру Солженіцину (11.12.18).*

Однак справді дивно виглядає не менша кількість – **8 штук** – відкритих Путіним пам'ятників діячам Русі та Російської імперії:

- *Федору Ушакову в Саранську (10.08.06);*

- *Петру Столипіну у Москві (27.12.12);*

- *героям Першої світової війни у Москві (01.08.14);*

- *Александру I у Москві (20.11.14);*

- *Володимиру Великому у Москві (4.11.16);*

- *Александру III в Ялті (18.11.17);*

- *Александру III у Гатчині (5.06.21);*

- *Александру Невському у Чудського озера (11.10.21).*

А якщо додати відновлення пам'ятного хреста великого князя Сергія у Москві (15.03.21), зруйнованого 1918 р., то ця категорія взагалі виявиться першою.

Тричі Путін відкривав пам'ятники сучасникам:

- загиблим псковським десантникам в Чечні (14.04.01);
- Анатолію Собчаку у Петербурзі (12.06.06);
- Євгену Примакову у Москві (29.10.19).

І лише одного разу – 30.10.17 – у Москві він відкрив Стіну скорботи по жертвам радянських репресій (це не означає, що в Росії немає інших таких пам'ятників).

На часи прем'єрства Путіна припали відкриття

- меморіалу білим воїнам в Донському монастирі Москви (24.05.09), причому надгробки родині Антона Денікіна та інших були виготовлені коштом прем'єра;
- пам'ятника Мстиславу Ростроповичу (29.03.12).

Збалансованішою виглядала монументальна політика президента Дмитра Медведєва:

- пам'ятник Дмитру Пожарському в Суздалі (4.11.09);
- стела міст-героїв у Москві разом із Лукашенком і Віктором Януковичем (9.05.10);
- пам'ятник Борису Єльцину в Єкатеринбурзі (1.02.11).

Отже, нинішня російська влада одночасно підтримує у монументальному мистецтві системний міф про «Велику Перемогу», а також надзвичайно активно освоює дорадянське минуле, але – вкрай вибірково. Лібералу Александру І чи невдачі Ніколаю ІІ ставлять лише приватні пам'ятники, офіційна влада їх «не помічає». Зате у фаворі «антизахідник» Невський (2 пам'ятники в СРСР, 24 – в РФ) і «державники» Іван ІІІ (в імперії у нього був лише один барельєф, а в РФ – 4 повноцінні пам'ятники) та Александр ІІІ. Вперше в історії Росії у 2016 р. в Орлі був відкритий пам'ятник Івану Грозному (якого соромилися навіть в імперії). У 2000-х рр. почалося відновлення статуй і бюстів Йосифа Сталіна (їхня кількість уже перевищила 150) – хоча і без прямої санкції Путіна, але цілком в дусі його політики.

Привласнюється і спадщина Росії – 43 бюсти т.зв. «Алеї правителів Росії», відкритої у Москві 2017 р., включають також і київських князів.

Поza всяким сумнівом до монументального мистецтва належить і зведений 2020 р. Головний храм Збройних сил РФ (з мозаїками Путіна, Сергія Шойгу та «Кримнашу», з кашкетом Адольфа Гітлера і ступенями, відлитими з трофейного металу).

Російська монументальна політика в мініатюрі відтворюється в окупованому Криму. **Всього за весну 2014 – осінь 2021 рр. встановлені 64 політичні меморіали, пам'ятники, бюсти та дошки, з них:**

● 27-м імперським діячам та подіям:

Ніколаю ІІ (2015, Ялта; 2016, Євпаторія; 2016, Сімферополь), Катерині ІІ (2014, Севастополь; 2016, Сімферополь скульптурна група Потьомкіна, Василя Долгорукого, Олександра Суворова та Якова Булгакова), Александру ІІІ (2017, Ялта, бюст і статуя), Александру Невському (2017, Роздольненський р-н; 2017, Севастополь), Григорію Потьомкіну (2014, Севастополь; 2016, Сімферополь), Михайлу Кутузову (2014, під Алуштою), Дмитру Сенявіну (2014, Севастополь), Петру І (2016, Керч), царевичу Алексею (2016, Ялта), Петру Врангелю (2016, Керч), Петру Котляревському (2020, Феодосія), Федору Ушакову (2021, Новофедорівка), Кучук-Кайнарджийському договору (2014, Керч), Грецькому легіону (2016, Севастополь), Новгородському Кирилівському полку (2017, Судак), єдності Росії та Криму – князю Глібу Святославичу та ігумену Никону (Керч, 2019) та примиренню у громадянській війні (2021, Севастополь).

● 14-ть керівникам, героям та жертвам Другої світової війни:

Василію Маргелову (2014, Сімферополь), Сталіну, Вінстону Черчиллю та Франкліну Рузвельту (2015, Ялта, скульптурна група), Сталіну (2015, Сімферополь, дошка), Аліме Абденнановій (2015, Ленінський р-н), Тетяні Костирній (2016, Ленінський р-н), Дмитру Карбишеву (2017, Євпаторія), Маугбе Сирлановій (2017, Білогірськ), Рузвельту (2017, Ялта), Астану Кесаєву (2017, Севастополь),

Амет-Хану Султану (2020, Сімферополь), Катерині Дьоміній (2021, Сімферопольський р-н) та жертвам концтабору «Красний» (2015, Сімферопольський р-н).

● **11-ть вченим, культурним та релігійним діячам:**

Юрію Гагаріну (2015, Сімферополь; 2017, Євпаторія), Сергію Радонезькому (2014, Сімферополь), Семену Висоцькому (2014, Сімферополь), Сергію Корольову (2015, Сімферополь), Луці Войно-Ясенецькому (2015, Керч), Михайлу Пуговкіну (2016, Ялта), Стефану Сурозькому (2016, Судак), Олександру Спендіарову (2017, Ялта), Олександру Гріну (2017, Артек), Ігорю Курчатову (2017, Сімферополь).

● **8-м на честь окупації 2014 року:**

«вєжлівим людям/солдатам» (2015, Білогірськ; 2016, Бахчисарай (з котом); 2016, Сімферополь), знак «Наш дім – Росія» (2015, Сімферополь), «Народному ополченню всіх часів» (2016, Сімферополь), пам'ятник блекауту (2016, Ялта), кована мапа Росії з Кримом і мостом (2019, Сімферополь), борцям з тероризмом (2021, Бахчисарай).

На честь радянських чекістів відкрито два бюсти – Феліксу Дзержинському та Дмитру Бистрольотому (обидва 2021, Сімферополь), а на честь жертв депортації кримських татар – лише один меморіал під Бахчисараєм (формально 18.05.2021, однак завершення робіт очікується лише 1 грудня). Поза категоріями – 1 пам'ятник учаснику Чеченської війни Сергію Косачову (2021, Красногвардійський р-н).

P.S. Серед найновіших випадків «монументалізації» історії:

● **січень 2021 р.** Росатом планував встановити в павільйоні ВДНГ дві воскові фігури Лаврентія Берії, але відмовився після розголосу;

● **лютий 2021 р.** Москвичі голосують – чи повертати пам'ятник Дзержинського на Луб'янку, знесений 1991 р., чи поставити там Олександра Невського. 26 лютого мер Сергій Собянін закрив голосування без визначення переможця;

● **4 листопада 2021 р.** Покладання Путіним квітів до пам'ятнику «примиренню» у Севастополі може свідчити про закріплення тренду в державній історичній політиці, коли пам'ятник формально присвячений одній особі чи події (князю Володимирі, примиренню у громадянській війні), а реально означає інше (президента Володимира, російській Крим).

Серед «недержавних» пам'ятників нерелігійного характеру найстарший та найголовніший – Соловецький камінь, встановлений «Меморіалом» навпроти Луб'янки 30 жовтня 1990 р. в пам'ять про жертв режиму. Аналогічний встановлений у Санкт-Петербурзі. В Ростові також силами «Меморіалу» 1994 р. відкриті стели «Невинно убитим».

Втім, загальна кількість пам'ятників репресованим, державних і недержавних, включаючи регіональні меморіали депортованим (але без саморобних хрестів і тому подібного) обчислюється не більше ніж трьома десятками штук. На тлі кількості монументів Сталіну (не кажучи вже про Леніна) – крапля в морі. Сором за репресії в Росії, на відміну від Німеччини, долається не розкаянням, а замовчуванням трагедії.

2.7 Масові заходи

Хоча паради та інші масові патріотичні заходи не є винятковою приналежністю автократій, а проходять і в демократичних країнах, в сучасній Росії вони характеризуються двома особливостями. По-перше, за її законодавством будь-які політичні акції, окрім одиночних пікетів, вимагають дозволу. Не даючи дозвіл, влада перетворює такі акції на заборонені та розганяє їх. Тому масові заходи з гаслами, противними державній історичній політиці, часто неможливі. По-друге ж, навіть якщо авторами патріотично-великодержавних акцій в Росії виявляються громадські організації, їхні ідеї відразу ж перехоплюються офіційними структурами.

Майже 100% усіх масових заходів з реалізації державної історичної політики в Росії **прив'язані до концепту «Великої Перемоги»**. Найголовніші з них:

- **військові паради 9 травня** на Червоній площі (1945, 1965, 1985, 1990, 1995 рр., потім – щорічно) – найбільші державні урочистості в Росії.
- **«Вахта пам'яті»** (з 2000 р.) – урочиста церемонія відкриття і закриття сезону робіт пошукових загонів на місцях битв.
- **«Георгіївська стрічка»** (з 2005 р.) – масова (мільйони штук щорічно) роздача чорно-помаранчевих стрічок до 9 травня під гаслами: «Я помню – я горжусь», «Спасибо деду за Победу» тощо. Заборонена в Україні як символ російського імперіалізму. Є всі підстави вважати, що формат акції став відповіддю на помаранчеві стрічки революції в Україні попереднього року.
- **«Вулиці героїв»** (нерегулярно 9 грудня з 2007 р.) – роздача листівок з біографіями людей, на честь яких названі вулиці.
- **«Пошта Перемоги/Листи Перемоги»** (вперше з 2009 р., поточний формат з 2013 р.) – привітання ветеранів листами з Днем перемоги чи днем народження. Спочатку заохочувалась в індивідуальному порядку, в останні роки проводиться централізовано через рух «Волонтерів перемоги».
- **«Свічка пам'яті/свічка перемоги»** (вперше 27 січня 2009 р. владою Петербургу на честь ювілею зняття блокади, з того ж року – 22 червня по всій Росії у форматі «пам'яті»; з 2014 р. паралельно на 9 травня у форматі «перемоги») – виставлення свічок у вікнах та на вулицях. Ймовірно, стало відповіддю на вшанування в Україні жертв Голодомору, яке набуло поширення з 2008 р.
- **«Дорогами перемоги»** (2010-2013 рр. – міжнародний щорічний формат, потім – нерегулярний російський) – автопробіги у квітні-травні.
- **«Знамено перемоги»** (локальні ініціативи 2012-2014 рр., всеросійський масштаб з 2015 р.) – розгортання на 9 травня копій прапору «з Рейхстагу» у школах на спеціальних постах, в публічних місцях, вивішування на стовпах, урочисте пронесення вулицями полотно збільшеного формату.
- **«Безсмертний полк»** (вперше 2012 р. як приватна ініціатива в Томську, міжрегіональна громадська акція до 2014 р., потім фактично узурпована Кремлем) – міжнародна (80+ країн) хода на 9 травня з портретами учасників війни.
- **«Вклонимося великим рокам»** (упродовж року з 2013 р.) – колективне упорядкування пам'ятників та місць поховань.
- **«Всеросійські молодіжні історичні квести»** (з 2015 р.) – колективні інтелектуально-спортивні змагання із завданнями з історії Другої світової війни, приурочені до днів найбільших битв.
- **«Бузок перемоги»** (вперше 14 квітня 2015 р. владою Севастополя) – висадження в 11 російських, білоруських та 2 окупованих кримських містах алей бузку, пізніше поширилося на інші міста.
- **«Вікна перемоги»** (з 2015 р. як «голуб миру», у нинішньому вигляді з 2020 р.) – прикрашення вікон голубами/радянською військовою символікою на 9 травня.

- «Діалоги з героями» (з 2016 р.) – зустрічі молоді із ветеранами у травні.
- «Диктант перемоги» (з 2019 р.) – міжнародний тест у травні на знання подій війни, організований партією «Єдина Росія».
- «Мрії переможців» (з 2020 р.) – виконання нематеріальних побажань ветеранів, організатор – Загальноросійський народний фронт.

Лише масові заходи «Повернення імен», «Бес-смертний барак» та «Русский марш» організуються недержавними структурами. Перший – «Меморіалом», полягає у читанні 29 жовтня імен жертв політичних репресій біля відповідних пам'яників. Другий – мережева ініціатива з оприлюднення фото та історій репресованих родичів. Третій – російськими націоналістичними силами, класична права хода 4 листопада (в останні роки зазнає тиску з боку влади).

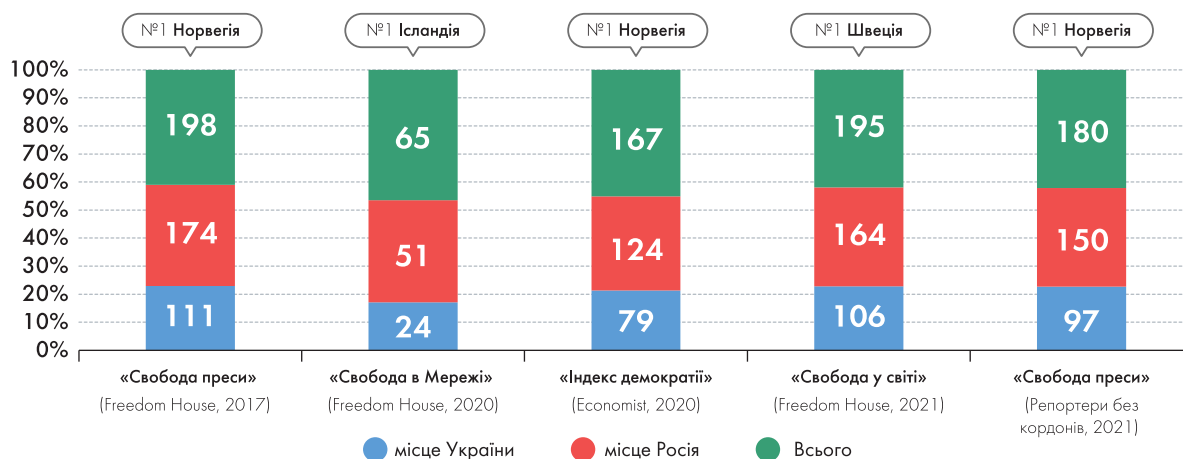
2.8 Преса

Друковані та зареєстровані як ЗМІ мережеві видання є надзвичайно потужним інструментом провадження історичної політики. Вони відстають від телебачення в охопленні аудиторії, зате є значно дешевшим засобом донесення потрібної інформації. Старші покоління зберігають певну довіру до газетного слова, молодші можуть опинитися у пастці нерелевантної видачі пошукових систем – коли на перших рядках за будь-яким запитом опиняться численні пропагандистські ресурси.

Через масовість зареєстрованих ЗМІ (на 2021 р. – 150 тис., реально діють від 40 до 60%), вироблений ними контент неможливо повністю проаналізувати на предмет відповідності державній історичній політиці.

Проте можна зробити певні висновки на опосередкованих даних.

По-перше, Росія є країною з потужною державною цензурою друку та Інтернету.

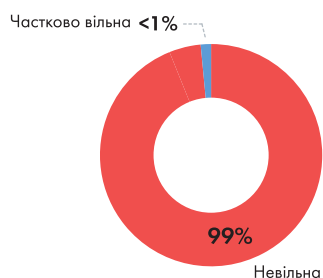

Таким чином, вірогідність публікацій матеріалів, направлених проти панівного історичного дискурсу, вкрай мала.

На сьогодні кількість повністю чи хоча б частково незалежних загальнонаціональних медіа в Росії оцінюється не більше ніж у два десятки + ще приблизно така ж кількість регіональних.

Регулярно критикують чинну державну історичну політику та/або друкують матеріали про репресії чи з альтернативним поглядом на Другу світову лише «Коммерсант», «Совершенно секретно» та, найбільше, «Новая газета».

Частка відносно вільної преси в Росії

По-друге, ми можемо скористатися даними газетного корпусу з Корпусу російської мови, щоб оцінити ступінь поширення тих чи інших пропагандистських історичних тез у публіцистиці. Зрозуміло, це буде вкрай обмежена і дуже консервативна оцінка, але певні тенденції вона продемонструє.

Візьмемо показники кількості вживання визначеного терміну на мільйон слів у 2000 р., 2010 р., році найбільшого вжитку (якщо він не збігається з іншими) та 2019 р. – останньому в Корпусі.

У нас виходять наступні результати:

- **«бандерівець»:** 0,8; 1,3; 9 (2014 р.); 2 (вкрай сумнівно, щоб це слово в сучасній Росії використовувалося у позитивному сенсі).
- **«український фашист»:** 0; 0,2; 0,5 (2014 р.); 0,2.
- **«хунта»:** 0,3; 0,1; 16 (2014 р.); 0,7 (явно йдеться не про Аргентину).
- **«каратель»:** 1,3; 0,3; 5,2 (2014 р.); 1.
- **«ополчення»:** 1,6; 2,3; 58 (2014 р.); 7.
- **«російський Крим»:** 0,3; 8; 26 (2014 р.); 11.
- **«Велика Вітчизняна»:** 44; 59 (2010 р.); 38.
- **«Велика Перемога»:** 6; 21 (2010 р.); 10.

- **«переписування історії»:** 0; 0,7 (2009 р.); 0,2; 0,4 (в РФ це вважається смертним гріхом).

- **«Сталін»:** 106 (2000 р.); 32; 42 (були потужні сплески 2013 та 2018 р. – 86 та 84 відповідно).

Як бачимо, компліментарні російському державному дискурсу тези мають стабільну тенденцію до зростання, навіть якщо їхні піки на сьогодні вже минули.

Проте інші терміни демонструють протилежну динаміку:

- **«революція»:** 83; 158 (2005 р.); 50; 46

Навіть у столітній ювілей показник у 88 не перевищив результати піку – настільки неохоче влада говорила про революційні події. Та й у 2005 р., скоріш за все, більше йшлося про Україну, ніж про Росію. У 2014 р., навчені досвідом, про Революцію гідності воліли не згадувати взагалі. «Ліміт на революції вичерпаний», сказав Геннадію Зюганов у 1992 р., повторили Дмитро Медведев та Володимир Путін у 2016 та 2021 р.

- **«Ленін»:** 46; 63 (2008 р.); 57; 22 (навіть у століття революції 2017 р. лише 47).

- **«реформа»:** 204; 243 (2004 р.); 93; 88.

- **«репресії 1937 року»:** 0,2; 0,34 (2002 р.); 0,1; 0,04 (хоча заради справедливості слід зазначити сплеск у 80-ліття Великого терору 2017 року – 0,3).

- **«Катинь»:** 1,6; 10 (2010 р.); 0,3.

Як можна переконатися, «незручні» для влади теми поступово зникають зі шпальт друкованих та онлайн-видань.

2.9 Кіно

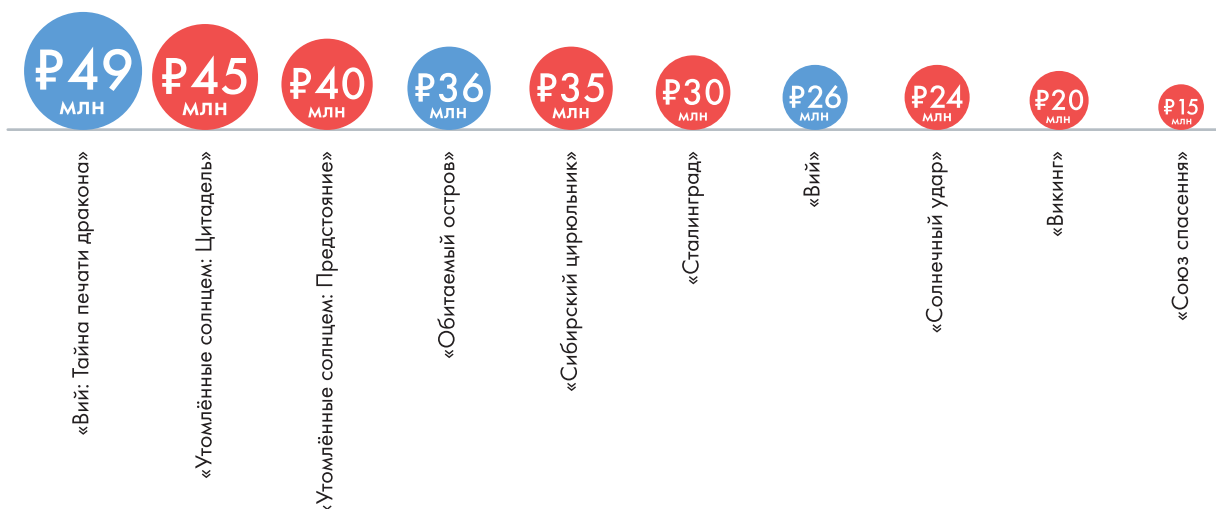
Всупереч поширеній думці, кінематограф не є головним видом мистецтва державної пропаганди в сучасній Росії. Так, поява масштабних історично-патріотичних фільмів зазвичай викликає сплеск обговорень на телебаченні та у соцімережах, проте реальний їхній вплив видається перебільшеним. За даними *Proekt.media*, з 2012 по 2018 р. включно Фонд кіно та Мінкультури профінансували **160 картин (на 41 млрд руб.)**, з яких окупилися аж **19 (12%)**. З них власне «патріотичними» можна назвати лише «Сталинград» та спортивну драму «Движение вверх».

Однак це не заважає щороку випускати на екрани ура-патріотичні фільми. **У першій десятці рейтингу року за версією КиноПоиска це:**

- 2001 – «В августе 44-го»;
- 2002 – «Война», «Звезда»;
- 2003 – «Марш-бросок»;
- 2004 – «72 метра»;
- 2005 – «9 рота», «Турецкий гамбит»;
- 2006 – «Сволочи»;
- 2007 – «Параграф 78»;
- 2008 – «Мы из будущего», «Адмирал»;

- 2009 – «Тарас Бульба», «Кандагар»;
- 2010 – «Брестская крепость», «Мы из будущего-2»;
- 2011 – «Пять невест»;
- 2012 – «Август. Восьмого»;
- 2013 – «Сталинград»;
- 2014 – «Батальон»;
- 2015 – «Битва за Севастополь», «А зори здесь тихие»;
- 2016 – «Экипаж», «28 панфиловцев»;
- 2017 – «Время первых», «Салют-7», «Движение вверх»;
- 2018 – «Война Анны»;
- 2019 – «Сестренка»;
- 2020 – «Калашников», «Серебряные коньки»;
- 2021 – «Рядовой Чээрин».

Не менш цікаво виглядає **список десяти найдорожчих у виробництві російських стрічок** – серед них також домінують ура-патріотичні фільми.

Кількість російських фільмів та серіалів, які викривляють минуле, підрахувати важко. Зі **100** найпопулярніших російських кінофільмів 2000–2015 рр. **27** присвячені історії, у той час як зі **100** американських фільмів за той же період **тільки 8** можна назвати історичними.

У 2014 р. Держкіно заборонило до показу **170** найменувань відеопродукції, з них більшість, як можна висувати, за демонстрацію військових та поліцейських країни-агресора, навіть у комедіях. У 2015 р. – **236** фільмів та серіалів, з яких **81** – через зміст; у 2016 р. – **117**, з них **50** – через зміст; у 2017 р. – **117**, з них **31** – через зміст. Всього ж у «Експертному списку» забороненої продукції з сайту Держкіно міститься **500** назв фільмів та серіалів з Росії (частину заборон скасували).

Щоправда, найбільш лубочні «шедеври» пропаганди зазнають нищівної критики в самій же Росії:

- «1612: Хроники Смутного времени», «1812: Уланская баллада», «Братство», «В июне 41-го», «Зоя», «Викинг», «Крым», «Крымский мост», «На Париж», «Олимпус inferno», «Первый после Бога», «Сволочи», «Служу Советскому Союзу», «Союз спасения», «Сталинград», «Танки», «Т-34», «Утомлённые солнцем», «Чернобыль».

Журналіст Андрій Архангельський сформулював **8 базових кодів**, які визначають сучасне російське кіно будь-якого жанру і тематики:

- влада не помиляється, її можна боятися і навіть ненавидіти, але у жодному разі не насміхатися з неї
- Захід – одвічне зло
- велике багатство – зло
- силовики – ключові бездоганні герої

- суспільство не здатне до прогресу без влади
- максимальне перебріхування навіть «заснованих на реальних подіях» сюжетів
- насильство є самодостатнім
- любовна лінія – про що завгодно, лише не про кохання

Тому у жодному російському фільмі не буде показаний вищий начальник-бюрократ, а зображення будь-яких протестів в Росії – **суворе табу**.

Умовний вододіл, на думку Івана Куриллі, проходить приблизно по 2008 р.: в історичних фільмах, знятих до цього, минуле Росії може бути оцінене критично, держава там може бути зображена як джерело насильства.

Фільми, зняті пізніше, зосереджені на конфлікті із внутрішнім або зовнішнім ворогом; «історія більше не джерело нових питань, а спроба знайти прості відповіді».

Політологи Роман Іванов та Оксана Полюшкевич на основі аналізу 50 патріотичних фільмів виводять **образ типового такого кіно**:

- а** замовлене державою;
- б** обмежене війною, космосом і спортом;
- в** комерційно провальне.

За своїм змістом таке кіно відтворює **4 основні тези**:

- 01** ми – великий народ зі славною історією;
- 02** ми готові легко жертвувати собою;
- 03** у нас сильна влада;
- 04** у нас єдиний ворог в минулому і сьогодні.

На їхню думку, державна політика в кіно спрямована не тільки на сакралізацію війни і перемоги для підживлення патріотизму та бойового духу росіян, що першим впадає в око. І не лише на формування ідентичності росіян через створення образу ворога.

Головна мета – не дати війні стати історією, залишити її актуальною проблемою сьогодення, щоб мати потужний важіль впливу на колективну пам'ять, а відтак – громадську думку.

Тому держава не припинить замовляти такі фільми.

Однак ж, резюмують вони, перенасичення насильством, пласкі герої, абстрактний патріотизм та апеляція до цінностей минулої епохи робить більшість з цих фільмів незрозумілими для росіян.

На жаль, вивести єдину формулу, за якою знімається патріотичне кіно, неможливо – занадто різні фабули. Однак надзвичайно показовим є розподіл за хронологією подій. З перелічених у цьому підрозділі пів сотні російських фільмів більшість очікувано присвячена *«Великій вітчизняній»*:

І хоча через зазначені вище вади патріотичні стрічки майже ніколи не очолюють топ глядацьких симпатій та не окупаються у прокаті, сама їхня кількість та медійний галас навколо них підтримують актуальний історичний порядок денний в Росії.

А з 1 січня 2022 р. планується запровадити **100%** державне фінансування документальних фільмів російського виробництва.

Втім, влітку 2021 р. Центр соціальних перспектив «Платформа» провів опитування *«Соціально значуще кіно»* і з'ясував, що лише **34%** росіян прагнуть бачити у фільмах ідеї любові до батьківщини та її історії.

2.10 Телебачення

Російське телебачення – один зі стовпів державної пропаганди. Упродовж 2016-2021 рр. влада виділяла по мільярду доларів щорічно на розвиток державних медіа, і лівова частка цих грошей припадала саме на ТБ.

Якщо серед друкованої преси в Росії існує мізерний відсоток незалежних видань, то в ефірі немає жодного такого телеканалу, а єдиний нелояльний – «Дождь» – навіть у кабельних мережах витіснений на маргінес.

Відповідно в РФ неможливі випуски історичних програм чи документальних фільмів, які повністю суперечать кремлівським наративам. Натомість існує чимала кількість передач і навіть цілих каналів історичної тематики. Варті згадки ті, які хоч раз отримали премії ТЭФИ чи «Золотой луч».

Канали:

«HDL. Человек, Земля, Вселенная», «Время: далекое и близкое» «История», «Наука», «Ностальгия», «Первый образовательный», «Просвещение», «Совершенно секретно».

Втім, жоден з них не транслюється в ефірі, тому їхня аудиторія не є значною.

Програми:

«Военная тайна» (РЕН ТВ), «Гении и злодеи уходящей эпохи» (Первый канал), «Загадки истории с Эдвардом Радзинским» (ОРТ), «Искатели» («Цивилизация Нео»), «Исторические хроники с Николаем Сванидзе» (Россия), «Исторический процесс» («Новая Компания Мастер»), «Намедни» (НТВ), «Русские цари» (РТР), «Секретные физики» (Культура), «Совершенно секретно» (РТР), «Эволюция» та «Они творили историю» (ТРК «Цивилизация»).

Їхні найбільш популярні ведучі – Радзинський, Сванидзе та Леонід Парфьонов – можуть бути охарактеризовані як ліберали. Вони не поділяють загального імперського дискурсу в Росії, але і назвати їх опозиціонерами не можна.

Знаковою подією у телепропаганді став проект 2008 р. «Имя России» – у голосуваннях взяли участь понад **60 млн осіб!** Більшу частину року в лідерах був Йосиф Сталін, і лише після масштабних накруток список очолив Александр Невський.

А головним ретранслятором державного історичного порядку денного в ефірі виступають скандальні ток-шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» на «Россия-1», «60 минут» (з Ольгою Скабеевою) на «Россия-24» та «Время покажет» на «Первом канале». Формально на них обговорюються поточні справи, але майже ніколи не мінає без екскурсів в історію. Чи не щоденно в центрі уваги – Україна. Зробити огляд десятків тисяч годин відео технічно неможливо, для прикладу візьмемо програми за жовтень 2021 р.

«Время покажет»

Тема: «Историческая правда по-украински» (08.10.21). Зміст передачі: 07:58 «Историческая правда по-украински», 29:45 «Украина в образе жертвы», 1:19:36 «Кто в ответе за Белоруссию?», 1:40:38 «Националисты правят бал!», 2:02:52 «Русский язык вне закона», 2:23:50 «Война с памятниками».

«Вечер с Владимиром Соловьёвым»

Тема: «Память Бабьего Яра по-украински» (07.10.21), цитата ведучого (02:51-03:05):

«у него [Зеленського] не прозвучала фраза о вине украинских националистов в расстрелах... не надо додумывать за этого нациста!».

«60 минут»

Тема 1: «На Львовщине 2022 год объявили годом УПА» (07.10.21), цитата ведучої (0:30-0:36):

«Депутаты ждут, что их инициативу поддержат и в Верховной Раде, чтобы Бандеру и других нацистских преступников, видимо, активнее восславляли все украинцы».

● «60 минут»

Тема 2: «В Амстердаме постановили, что «скифское золото» принадлежит Украине» (26.10.21), цитата ведучої (01:18-01:34):

«Там сегодня решили судьбу нашего крымского скифского золота. Решение голландцы вынесли в пользу иностранной столицы – Киева. Бесценную коллекцию, сотни лет пролежавшую в русской крымской земле, теперь передадут в государственный исторический музей в Киеве».

Ці приклади дають змогу оцінити агресивно-істеричне впровадження найскандальніших державних наративів в російський медіапростір.

Однак за даними опитувань ФОМ, якщо у 2011-2012 рр. **92%** росіян дізнавалися про новини з телепередач, то у серпні 2020 р. – лише **62%**. За цей час частка людей, які читають новинні сайти в Інтернеті, збільшилася з **13** до **51%**.

Телебачення потроху відступає, втім, залишаючись найпотужнішим інструментом маніпуляцій зі старшими поколіннями.

2.11 Інтернет

Інтернет відіграє у системі пропаганди дві різні ролі. В одній він – лише майданчик для розміщення контенту, виробленого на інших платформах (на сайтах – текстів газет, на YouTube – кіно та телепрограм).

Стандартний метод пропаганди у цьому випадку – написання завідомо неправдивих матеріалів або вибіркового цитування документів.

Однак у другій ролі Інтернет є самодостатнім елементом маніпуляцій – переважно у соцмережах та на агрегаторах новин.

Головними інструментами виступають платні тролі – живі люди, завербовані для роботи на урядові структури, та боти – спеціально написані програми для коментування. Вперше відомості про існування в Росії бригад тролів опубліковані у 2003 р., у 2007 р. вони були поставлені під безпосередній контроль Кремля, потім відкрився знаменитий центр ботоферм «Ольгино» у Петербурзі.

Дослідженню цього феномену уже присвячені цілі книги, наприклад «*Це не пропаганда*» Пітера Померанцева та урядові звіти, зокрема «*Основні елементи екосистеми російської дезінформації та пропаганди*» Центру глобальної взаємодії Держдепу США.

Тож немає сенсу знову аналізувати внутрішню кухню інтернет-маніпуляцій, варто лише зазначити деякі цифри.

Загальна кількість працівників «фабрики медіа», до якої входять російські державні ботоферми, становить до тисячі осіб, до сотні акаунтів на людину, середня норма на працівника – **120-140 коментарів** за 12-годинну зміну. У 2015 році сукупна аудиторія «фабрики» сягала **36 млн** користувачів, на її утримання витрачалося **20+ млн. рублів** щомісяця.

Окрім власне Росії, боти також активно втручалися в інформаційні середовища США, України, Фінляндії, Німеччини та десятки африканських країн.

Уже 2003 р. дослідники Анна Полянська, Андрій Кривов та Іван Ломко охарактеризували «*генеральну лінію*» ставлення ботоферм до історії:

«Ставлення до радянського минулого у «бригади», як правило, апологетичне, хоч і не завжди, тут є певний розбіг думок. Багато хто з них тепло згадує про часи СРСР і обожає радянське минуле з усіма його атрибутами, від побутових до правових (найчастіше у характерній термінології «Короткого курсу», навіть якщо за «легендою» пише дуже молода людина, яка давно живе на Заході). Часто вони привселюдно мріють про відновлення СРСР. Одночасно ведеться активне обілення комуністичних вождів, таких як Ленін, Сталін, Берія, Брежнєв, Андропов та тоталітарних ідей радянських часів. Цілковито виключена лише ідея інтернаціоналізму, яка замінюється на посилено насаджуваний націонал-«патріотизм». Причому регулярно здійснюється хибна підміна, коли поняття Батьківщина асоціюється виключно з владою, а Батьківщина – з правлячим режимом. Відданість вождям та тоталітарним організаціям типу КДБ трактується як патріотична позиція, виступи ж проти режиму вважаються зрадою Батьківщини та «русофобією» – це звинувачення в устах членів «бригади» стало повною подобою застарілого терміну «антисовєтчина». Для «бригади» характерні постійні спроби позитивно, у рожевому світлі представляти весь радянський період російської історії – на основі пропагандистських штампів радянської епохи, звеличити імперський характер Радянського Союзу, свідомо применшити кількість жертв репресій, списувати провину за всі злочини більшовиків на євреїв та/або вороги з-за кордону».

Найяскравіший приклад ревізії історії за допомогою ботів – це спроби у 2014-2016 рр. перейменувати у російській «Вікіпедії» статтю «Киевская Русь» на «Древнерусское государство».

В Резолюції Європарламенту від 23 листопада 2016 р. зазначалося:

«Російський уряд використовує широкий спектр засобів та інструментів, таких як аналітичні центри та спеціальні фонди (наприклад, «Русский

мир»), спеціальні органи (Россотрудничество), багатомовні телевізійні станції (наприклад, RT), псевдоінформаційні агентства та мультимедійні сервіси (наприклад, Sputnik), транскордонні соціальні та релігійні групи, оскільки режим хоче представити себе як єдиного захисника традиційних християнських цінностей, соціальні медіа та інтернет-тролів, щоб кинути виклик демократичним цінностям, розділити Європу... Одна з його основних стратегій полягає в поширенні та нав'язуванні альтернативного наративу, який часто ґрунтується на маніпуляційній інтерпретації історичних подій і спрямований на виправдання зовнішніх дій та геополітичних інтересів... фальсифікація історії є однією з його основних стратегій».

В базі проекту EUvsDisinfo Європейської служби зовнішньополітичної діяльності зібрано **399** випадків маніпуляції історією з боку російських інтернет-медіа з 2015 до 2021 р., і можна бути впевненим – це лише крапля в морі.

У список 20 найпопулярніших російських сайтів 2021 р. входять Яндекс (1), який цензурує новини, мережі «Вконтакте» (4) та «Одноклассники» (6), наповнені ботами, а також державна інформагенція «РИА Новости» (17) – відверто пропагандистський ресурс.

Дещо протилежні тенденції демонструє YouTube.

Так, 2019 р. другим в топі найпопулярніших відео в Росії був неояльний владі документальний фільм Юрія Дудя «Беслан» (нині **24 млн** переглядів, його ж «Колима» – **25 млн**), восьмим – розгромний відгук Євгена Баженова [Badcomedian] на ура-патріотичний фільм «Т-34» (нині **32 млн** переглядів).

2.12 Репресії проти істориків та активістів, цензура, ухиляння від відповідальності

Однією з найбільш унікальних рис державної історичної політики в Росії є не просто виправдання репресій, але й використання історії як підстави для репресій. Влада не лише агресивно маргіналізує альтернативні точки зору, але також здійснює тиск на усіх незалежних істориків, публіцистів, активістів та ГО, які працюють з минулим. «Злочини проти історії» здійснюються наступним чином:

01 Адміністративне та кримінальне покарання:

- «демонстрація свастики» (2014-2019) **9171** особа;
- «реабілітація нацизму» (2015-2021) **40** осіб;
- «виправдання тероризму» (2020) **1** особа.

02 Цензура друкованих видань:

- внесення до Федерального списку екстремістських матеріалів – вилучення з бібліотек, покарання за зберігання (2007 – донині) понад 250 (частина з них і справді радикальні, але серед заборонених – щонайменше 41 наукова монографія, дисертація та збірка документів, мінімум 20 з них стосуються ОУН-УПА та Степана Бандери, останнє «поповнення» – щоденники Марти Хіллєрс про згвалтування у Берліні у 1945 р.);
- фактична виїмка з бібліотек після 2014 р. за вказівкою влади, але без внесення до списку екстремістських матеріалів (Ентоні Бівор

«Сталинград», «Падение Берлина. 1945»; інші видання фонду «Відкрите суспільство» Джорджа Сороса);

- фактична виїмка з продажу після 2014 р. без формальної заборони (Андрій Зубов «История России. XX век», 2-й том; Олександр Гогун «Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы»).

03 Цензура кіно та серіалів:

- фактична заборона прокату із пізнішим внесенням до списку екстремістських матеріалів («Покушение на Россию», 2002/2017);
- вирізання окремих епізодів («Штрафбат», серіал 2004, цензура – 2013);
- невдача/відкликання прокатних ліцензій («Приказано забыть», 2014; «Номер 44», 2015; «Смерть Сталина», 2018);
- зриви/відмови показів без формальної заборони («Матильда», 2017; «Мой ГУЛАГ», 2019).

04 Тиск силовиків на публічних осіб:

- засудження за «екстремізм» (насправді – за критику московського імперіалізму стосовно татар) голови Татарського громадського центру Рафіса Кашапова (2009; 1,5 роки умовно) – у 2015 р. за захист прав кримських татар отримав 3 роки колонії, згодом емігрував до України;

- засудження за «наклеп» на ветерана (насправді – за критику «поправок» до конституції) Олексія Навального (2021; 850 тис. руб. штрафу) – за місяць «публічна зневага» ветеранів почала каратися ув'язненням;
- скарги в поліцію та прокуратуру на Дениса Карагодіна, що з 2012 р. домагається засудження НКВДстів, які розстріляли його прадіда Степана (2020/21; триває);
- спроба притягнення до Олександра Невзорова до відповідальності за «реабілітацію нацизму» за критику Зої Космодем'янської (2021; триває);
- перевірка висловлювань репера Алішера Моргенштерна про дорожнечу святкування 9 травня на предмет публічної зневаги ветеранів (2021; триває);
- виклик голови Громадської спостережної комісії Ростова-на-Дону Ігоря Омельченка на допит у справі про реабілітацію нацизму іншою людиною (насправді – за викриття катувань в лікарні), опозиційним блогером Сергієм Резніком (2021; триває).

05 Тиск на істориків

(росіяни та їхні агенти в Україні й на Заході з піною у рота доводили, що українські закони про декомунізацію зашкодять історичній спільноті, в реальності ж в Україні не постраждав жоден фахівець):

- *Михайло Супрун, Архангельськ*, дослідження депортованих німців, звинувачення у порушенні недоторканності приватного життя, кримінальна справа 2009-2011 рр., закрита через спливання терміну, помічник в архіві УВС, полковник Олександр Дударев, начебто перевищення повноважень – рік умовно.
- *Андрій Зубов, Москва*, порівняння анексії Криму з аншлюсом Австрії 1938 р., звинувачений в «аморальному вчинку», звільнений з МГМО, 2014 р.
- *Давид Фельдман, Москва*, дослідження Катинського розстрілу, спроба онука Сталіна Євгена Джугашвілі порушити справу за реабілітацію нацизму, 2015 р.
- *Сергій Мироненко, Москва*, 2015 р. назвав міфом «подвиг 28 панфіловців», звільнений з посади директора Держархіву 2016 р.
- *Юрій Дмитрієв, Петрозаводськ*, дослідження розстрілів у Сандармоху, звинувачення у виготовленні порнографії, заарештований з 2016 р.
- *Олексій Петров, Іркутськ*, краєзнавець, звільнений з держуніверситету за «непатріотизм», 2016 р.
- *Кирило Александров, Петербург*, дослідження офіцерів-власівців, без формального звинувачення скасування Міносвіти уже захищеної докторської дисертації, 2017 р.
- *Юрій Пивоваров, Москва*, регулярно виступав проти чинної державної політики, звинувачений у шахрайстві 2017 р., після 2018 р. змушений емігрувати.
- *Сергій Колтирін, Сандармох*, 2018 р. виступив на підтримку Дмитрієва, звинувачений у педофілії, помер в тюрмі, 2020 р.
- *Ірина Фліге, Петербург*, виступила на підтримку Дмитрієва, виведена зі складу президентської робочої групи з увічнення пам'яті жертв репресій, 2019 р.
- *Олександр Гурьянов, Москва*, дослідження Катинського розстрілу, погрози переслідування за реабілітацію нацизму з боку депутатів Держдуми, 2020 р.
- *Сергій Чернишов, Новосибірськ*, порівняння Олександра Невського з Андрієм Власовим, перевірка Слідчим Комітетом на «реабілітацію нацизму» 2021 р.
- *Олексій Петров, Іркутськ*, координатор руху на захист прав виборців, внесений Мінюстом до списку «іноагентів», 2021 р.

06 Відмова у доступі до архівів, цензурування справ:

- Міжвідомча комісія з захисту державної таємниці засекретила 36 томів Катинської справи (2004);
- Та ж комісія ще на 30 років продовжила гриф секретності на усіх матеріалах радянських спецслужб, чий термін уже сплив (2014);
- Знищення архівних облікових карток жертв ГУЛАГу за таємними міжвідомчими наказами (з 2014);
- Архіви ФСБ відмовляють у копіюванні справ, не видають замовлені матеріали про жертв репресій через начебто «особисті дані» чи можливе «розпалювання ворожнечі», незважаючи на ухвалу Верховного суду 2019 р., не видають справи nereабілітованих осіб (з 2019);
- Генпрокуратура відмовила називати імена учасників сталінських «трійок» (2020);
- Архіви ФСБ та прокуратури видають документи з виїнятими сторінками та замазаними абзацами (2021);
- Сергій Шойгу засекретив документи про Другу світову, розсекречені 2007 р. його попередником (2021);
- Верховний суд визнав законним президентський указ 1995 р., який дозволяв засекретити імена виконавців терору (2021).

07 Заборона масових акцій:

- відмова у раніше виданому фінансуванні (Перм, 2013);
- заборона музеям співпрацювати з незалежними організаціями (8 з 10 музеїв відхилили виставку «Польські місця пам'яті в Росії, 2014);
- затягування з видачею дозволів (Москва, 2018);
- затримання учасників (Новокузнецьк, Красноярськ, Петербург, Чебоксари (школяр), 2018);

ноярськ, Петербург, Чебоксари (школяр), 2018);

- примусова зміна формату акцій з масових на одиночні (Москва, 2019);
- скасування дозволів через вигадані причини або без пояснень (Перм, 2015; Єкатеринбург, 2020).

08 Перешкоджання діяльності незалежних ГО

Фактично в Росії всі незалежні ГО, які працюють з історичним матеріалом, проходять однаковий шлях. На першому етапі їх не помічають, наприклад, Вільне історичне товариство, на другому вони неофіційно переслідуються владою чи «тітушками», на третьому – потрапляють до списку «іноземних агентів», що надзвичайно ускладнює діяльність. Крім того, на них накладаються колосальні штрафи. Наразі на цьому етапі перебувають «СОВА» та «Сахаровский центр», а Фонд Олександра Яковлева «Демократия» закритися 2018 р., відмовившись від фінансування з закордону, щоб не отримати статус «іноагента». На четвертому етапі відбувається судова ліквідація – як у 2016 р. сталося з Асоціацією «Агора» (тепер існує лише як неформальна група), та у грудні 2021 р. з «Меморіалом» – найстаршою та найважливішою організацією альтернативної пам'яті. Перший і найбільший недержавний музей ГУЛАГу «Перм-36» був де-факто захоплений владою у 2015 р.

09 Замовчування або перекладання відповідальності

- спеціальною заявою Держдуми 2010 р. визнана відповідальність СРСР за Катинський розстріл. Однак матеріали справи постійно засекречують, меморіали нищать (див. нижче), на найбільших державних медіа виходять статті ревізіоністів, а Російське військово-історичне товариство проводить круглий стіл із запереченням радянської вини;
- з 2018 р. РВІТ проводить руйнівні розкопки Сандармоху, намагаючись довести, що там

поховані не жертви сталінських репресій, а радянські солдати, вбиті фінами;

- ревізіонізм злочинного характеру пакту Молотова-Ріббентропа у статтях російських лідерів: Сергія Наришкіна, Володимира Медінського та Володимира Путіна (2019-2020);
- у 2021 р. Верховний Суд відмовився підтримати позивачів з-поміж нащадків репресованих, яким за законом належалося житло.

10 Знищення пам'ятників:

- Зняття табличок проекту «Остання адреса» з іменами репресованих в Архангельську, Барнаулі, Єкатеринбурзі, Таганрозі, Твері та Петербурзі (2014-2020 рр.);
- Зняття двох меморіальних дощок про Катинський розстріл з будівлі Тверського держуніверситету (7.05.2020).

11 Інше:

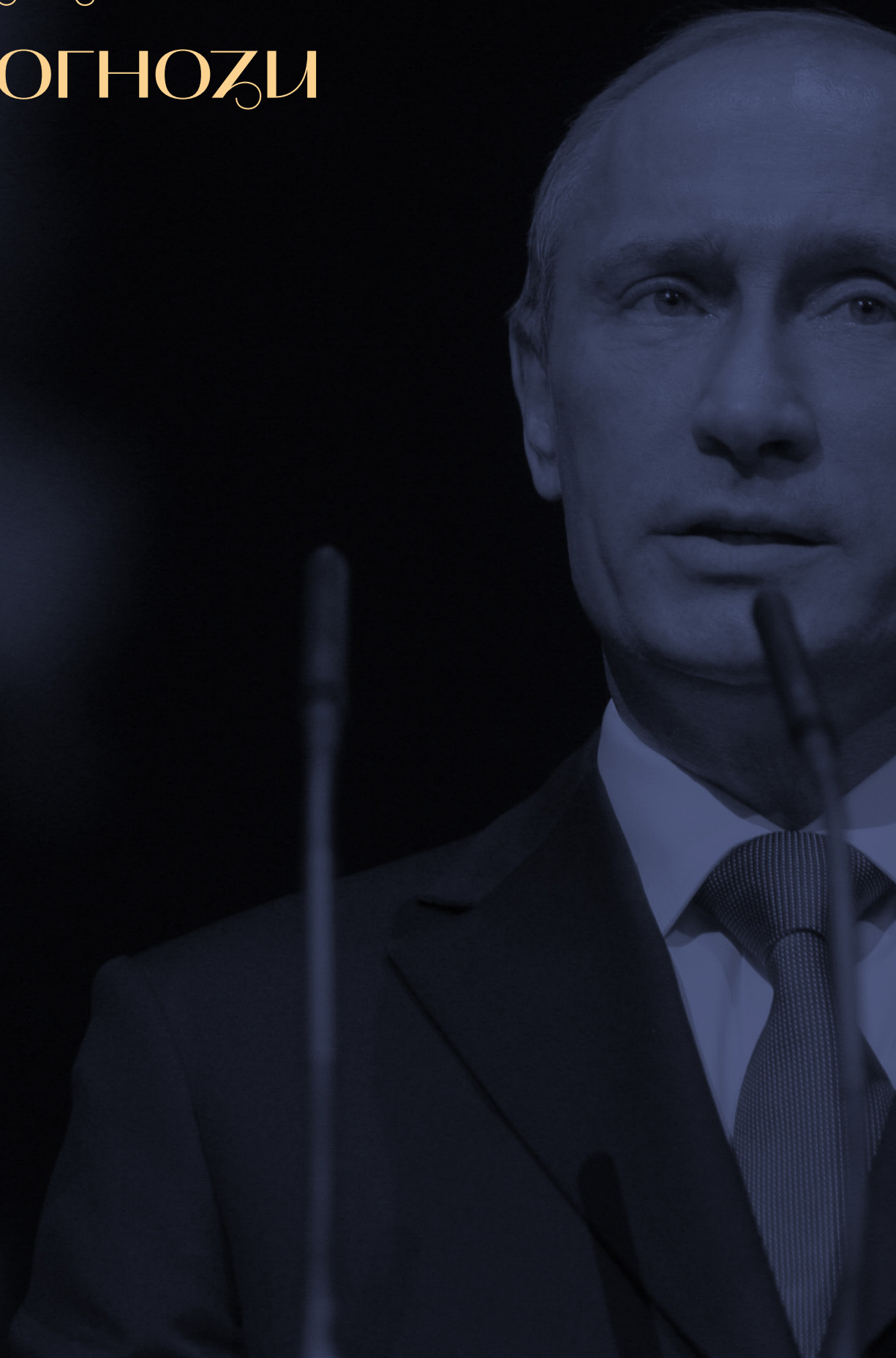
невиплата компенсацій жертвам репресій, заборона на відкриття музеїв та встановлення меморіальних дощок, невиннована повільність процесу реабілітації невинно засуджених, відмова від перейменувань вулиць, названих на честь злочинців, відсутність розслідувань нападів «тітушок», актів вандалізму на місцях пам'яті, халатність при упорядкуванні поховань тощо.

Це лише ті факти, які стали надбанням громадськості. Станом на жовтень 2021 р. в Росії було зафіксовано **420 політв'язнів** (враховуючи заручників з Криму), серед них і люди, засуджені «за історію».

Точна кількість жертв державної історичної політики, зокрема об'єктів цькування за їхні погляди на минуле, невідома.

Підсумки та прогнози

Підсумки

В Росії, як і в будь-якій іншій країні світу, існує державна історична політика. Однак місце цієї галузі у сфері політики взагалі є абсолютно винятковим – і на то є серйозна причина. Абсолютно в усіх суспільствах історія є одним з важливих інструментів пошуку та конструювання власної ідентичності. Але у багатих розвинених країнах вагомими джерелами ідентифікації можуть бути поточні соціально-економічні досягнення чи висока культура (*США, Франція*), у бідних, але динамічних (*Японія у других половинах XIX та XX ст., ранній СРСР*) – образи майбутнього, що в цілому зменшує роль минулого.

Однак існує низка держав, в яких і теперішня ситуація безрадісна, і майбутні перспективи неясні – і саме в них головним предметом гордості більшої населення стає *«славна історія»*. До таких належить і Росія. Надзвичайна соціально-економічна та культурно-релігійна фрагментація населення, а також підтримувана елітами ностальгія за минулою *«стабільністю»* і *«величчю»* призвела до того, що саме історія стала головним інструментом самоідентифікації сучасних росіян.

Після кризи комуністичної ідеології та розпаду Радянського Союзу перед жителями Росії постало питання про їхню ідентичність – чи вона є етнокультурною, державною чи цивілізаційною, чи країна є спадкоємицею Русі, Російської імперії, СРСР, всіх одразу або нікого? Пошуки відповіді на це питання призвели до серйозних коливань в державній історичній політиці між 1985 та 2013 рр., коли вектори кілька разів змінювалися, а цінності переоцінювалися – від каяття за злочини до героїзації злочинців.

Однак в останнє десятиліття хитання завершилися і відповідь була знайдена. Сучасна Росія – це «державна з тисячолітньою історією», саме історія є найбільшою символічною цінністю країни, а гордість за минуле – основою національної єдності. Крим (*як «відновлення історичної справедливості»*) важливіший за хліб. Не те, щоб Росія була у цьому унікальна – використання історії як підґрунтя політики характерне, скажімо, і для Польщі, – але мало хто може зрівнятися з Москвою в інтенсивності інструменталізації минулого.

Актуальні світові тенденції історичної політики є такими:

- **урізноманітнення колективної пам'яті** за рахунок збільшення агентів, тематик та версій минулого (**деколонізація у бідних країнах, «повстання меншин»: національних, сексуальних, соціальних, – у багатих**);
- **перерозподіл інфраструктури пам'яті**: відкриття одних музеїв і пам'ятників та закриття інших, поява одних книжок і фільмів та «скасування» інших тощо;
- **загальна переорієнтація** у першому світі з дискурсу героїв і перемог на дискурс страждань жертв злочинів і дискримінації, що відбивається і на міждержавних стосунках.

Ці тенденції викликані втратою державою монополії на інтерпретацію минулого (*в контексті послаблення держав взагалі*), розвитком Інтернету і мобільних пристроїв (*тобто легшим доступом людей до альтернативних точок зору*), а також інтенсифікацію міграцій. На Заході до цього додається панування лівих дискурсів у вищих та мейнстрімних медіа.

В Росії ж історична політика рухається у цілком протилежному напрямі. Її **відмінні ознаки такі:**

- прагнення держави до монополізації інтерпретацій минулого з фізичним усуненням незгідних організації та окремих осіб і зведенням нанівець ролі професійних інститутів та фахових істориків (*«Взвешивание на весах национальных интересов России создает абсолютный стандарт истинности и достоверности исторического труда»*);
- нарочита еkleктичність офіційного дискурсу: вбудовування у нього антагоністів (*Денікін і Сталін*), оперття на протилежні підстави (*більшовизм та православ'я*), ігнорування протиріч у календарі свят, у виступах перших осіб, свідоме використання навіть спростованих міфів (*«подвиг 28 панфиловцев, эта красивая легенда перестала быть легендой»*);

- гіпертрофований вплив Володимира Путіна на інтерпретацію історії та форми меморіальних практик (*«найбільша геополітична катастрофа»*, *«єдиний підручник з історії»*), звідси – можливість тотальної переоцінки подій за велінням першої особи;
- надмірна централізація офіційного дискурсу, фактична заборона регіонам мати власні погляди на минуле, боротьба із національними інтерпретаціями минулого (*взяття Казані Іваном Грозним 1552 р. – перемога чи трагедія?*) під видом боротьби з екстремізмом;
- застосування історії не лише для виправдання репресій в минулому, але й в якості підстави для репресій у теперішньому проти політичних опонентів та просто нелояльних громадян;
- застосування історії в якості не просто аргументу, а інструменту у зовнішньополітичній діяльності, свідоме акцентування на пошуку не історичного порозуміння і примирення з сусідами, а на розпалюванні ворожнечі;
- «одержавлення» та «мілітаризація» тематик історичних досліджень, фокусування на імперськості та перемогах при ігноруванні репресій та інших «чорних сторінок», замовчування незручних тем (*національно-визвольна боротьба народів Росії, ліберальні періоди імперської та радянської історії, кріпосне рабство*);
- ідеологізація минулого з точки зору сучасності: вихваляння консерватизму та обмовлення лібералізму; сильна рука – добре, попускання народу – погано; Росія – не Європа, у неї окремий шлях; начальство не помиляється;
- не пряме виправдання чи замовчування сталінських репресій, а, по-перше, знеособлення як жертв, так і катів (*відмова від розслідувань, невідача архівних справ*), по-друге, перекладання провини на обставини (*«ліс рублять – щепи летять»*) чи акцентування на результатах (*«зате промисловість підняли»*);
- архаїзація суспільного дискурсу за допомогою розгнужаної пропаганди в пресі та, особливо, на телебаченні, наголосу на ко-

лективних заходах (*«георгіївська стрічка»*, *«Безсмертний полк»*) та відтворення радянської (*рідше – імперської*) лексики у виступах перших осіб.

Для просування офіційного нарративу використовуються усі наявні інструменти: закони, виступи Путіна, діяльність державних інституцій, шкільні підручники, діяльність РПЦ, монументальне мистецтво, масові заходи, преса, кіно, телебачення та Інтернет. Відхилення від державної позиції карається десятками різних способів.

Сьогодні «генеральна лінія» спадковості російської влад виглядає так: князь Володимир (*православ'я, «єдність» росіян з українцями, КримНаш*) – Александр Невський (*боротьба із Заходом, дружба зі Сходом*) – Іван Грозний (*батько самодержавства*) – Александр III (*найуспішніший консерватор*) – Сталін (*лідер наддержави*) – президент Володимир. Всяке лико в рядок, аби був «державник» і «антизахідник». «Темний бік» представлений лібералами і революціонерами Александром II, Ніколаєм II, Леніним (*меншою мірою*), Хрущовим, Горбачовим та Єльциним.

Култ «великої держави» і «сильної руки» простежується у майже тотальному схваленні протягом кількох років анексії Криму, гордості за армію, поступовому виправданню участі Росії у Першій світовій війні та радянського вторгнення до Чехословаччини.

Також наочним прикладом є покращення ставлення до Сталіна, який з 2012 р. стабільно очолює списки найвидатніших історичних діячів. Водночас зменшується і категоричність засудження політичних репресій, і обізнаність із ними, збільшується небажання порушити минуле.

Але найголовнішим, в буквальному сенсі основоположним елементом російської історичної політики є концепт «Великої Перемоги». За великим рахунком, у російського суспільства немає жодної альтернативної «скрепи», яка б об'єднувала представників усіх етнокультурних, релігійних, соціально-економічних і політичних верств, громад і течій.

З іншого боку, у російській владі не залишилося жодного аргументу, крім спадкоємства у «переможців», який виправдовував би незмінність очільників Кремля.

В перший свій термін Путін пропонував росіянам стабільність і перемогу над сепаратизмом в обмін на лояльність. В другий – нафтові прибутки. Але заступаючи на посаду втретє, після численних фальсифікацій та мільйонних акцій протесту, на тлі неконкурентоспроможної економіки він не міг би дати нічого іншого, крім тамування ресентименту. Так з 2013 р. і до сьогодні почав діяти новий суспільний договір – *«велич в обмін на лояльність»*. І якщо Крим, Донбас чи Сирія суть одноразові перемоги, то 9-е травня – зброя багаторазового застосування. Хіба що кожні 5 років доводиться посилювати дозу патріотизму і величі, – але державна пропагандистська машина поки дає собі з цим раду.

На нинішньому етапі *«Велика Перемога»* остаточно перетворилася з громадянського культу «нульових» на фактично квазірелігію (*із власним, геть не православним Головним храмом ЗС РФ*). Її догмати віри відомі і незмінні, будь-яка спроба поставити незручне питання про війну прирівнюється до богохульства, а *«виправдання нацизму»* і зневага *ветеранів-«святих»* карається важче, ніж образа почуттів віруючих – до 5 років ув'язнення проти лише примусових робіт.

Водночас це призвело до спрощення, якщо не деградації самого об'єкту поклоніння. Зі свята вилучені всі глибокі сенси: ми перемогли – решта неважлива. Тріумф без скорботи, подвиг без трагедії. Ставлення до 9 травня тепер використовується як маркер *«свій-чужий»*. Засумнівався бодай у чомусь, пов'язаному із перемогою, – *«фашист»*.

Як свідчать результати опитувань, росіяни вважають винятковим внесок СРСР у розгром III Рейху, визнають спроможність Союзу перемогти само-

тужки, вірять у головну роль росіян серед інших народів Союзу, виправдовують керівництво Йосифа Сталіна, при цьому транслюють радянські міфи про *«раптовість нападу»* та *«неготовність»*, а також підозріло ставляться до спроб глибше зануритися у вивчення війни. У цьому народ і влада на диво однодушні.

Так само Друга світова війна використовується в якості індульгенції сучасної російської зовнішньої політики. Переможці не можуть чинити злочинів. Ми – нащадки переможців, ми не можемо чинити злочини. Переможці облаштували світовий устрій в Ялті у 1945 р. Ми – нащадки переможців, ми маємо право впливати на світові рішення. Всі, хто проти Росії тоді і зараз, – фашисти.

Нарешті, відсутність в сучасній Росії справжньої політики призвела до того, що дебати про історію стали чимось більшим за просто суперечки про минуле. Це – дебати про сьогоднішнє. Якщо немає змоги критикувати Путіна – критикують Сталіна. Не можуть виправдати ГУЛАГ, виправдовують Івана Грозного. Ця непроговореність відображається у фантастиці. Всюди в світі популярні романи про альтернативну історію, але немає країни, де було б так багато «потраплянців» в літературі – і в добу Сталіна, і в добу Ніколая II.

Отже, історія в Росії – більше, ніж історія.

Сказане не означає, що там не залишилося «другої пам'яті» – низової (*в родинних і локальних громадах*), роздробленої, неідеологічної, переважно в онлайн та малопомітної пам'яті про конкретних людей, а не про маси, про особисті трагедії, а не успіхи абстрактної держави. Але простір свободи і в цій царині стрімко звужується.

Прогнози

01 Позаяк авторитарні тенденції в російській владі лише посилюватимуться, то і роль «правильної» історії зростатиме. А оскільки у Кремля буде все менше нафтових грошей та воєнно-політичних перемог, маніпуляції минулим стануть головним інструментом утримання влади. Через це буде збільшуватися потік міфів і всередині країни, і назовні, зокрема до України. Це підвищуватиме градус агресії росіян проти світу та України. Остаточне закриття опозиційних історичних ГО і «зацементування» поля пам'яті зробить фактично неможливим спроби домовитися із російським суспільством, замкненим у котлі кремлівської історичної міфології.

02 Небажання російської влади проговорювати важкі сторінки минулого (*а приховування їх за ура-патріотичною риторикою чи придушування кримінальним кодексом*) призводитиме до поступового наростання внутрішніх протиріч всередині панівного дискурсу між зшитими нашвидкуруч частинами. Це вже проявилось у голосуванні «Держинський проти Невського», тобто сталіністів проти монархістів, без чітко видимого переможця, і буде продовжуватися. «Догравання» Громадянської війни хоч і витіснене на маргінес Інтернету, нікуди не поділося. Так само притлумлені, але не знищені національні наративи околиць, які конкурують і з державним, і між собою. Поки всі ці протиріччя «прикручені» гайками держави, але так буде не завжди.

03 Навіть офіційний державний наратив не позбавлений фундаментального протиріччя. Дискурс «Великої Перемоги», щоб охопити всю Росію, мусить бути імперським за своєю суттю. А позаяк у світі об'єктивно відбувається деімперіалізація, він все гірше може пояснювати росіянам оточуючу реальність (зокрема, не дає змоги зрозуміти, що незалежна

Україна – це назавжди, а не тимчасове затьмарення розуму, а українці – не фашистські колабораціоністи). Отже рано чи пізно цей дискурс перестане відповідати потребам більшості росіян, а інші наративи уже зараз випалені вогнем державної пропаганди.

Таким чином, у коротко- та середньостроковій перспективі (*одне-два десятиліття*) державна історична політика в Росії ставатиме все більш авторитарною чи навіть тоталітарною: нетерпимою до альтернативної точки зору і агресивно-наступальною, а міфи та фейки гратимуть все більшу роль.

Натомість у довгостроковій перспективі офіційний наратив упаде під тиском невідповідності реальності та внутрішніх протиріч.

Фактично, державний дискурс існує винятково за рахунок державного телебачення та автозаків і не переживе самої держави.

Як тільки влада в Росії не зможе утримуватися грубою силою, вона впаде, бо жодного спільного для всіх росіян об'єднавчого наративу («єдиної історії») немає.

Загальноросійський патріотизм – вигадка на експорт.

P.S. Виклики російської історичної політики для України та протидія їм

Тема російсько-українського протистояння в гуманітарній сфері загалом та «меморіальних війн» за Крим і Донбас зокрема вимагають окремого дослідження. Однак уже зараз можна накреслити основні виклики, які Україні несе російська історична політика, та запропонувати механізми протидії.

Як уже було зазначено вище, історія в Росії є одним з головних підпорок чинного режиму. І в міру того, як падає добробут пересічного росіянина та зменшується кількість зовнішньополітичних *«перемог»*, значення гуманітарної сфери лише зростає. Тому у найближчий час слід очікувати збільшення обсягів російської історичної пропаганди як всередині країни, так і назовні – це по-перше.

По-друге, зростатиме і безапеляційність, і прямолінійність цієї пропаганди. Після 2013/14 р. історична політика почала стрімко набувати авторитарних рис, а у 2020/21 р. – навіть певних тоталітарних (*масове закриття «неугодних» гуманітарних ГО та кримінальне переслідування професійних істориків-інакодумців*). І оскільки немає жодних підстав передбачати зміну курсу Кремля в найближчі 5-10 років, напруження на російсько-українському *«історичному фронті»* не лише не послабиться, але й посилиться.

Російська антиукраїнська пропаганда розгортається у трьох площинах: всередині самої Росії та на окупованих нею територіях; в Україні; в світі. В кожній площині використовуються окремі наративи та канали їхнього поширення.

01 Безпосередньо в Росії та на контрольованих нею територіях інших держав антиукраїнська пропаганда має найяскравіше втілення.

Головний наратив – *«помилковість»* чи навіть *«неможливість»* існування незалежної України та захоплення влади в ній русофобами за підтримки Заходу. Цей дискурс виник не внаслідок подій 2014 р., а тягнеться щонайменше пів тисячоліття. Уже московські великі князі та царі к. XV – сер. XVII ст. обґрунтовували свою експансію на захід *«збиранням земель»* Русі, начебто *«загарбаних»* литовцями і поляками, а українців трактували як одну з гілок єдиного російського народу. Український національний рух XIX ст. описувався як *«вигадка австро-угорського генштабу»*, а XXI ст. – як наслідок дій США (*«наколотіє апельсини»/«печенькі Нуланд»*). В цій парадигмі «добрими» правителями України були лише ті, хто прагнув приєднання до Росії, усі інші таврувалися як *«бунтівники»*, *«розкольники»*, а в теперішній час – як *«криваві бандерівці»* та *«хунта»*.

Головна мета такої пропаганди – позбавлення України суб'єктності (*«країна 404»*) та легітимація російської агресії проти неї (*«відсіч карателям та фашистам»*). Для донесення цих ідей до населення Росія використовує усі наявні інструменти, передовсім – телевізійні ток-шоу, кіно та ботоферми в Інтернеті.

Однак існує і ахіллесова п'ята цього дискурсу. Кремль концентрує свою критику саме на державі та владі України, але не може прямо поширити її на український народ – це підірве сенс інтеграційних прагнень Росії. Тому окремі пропагандисти і маргінальні політики у певних межах можуть ляяти українців, однак особисто Володимир Путін та вся державна машина мусить дотримуватися примирливого тону (*«один народ» або принаймні «братські народи»*).

Зазначене протиріччя суттєво обмежує можливості російської пропаганди. Про її (не)ефективність можуть свідчити результати опитувань. Левада-центр пропонує обрати між двома варіантами ставлення росіян до України: «добре» і «погано», – і в листопаді 2021 р. добре ставилися **45%**, погано **43%**, не відповіли **12%**. В динаміці з весни-літа 2014-го до весни-літа 2019-го ворожість до України стабільно переважала, а в останні два роки ледь не щомісяця гору беруть по черзі то «противники», то «прихильники». ВЦИОМ пропонує більше варіантів і для грудня того ж року подає такі результати: «братська країна» **29%**, «дружня» **12%**, «стратегічний партнер» **4%** (разом ті ж **45%**, що і у Левади); «джерело загрози» **12%**, «ворожа країна» **9%**, «конкурент» **1%** (разом **22%**); «просто сусідом» назвали **26%**, не дали відповіді **7%**. Якщо ж ця агенція питає про український народ, а не державу, то відповідь «братський» дають **52%** росіян, «ворожий» – лише **11%**.

Здавалося б, розігнати повноцінну антиукраїнську істерію в Росії неможливо, однак, як вже зазначалося в основному тексті, є між двома країнами нездоланна прірва – Крим. Приголомшуюча більшість росіян (від **80 до 90%**) підтримують анексію цієї території та готові миритися із негативними наслідками такого вчинку Путіна. Отже, коли дійде до повернення Україною саме цієї території, непримиренність росіян унеможливить мирне розв'язання конфлікту.

Таким чином, антиукраїнська пропаганда у цій площині ще не використала весь свій потенціал – і можлива спекуляція «кримською картою» становить для України суттєву загрозу у майбутньому.

02 На контрольованих Києвом територіях просувається дещо інший наратив – про «спільність історичної долі» двох народів. Відверта українофобія – це радше ексцеси місцевих божевільних, а не російська державна політика. Кремль наголошує не просто на нерозривному зв'язку, а то й повній єдності росіян з українцями, він підкреслює позитивний вплив такого зв'язку на українців. Мовляв, в складі єдиної держави Україна і території приростала (є ціла низка карт про міфічні «подарунки» царів та генсеків аж до Криму у 1954 р.), і населенням збільшувалася, і промисловістю багатіла.

А кожного разу, коли «єдність» зникала, Україна начебто ставала жертвою завоєвників (поляків, турків, німців), які того лише прагнули, щоб позбавити українців їхньої віри чи багатств, а то й знищити їх до ноги. Про аналогічну політику Росії пропагандисти воліють не згадувати, або апелюють до універсальної відмовки: «це інше». В цьому наративі органічною частиною є звинувачення керівництва та еліт у «продажності» Заходу, починаючи від гетьманів, через що потерпають прості українці. Ну а Росія зображується краєм молока і меду (зарплат і пенсій), а приєднання до неї – інструментом покращення життя вже сьогодні.

Мета такої пропаганди – підірвати рішучість українців у захисті своєї держави («навіщо захищати еліту, яка все одно пограбує народ і втече на захід»), віру в саму країну («лише у складі Росії на нас чекає добробут, а незалежність = злидні», «ми – колонія Заходу») та спонукати до підтримки проросійських сил («народом нічого ділити, нас посварили політики, росіяни не воюють на Донбасі, це громадянський конфлікт, потрібно домовлятися і жити в мирі»). В останні роки технічні можливості для безпосередньої пропаганди з-закордону суттєво підірвані, але поки цей дискурс залишається панівним у головах багатьох представників української еліти, він відтворюється деякими місцевими медіа.

Втім, після загарбання Росією Криму і Донбасу, міграції певної частини «русофілів» та загально-го патріотичного піднесення проблема впливу російської пропаганди втратила свою гостроту. На сьогодні не більше **±20%** громадян України в той чи інший спосіб поділяють основні кремлівські наративи, і навряд чи ця частка може суттєво збільшитися. Та й з точки зору ефективності українських контрзаходів (як державних, так і громадських) боротьба у цій площині виглядає найуспішнішою.

03 Найважливішою та найпроблемнішою площиною на сьогодні видається міжнародна. Світова підтримка України є одним з найголовніших чинників безпеки та стабільності країни. Але допомога з боку Заходу здійснюється лише тією мірою, якою політикам це дозволяють/наві'язують виборці.

Таким чином, і окремі політики, і громадська думка в цілому в західних країнах є мішенню російської пропаганди. Головний наратив у цій площині по суті ідентичний базовому всередині самої Росії: *«Крим (або інший регіон) – це споконвіку російська земля», «Україною керують неонацисти», «На Донбасі – громадянський конфлікт»*. Навіть фейкові «ЛНР» та «ДНР» планують публікувати на Заході *«наукові»* статті про *«опір народу Донбасу українській агресії»*.

Головна мета – відвернути від України західну підтримку двома шляхами. З одного боку – продемонструвати законність російських претензій завдяки історичним аргументам (*і чим гірше з юридичною стороною, тим сильніше наголошують на історії*), з другого – показати Україну негідною західної допомоги. Для переконання пересічних мешканців використовуються відповідні телеканали (*«Раша тудей»*) та інформагенції (*«Спутнік»*), а також ботоферми.

Для *«навернення»* політиків та експертів – псевдонаукові розвідки та ангажована (*і часто прямо проплачена*) публіцистика у західних журналах. Для окремих спецоперацій застосовуються агенти впливу, роками законсервовані та вкорінені у західні інтелектуальні кола, та наймані провокатори для вчинення актів вандалізму під виглядом українців. Також здійснюється і прямий підкуп або шантаж відповідальних осіб.

І позаяк чимало корумпованих західних чиновників хапаються за будь-який привід для виправдання своїх проросійських дій, таку тактику Росії слід визнати і ефективною, і загрозливою.

Чому ж протидія цим загрозам з боку України не є аж надто успішною? Існує щонайменше чотири причини.

а Перша полягає у відсутності державної стратегії з історичної політики на десятиліття, внаслідок чого більшість ініціатив у цій сфері залежать від прихильності першої особи. За Віктора Ющенка трагедія Голодомору перестала бути лише академічною проблемою, а за Віктора Януковича до шкільних підручників повернувся зниклий було термін *«Велика Вітчизняна війна»*.

За Петра Порошенка українська армія отримала засновані на національних традиціях відзнаки та привітання, а за Володимира Зеленського російські олігархи паплюжать пам'ять загиблих у Бабиному Яру.

б Друга причина розташувалася на академічному щаблі. Сучасна українська система науки є гідною спадкоємицею радянської (*хіба що місце наукового комунізму вакантне*), яка, своєю чергою, спиралася на російські імперські зразки, скопійовані з німецької моделі. Сьогодні головна проблема української гуманітаристики – це велетенська прірва між ученими (*часто-густо відокремленими від широкого світу академічним снобізмом*) з непривабливими для неспеціаліста книжками та потребами сучасного читача і слухача. Цю прогалину заповнюють як українські *«народні академіки»* та письменники, так і російські пропагандисти. Наклади книжок дилетантів захмарні, контроль над ввезенням російської макулатури мінімальний, а академіки відмахуються: не наша це справа – боротися із псевдоісториками і пропагандистами.

в Не менше проблем і у шкільній освіті – саме стереотипами учнівських часів керується основна маса людей у владі. Більшість наших співгромадян у школі замість історії України вивчали історію СРСР із її обов'язковими міфами про *«спільну колиску», «братній народ»* та *«віковічне прагнення до возз'єднання»*, тож не дивно, що багато хто так легко ведеться на *«Новоросію»* і категорично не сприймає УПА.

Чимало українських солдатів та офіцерів з учнівської лави готувалися воювати проти *«підступного імперіалістичного Заходу»*, тому на кордоні зі справжнім агресором виявилось так мало боєздатних частин і так психологічно важко їм було стріляти в росіян у перші дні інтервенції. *Historia est magistra vitae*, що в цьому випадку означає: як дітей навчиш у школі сьогодні, так вони керуватимуть країною завтра.

Г Четверта причина не надто успішних спроб довести права на власну історію – дуже слабе залучення до цього процесу медіа. У США чи Польщі видаються десятки ілюстрованих історичних часописів, в Росії – кілька штук, в Україні – лише один (*«Локальна історія»*), який не назвеш суперпопулярним; у сусідів є окремі присвячені історії телеканали, у нас немає. Заслужують на увагу українські інтернет-проекти, виниклі в останні кілька років, але й в онлайн-просторі ми поки поступаємося росіянами за кількістю продукту та відвідуваністю сайтів. До того ж в Україні за поодинокими винятками майже не навчають історичній журналістиці чи публічній історії. А якщо суспільству не розповідатимуть про історію свої медійники, то це залюбки зроблять чужі.

Що ж з урахуванням всього цього можна запропонувати Україні?

По-перше, без чітко визначеної наперед і односторонньо україноцентричної (*не проросійської та навіть не малоросійської*) стратегії ми приречені завжди відбиватися від російських атак на *«історичному фронті»* без шансів на системний контрнаступ. Центром цієї стратегії має стати розробка нового українського гранднративу – осмислення минулого України саме з українських позицій. При укладанні такої стратегії слід прислухатися до фахівців, які кажуть неприємну правду, ніж до орієнтованих на кон'юнктуру «експертів»: жодних *«українців-арійців»*, так само як і *«10,5 млн жертв Голодомору»*.

В рамках цієї стратегії бажано передбачити докорінні зміни і у викладанні гуманітарних дисциплін. Слід віддавати перевагу розумінню тенденцій перед заучуванням фактів, а соціокультурній історії – перед політичною; відмовитися від героїзації за радянськими зразками державців та полководців, а приділяти більше уваги громадським діячам та інтелектуалам. Потрібно показати громадянину України, що він належить до нормальної сучасної європейської нації з повноцінними історією та культурою, яка впевнено дивиться в майбутнє, а не безпомічно застрягла в *«садку вишневого»* та вічній жалобі за жертвами зовнішніх агресорів.

По-друге, навіть найкраща стратегія нічого не дасть без вжиття конкретних заходів (їхній зміст має стати предметом дискусій при розробці стратегії, але форми можна передбачити наперед). Розглянемо їх у трьох площинах:

01 На сьогоднішній день **Україна майже позбавлена здатності впливати на аудиторію в Росії та на окупованих територіях**: занадто сильні там позиції кремлівського телебачення.

Проблему варто вирішувати не підтримкою телеканалу «Дом», а розбудовою мережі радіовеж для FM/AM мовлення, а також масованим створенням російськомовних сайтів, замаскованих під власне російські, але з проукраїнським контентом. В перспективі потрібно створення в Україні центру вивчення та популяризації історій неросійських народів/регіонів Росії.

02 На підконтрольній уряду частині України потрібні:

- продовження українізації публічного простору держави: перейменування вулиць на честь вітчизняних героїв, ревізія старих та відкриття нових меморіалів, побудова Національного пантеону;
- покращення стану наукової сфери: видача грантів на фундаментальні дослідження, посилення державного фінансування археологічних розкопок, підтримка книговидавництва, в ідеалі – реформи Національної Академії наук та галузі вищої освіти;
- покращення стану пам'яткоохоронної сфери: жорстка боротьба із руйнуванням пам'ятників під час сільгоспробіт та будівництва, посилення державного фінансування постійних музеїв і пересувних виставок, історико-культурних заповідників тощо;
- популяризація історичного спадку України: підтримка документального та художньо-історичного кіновиробництва зі зрозумілими схемами відбору, підтримка створення історичного інтернет-контенту, підтримка краєзнавчих організацій, розробка маршрутів історичного туризму;

в подальшій перспективі введення іспитів з української історії для охочих набуті українське громадянство, держслужбовців, а в ідеалі – і для політиків.

Для боротьби із російською пропагандою на Заході вкрай необхідне створення центру промоції українського контенту: переозвучування фільмів та інтернет-роликів, перекладу книг і статей, допомоги з публікаціями в топових виданнях, організації міжнародних заходів з презентацією українського порядку денного.

Враховуючи, що воєнне вирішення російсько-українських протиріч в найближчій перспективі неможливе (*причому для обох сторін*), економічний та гуманітарний «фронти» набувають першочергового значення. І це той випадок, коли неявка на війну означає автоматичний програш.

UKRAINIAN
INSTITUTE
FOR THE FUTURE

Український інститут майбутнього
м.Київ, провулок Памви Беринди, 6

 uifuture.org

 fb.com/UkainianIF

 twitter.com/UkrInFuture